

XK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

BOCSKOR-SALLÓ LILLA
DEMÉNY PÉTER
GÁLFALVI ÁGNES
HARMATH ARTEMESZ
HERMANN ZOLTÁN
HOCHHAUSER R. ERIK
JUHÁSZ ANNA
KOVÁCS PÉTER ZOLTÁN
LAKATOS-FLEISZ KATALIN
LÁZÁR KINGA
MAKKAI KINGA
MÉSZÁROS MÁRTON
NAGY ANITA APOLLÓNIA
NAGY STEFÁNIA ANDREA
PÉCZELY DÓRA
SZABÓ ESZTER
T. SZABÓ LEVENTE
KAZIMIERZ WERZYŃSKI
ZABÁN MÁRTA

3

OLVASÁSKULTÚRA
IFJÚSÁGI IRODALOM

III. FOLYAM
2024.
MÁRCIUS

XXK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXXV/3. • 2024. MÁRCIUS

TARTALOM

KOVÁCS PÉTER ZOLTÁN • Új lehetőségek az irodalomszociológiában. Kutatástörténeti és módszertani felvezető egy erdélyi magyar középiskolások olvasmányszerkezetének jellemzőit feltáró kutatás elé	3
HARMATH ARTEMISZ • Ami összeköti a szakmai berkeket. Beszélgetés a kortárs gyermekkultúra intézményesülésének lehetőségeiről (Kérdezett Balázs Imre József)	14
T. SZABÓ LEVENTE • Volt-e valaha radikális a magyar lányregény? A századfordulás lányregény néhány mehökkentő alkotásáról	22
HERMANN ZOLTÁN • „Beteg, nagyon beteg volt e haza...” Vachott Sándorné: Sziklár Ilona, történeti beszély az ifjúság számára	31
ZABÁN MÁRTA • Felturbózott terem-bura és hangrobbanás a Maszat-hegyen túl. Varró Dániel: <i>Túl a Maszat-hegyen 2. Muhi Andris és az ordított világ</i>	39
MÉSZÁROS MÁRTON • Egy képeskönyv nyelve. Szempontok a Kufli-jelenség értelmezéséhez	47
LÁZÁR KINGA • (Akréla kertjében...), betweenlands (versek)	56
PÉCZELY DÓRA • „Aki olvasó, számos kapcsolódási pontot találhat más olvasókkal” Beszélgetés fiatal olvasók számára összeállított irodalmi antológiáról (Kérdezett Balázs Imre József)	58
JUHÁSZ ANNA • „Mindenkinek lehet aktuális, aki magával ragad” Beszélgetés az irodalom-népszerűsítésről (Kérdezett Balázs Imre József)	62
MAKKAI KINGA • Olvasd el és játssz velünk! Egy olvasóvetélkedő évtizedes tapasztalatairól	66
SZABÓ ESZTER • A 21. századi olvasó útvesztője és a mágikus segítők	72
GÁLFALVI ÁGNES • „Valahogy fenn kell maradni...” A könyvkiadás témája az utóbbi évek romániai magyar sajtójában	80
KAZIMIERZ WIERZYŃSKI • Éjjel felriadva (vers, Gömöri György fordítása)	86

■ TOLL

HOCHHAUSER RONALD ERIK • A BookTok és a „dark academia”	87
---	----

■ MŰ ÉS VILÁGA

LAKATOS-FLEISZ KATALIN • Kép és szöveg kölcsönhatása napjaink gyermekverskötetében	89
BOCSKOR-SALLÓ LILLA • Erdélyiség és intertextualitás. Az identitás és autentikusság lehetőségei Kovács András Ferenc költészetében	95

■ MŰHELY

BECK TAMÁS • Útban a bűn létfogalma felé	106
--	-----

■ TÉKA

DEMÉNY PÉTER • Fába fejsze (<i>Sasszé</i>)	117
NAGY STEFÁNIA ANDREA • Irodalomtörténeti vándorlás	119
NAGY ANITA APOLLÓNIA • Egy omladozó ház, melynek zegzugaiban újjaéled a múlt	122

■ ABSTRACTS

125

■ KÉP

BÁCS EMESE

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ Főszerkesztő: KOVÁCS KISS GYÖNGY (történelem)

■ A szerkesztőség tagjai: BALÁZS IMRE JÓZSEF (főszerkesztő-helyettes, irodalom),
CSEKE PÉTER (médiatudomány), GYÓRFFY GÁBOR (társadalomtudományok), RIGÁN LÓRÁND (filozófia,
a Korunk–Komp-Press Kiadó felelős szerkesztője)

■ Gazdasági vezető: KOVÁCS GÁBOR ZSOLT, BALÁZS JÚLIA (titkárság, tördelés), DEÁK SZIDÓNIA (korrektúra)

■ Grafikai arculat: KÖNCZEY ELEMÉR, SZENTES ZÁGON

■ A Korunk grémiuma: DERÉKY PÁL, HORKAY HÖRCHER FERENC, ILIA MIHÁLY, KOVÁCS ANDRÁS,
ROMSICS IGNÁC, TÁNCZOS VILMOS, ZALÁN TIBOR

■ Kiemelt támogató a Communitas Alapítvány és a Romániai Magyar Demokrata Szövetség.

A megjelenéshez továbbá támogatást nyújt a Miniszterelnökség Nemzetpolitikai Államtitkársága,
a Nemzeti Kulturális Alap, a Bethlen Gábor Alap, a Petőfi Kulturális Ügynökség, a Magyar Kultúráért Alapítvány,
MOL Románia, a Méhes György – Nagy Elek Alapítvány és az Amerikai Magyar Koalíció – Cultural Foundation
for Transylvania

■ Szerkesztőség: Kolozsvár, Str. gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.

Telefon: 0264-375-035; 0742-061-613; ■ Postacím: 400750 Cluj, OP.1. cp. 273, Románia;

Internet: www.korunk.org; <http://epa.oszk.hu/00400/00458>; e-mail: korunk@gmail.com

■ Nyomda: ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407

■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egyévi előfizetés díja 100 RON.

A KORUNK magyarországi terjesztését Tóth Ernő Béla E. V. végzi;

a lap megrendelhető a következő telefonszámon: 06-303-539-724, illetve e-mailen: erno.toth.deb@gmail.com

■ Revistă culturală finanțată cu sprijinul MOL României

■ Revistă editată de Asociația de Prietenie Korunk

(400304 Cluj-Napoca, str. gen. Eremia Grigorescu nr. 52.; Cod fiscal 5149284)

■ ISSN: 1222-8338

KOVÁCS PÉTER ZOLTÁN

ÚJ LEHETŐSÉGEK AZ IRODALOMSZOCIOLÓGIÁBAN

Kutatástörténeti és módszertani felvezető egy
erdélyi magyar középiskolások olvasmányszerkezetének
jellemzőit feltáró kutatás elé

Bevezető

■ Jelen tanulmányom doktori kutatásomhoz kapcsolódik, melyben a középiskolás korosztály körében népszerű irodalom szövegszerű jellemzőit vizsgálom. E vizsgálatnak képezi alapját az elmúlt évtizedek olvasásszociológiai szakirodalmának, a terület kutatásainak számbavétele. Ennek keretében jelen írásban arra teszek kísérletet, hogy rávilágítsak, a korábbi kutatások fényében milyen irányba érdemes elmozdulni a kutatónak abban az esetben, ha a következő kérdésekre szeretne válaszolni: *Mi jellemzi a mai erdélyi magyar középiskolások körében népszerű irodalmi szövegeket?* Valamint: *Azonosíthatók-e különbségek a népszerű szövegek, illetve a kánon(ok) különböző formában rögzített és megőrzésre/továbbadásra szánt szövegei között?*

Jelen tanulmányban e kérdésfelvetésnek az olvasásszociológiai alapját kívánom szemléltetni. Emellett azt is szeretném megvizsgálni, hogy e diszciplína vizsgálatai túl tudnak-e mutatni önmagukon, vagyis a 20. században kialakított szociológiai alapú gyakorlatok képesek-e teret nyitni más, kortárs (ezen belül digitális bölcsészeti és hálózat-kutatási) módszerek által meghatározott kérdésfelvetéseknek. Kísérletem egyik végcélja meghatározni, hogy milyen típusú új (adatalapú és bölcsészinformatikai módszerekkel kinyert) ismeretek segíthetnek minket a középiskolás korú, érettségi előtt álló fiatalok olvasáskultúrájának megértéséhez, valamint oktatási stratégiáink javításához – az erre való igény ugyanis egyre látványosabbnak tűnik.¹

...érdemes lesz megfigyelni, hogy vannak-e olyan kedvencek, amelyek egyrészt kiállják az idő próbáját (több különböző időpontban rögzített adatsokban is megjelennek), másrészt transzgenerációs hídként szolgálnak (a felnőttek és a középiskolások listáin is megjelennek).

Megkerülhetetlennek érzem, hogy leszögezzem, a fentiekben vázolt elméleti munka gyökerét egy módszeres, kérdőíves olvasásszociológiai vizsgálatnak kell képeznie. E vizsgálat azonban nem képzelhető el a korábbi hasonló vizsgálatok (a megválaszolando kérdések függvényében vázlatosabb vagy átfogóbb) metaanalízise nélkül. Nulladik lépésként így azon kérdésterületeket kell meghatároznunk, amelyekre a már meglévő olvasásszociológiai kutatások képesek választ adni; ezután pedig meg kell határoznunk azon kérdésterületeket is, amelyeket a korábbi kutatás nem vagy csak felületesen tárgyalt, s amelyek specifikusan a mai kortárs kihívásokhoz, valamint a 14–17 éves korosztály generációs kihívásaihoz kapcsolódnak, s amelyek ki tudják bővíteni a korábbi vizsgálatok határait.

A mai fiatalok: hol a cezúra?

■ Két okból sem tartom célszerűnek a teljes magyar – jóval több, mint fél évszázadot átfogó – olvasásszociológiai szakirodalom ismertetését (egyúttal úgy vélem, mindkét ok szorosan kapcsolódik kutatásom célcsoportjához):

Egyrészt cezúrának tekintem az internetes tömegkommunikáció megjelenését. Meglátásom rokon Gereben Ferenc magyarországi irodalomszociológuséval, aki több mint ötven éve foglalkozik a tudományterülettel, s akinek véleménye szerint az olvasáskultúra a szemünk láttára látszik megrendülni, átalakulni, éppen az infokommunikációs technológia térnyerésének köszönhetően.² Gereben idézett cikkében elismeri, hogy az olvasásszociológia korábbi, az idősebb generációhoz tartozó kutatójaként a túlpártján rekedt egy olyan szakadéknak, melyet a „digitális világ” képzett meg nemcsak a befogadók, de a szakma számára is, s egyúttal biztatja a fiatal kutatókat a munka továbbvitelére. Gereben egy 2007-es cikkében írja le egy olvasás- és művészetszociológia-oktatóként szerzett személyes tapasztalatát: a 60-as évektől kezdődő és az említett cikk megírásának pillanatáig tartó időszakban Gereben a klasszikusnak, általa „hegycsúcsoknak” nevezett művek népszerűségének csökkenését vette észre a hallgatók között. Amikor tanárként rákérdezett a jelenség okára, válaszként a hallgatók a klasszikus elbeszélő próza nehéz olvashatóságát, hosszát és unalmasságát jelölték meg.³ A szerző saját maga és alapképzéses diákjai között kialakulni látszó kulturális vákuumról számol be, majd tanulmányát a következő kérdésfelvetéssel zárja: „[A] nagy tektonikus mozgások között háttérbe szorulnak olyan, egyáltalán nem lényegtelen kérdések, hogy a jövő diplomásai emelt szintű (?) szaktechnikusok legyenek-e vagy értelmiségiek? S ha netán az utóbbi mellett döntünk, milyen pedagógiai, módszertani elképzeléseink vannak a szakinformációkon és a tömegközlési eszközök által közvetített tömegkultúrán túlmenő tudás és műveltség átadásáról?”⁴ Bár a személyes hangvételű cikk folyamán Gereben végig az aggodalom és a szkepszis hangján szólal meg, észre kell vennünk az e mögött meghúzódó valóságot: az egyetemista korú fiatalok olvasási szokásainak az új tömegkommunikációs formák (s az ez által formálódó tömegkultúra) hatására való gyökeres megváltozását.

Megjegyzendő, hogy a fiatalabb kutatói generáció valóban érzékeli egy a fentiekből adódó jelenkori cezúra létét. Herédi Rebeka, az egri Eszterházy Károly Katolikus Egyetem kutatója doktori disszertációjának⁵ bevezetőjében, az elméleti keretezés során éppen ezzel a problémával szembesül. Számol a világban bekövetkező infokommunikációs és globalizációs változásokkal mint olyan faktorokkal, amelyek alapjában változtatják meg az oktatási folyamatban részt vevő diákok igényeit: nagyobb hangsúly kerül az idegen nyelvi kompetencia fejlesztésére,

ahogyan természetesen a kommunikációs vagy digitális kompetenciákéra is, csak úgy, mint az alkalmazkodás, az innovativitás, a kreativitás fejlesztésére. Érdekes megjegyezni, hogy Herédi egyrészt problematizálja az új környezet igényelte új kompetenciák fejlesztése és gyakorlása által indukált új kihívásokat (egy egyre innovatívabb, egyre több dolgot feltaláló világban gyakrabban kell az egyénnek szokásain, beidegződéseiben, sőt főképp megoldási stratégiáiban változtatnia), másrészt elismeri, hogy bizonyos alapkompétenciák ugyanúgy fontos szerepet töltenek a továbbiakban is, mint a digitalizáció korszaka előtt. Ilyen alapkompétencia szerinte az anyanyelvi kompetencia, melynek fejlesztéséhez – különösen fiatalokban – elengedhetetlen a megfelelő mennyiségű és minőségű olvasás megléte.

Gombos Péter ifjúságiirodalom-kutató, olvasásszociológus, egyetemi oktató módszertani szempontból tartja fontosnak kiemelni egy bizonyos, saját megfigyelései szerint a 2010-es évek elejére eső cezúra meglétét, melyet az okoseszközök megjelenéséhez köt (ahogyan az internet megjelenése a 2000-es év környékén idézett elő hasonló cezúrát). Mint állítja, egy korábban, 2012–2013-ban végzett vizsgálat⁶ idején még nem volt olyan arányú az okostelefon-penetráció, hogy érdemes lett volna külön azt vizsgálni, hogy mennyit használják az internetet a középiskolások ilyen eszközön keresztül.⁷ 2017-ben már nyilvánvaló, hogy az internet- és ezen belül az okoseszköz-használat vizsgálata kihagyhatatlan bármely átfogó, a jelenségeket nemcsak leíró, de azok okait is feltárni igyekvő olvasásszociológiai felmérésből. Péterfi Rita egy 2019-es tanulmányában szintén erre a következtetésre jut, miközben kiemeli, ma már képernyők versengenek képernyőkkel, a számítógépet, az okostelefont, a televíziót (amely, jegyezzük meg, azóta szintén „megokosodott”) nem lehet már egy szabadidőstevékenység-kategórián belül kezelni, ezen eszközök ugyanis külön-külön is befolyásolni képesek az olvasást. Az ilyen típusú összefüggések közül egy az, amely különösen szembeszökő: a folyamatosan online lévők különösen alacsony olvasási teljesítményt produkálnak – ez az internethasználati mód pedig a kézi okoseszközök elterjedése előtt gyakorlatilag elképzelhetetlen volt.⁸ Ez már az a generáció, melynek olvasási szokásait radikálisan megváltoztatja a folyamatosan elérhető széles sávú internet, olvasáskultúrájukat alapvetően befolyásolja a technikai fejlődés egyre gyorsuló üteme. „A problematikát – már jó ideje – számos olvasáskutató kihangosítja: »az elektronikus, számítógéphez, internethez kötődő olvasás újabb vizsgálati módszereket kíván meg«”⁹

A második ok, ami miatt nem tartom célszerűnek a teljes magyar olvasásszociológiai szakirodalom ismertetését, az, hogy a mai 14–17 évesek abba a generációba tartoznak, akiknek a szocializálódása és ezáltal az önálló olvasási stratégiáinak kialakítása nemrég, 2020 tájékán kezdődött: Gombos Péter szerint ők, a 14–17 évesek azok, akik egy felmérés során már úgy adnak saját maguk választ a kutatói kérdésekre, szülői segítség nélkül, hogy nem igazán érdeklik őket a velük szemben támasztott külső elvárások.¹⁰

Célszerű tehát – egy a későbbiekben kialakítandó kérdőív elméleti és gyakorlati szempontjainak meghatározása érdekében is – a rendszerváltás óta eltelt időszak szakirodalmára koncentrálnunk, s ezen belül is a közelmúlt munkáira. Ilyen irodalomszociológiai munkák Magyarországról igen nagy számban állnak rendelkezésünkre, szemben a környező országokkal, amelyek magyarságát érintő átfogó felmérések az utóbbi negyedszázadban nemigen készültek.¹¹

A korábbi vizsgálatok rövid bemutatása

■ A magyar olvasás- és könyvtárhasználat-kutatások egészen a 60-as évekre nyúlnak vissza, azt a módszertant viszont, amelyet azóta is mérvadónak és (az eredmények összehasonlítása végett) követendőnek tekint a szakma, az Országos Széchényi Könyvtár (azóta megszűnt) Könyvtártudományi és Módszertani Kutatóközpontja dolgozta ki 1968-ban.¹² Az OSZK KMK tevékenységéből kiemelkednek azon országos, reprezentatív mintán végzett olvasásszociológiai felmérések, melyek az azóta is elfogadott, egyéb intézmények által is átvett kérdéssoron nyugodtak. E felmérések közül megemlíthetők a teljes magyar felnőtt lakosságot érintő kutatások (1978-ban,¹³ 1985–1986-ban,¹⁴ 1991-ben és 1993-ban¹⁵), valamint a 18 év alatti lakosságot külön felmérő kutatások (1978–1979 fordulóján,¹⁶ 1983–1984 fordulóján,¹⁷ valamint 2001 elején¹⁸).

Később e módszertant főként két további intézmény használja fel (különböző mértékben módosítva) kutatásaihoz: a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, valamint a Társadalomkutatási Intézet. Előbbitől fontos kiemelni a 2017-ben¹⁹ és 2019-ben²⁰ végzett kutatássorozatot, mely mind a felnőtt, mind a 3 évesnél idősebb kiskorú lakosságot lefedte. Utóbbtól megemlíthetők a teljes felnőtt magyarországi lakosságot felmérő kutatások, úgy mint a 2002-es (ekkor még középiskolásokat is bevonó), a 2005-ös, OSZK-val közösen végzett kutatás,²¹ a 2020-as,²² végül pedig a 2023-as,²³ eKönyv Magyarországgal közös kutatások, melyek közül több is részben célzott (például a hordozható eszközökön való olvasást vagy a számítógép-használatot külön vizsgáló) felmérés volt. A fentiek módszertanát követő felmérések közül meg kell még említenünk egy a Kerkai Jenő Egyházzsociológiai Intézet támogatásával 2000 őszén folytatott szintén reprezentatív, a teljes magyarországi, felnőtt lakosságra kiterjedő felmérést.²⁴

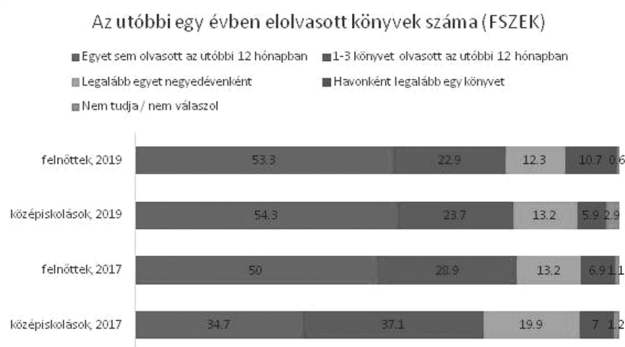
Ez egyéb, a fentiektől módszertanukban eltérő vagy nem reprezentatív, ezért a fentiekkel tökéletesen össze nem vethető kutatások közül álljon itt az MTA Szociológiai Intézetének 1996-os felmérése,²⁵ a Cultura – MTI – Ipsos 2014-es felmérése,²⁶ a korábban már említett, a netgeneráció olvasási attitűdjét vizsgáló felmérés,²⁷ valamint a Reacty Digital Kft. 2023-as omnibusz kutatása.²⁸

A határon túli olvasásszociológiai kutatások közül meg kell említeni az OSZK KMK már a bevezetőben említett átfogó, az 1960–1982 közötti időszakra kiterjedő visszatekintő elemzését,²⁹ egy a Székelyföldre, a Csallóközre, valamint Magyarországra kiterjedő 1991-es összehasonlító kutatást,³⁰ az MTA Kisebbségkutató Műhelye által 1991 és 1996 között a környező országokban végzett kutatást,³¹ valamint a Kerkai Jenő Egyházzsociológiai Intézet támogatásával 1998-ban végzett erdélyi kutatást.³² Sajnálatos, hogy ez utóbbi volt a legutolsó átfogó, határon túliakat célzó munka a témában.

Hogyan juthatunk el a legnépszerűbb könyvek listájáig?

■ Az alábbiakban azon kérdéseket szemléltetem, melyek eredményeit középiskolásokat is magában foglaló reprezentatív kutatásokból emeltem ki, összehasonlítva azokat a felnőtt népességre vonatkozó adatokkal. Az időbeli határt a fent ismertetett szempontok értelmében 2010-nél húztam meg, bár e határ tényleges alkalmazását nehezíti a kutatások időbeli rendszertelensége: a valóban reprezentatív kutatások sorában éppen 2010 környékén mutatkozik egy igen komoly hiátus.

Az egyik legalapvetőbb kérdés, hogy mennyit olvasnak az alanyok. A bevett kérdés: „*Elfoglaltságaid mellett – tankönyvön kívül – olvasol-e könyveket?*” Lehetséges válaszok: 1) Egyet sem olvastam az utóbbi 12 hónapban, 2) 1–3 könyvet az utóbbi 12 hónapban, 3) Legalább egyet negyedévenként, 4) Havonként legalább egy könyvet. Nézzük meg az utóbbi évek értékeit a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár adatai alapján:

A fenti kérdés felhasználását saját kutatásomban a következők indokolják: Egyrészt szükséges összehasonlítani a vizsgálati populáció (melynek alapsokaságát az összes erdélyi magyar középiskolás képezi)³³ olvasási teljesítményét a korábbi, magyarországi adatokkal. Másrészt izgalmas kérdésnek tűnik összevetni a későbbiekben a sokat, illetve a keveset olvasók preferált olvasmányainak listáját és azok összetételét, például a kötelező olvasmányok és a kedvtelésből olvasott könyvek arányát tekintve (amennyiben, tegyük fel, arra lennénk kíváncsiak, hogy aki keveset olvas, az szigorúan csak a kötelezőket olvassa el, vagy éppen fordítva, egy-egy könyvet önmagától, kedvtelésből).

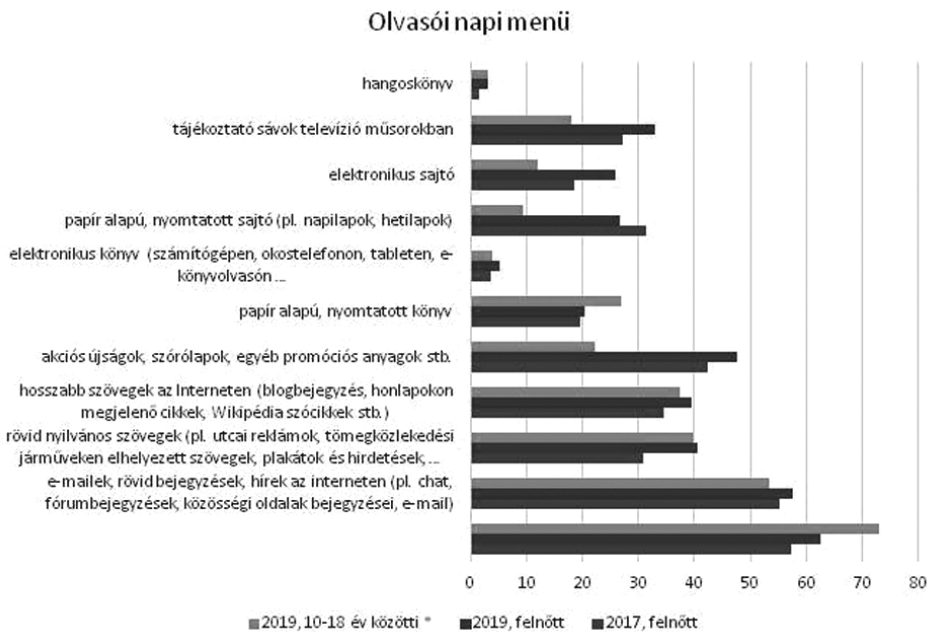
A fentihez képest eltérő kérdéssel dolgozik a Társi. Ők kérdőívükben az olvasás gyakoriságára, nem pedig az egy év alatt elolvasott könyvek mennyiségére kíváncsiak. Bár sajnálatos, hogy a két kérdés nem egyezik, s így a rájuk adott válaszok nem összehasonlíthatók, mégis el kell ismernünk mindkét kérdés jogosságát. Az OSZK által használt kérdés előnye, hogy olvasói *teljesítményt* mér, míg a Társi kérdése a mindennapi olvasói *tevékenységet* célozza. A kettő eltérése számos ok adódhat: gyorsabb vagy lassabb olvasási tempó, egy könyv gyakori vagy végleges félbehagyása, párhuzamos olvasás, jegyzetelés emiatt lassabb olvasás, stb. A Társi olvasásgyakorisági adatai 2010 óta (csak szépirodalom), összevetve a Reacty Digital Kft 2023-as adataival³⁴:

Láthatjuk, amint az „Egyet sem olvasott az utóbbi 12 hónapban”, valamint a „Soha” lehetőségekre adott válaszok (értelemszerűen) korrelálnak egymással, a többi kategória esetében viszont nem ennyire egyértelmű a helyzet, melynek nyilvánvalóan módszertani okai vannak: a kérdések megfogalmazásának eltérése okán a válaszokat nincs is értelme összevetni egymással. Az olvasási *gyakoriságot* mérő kérdést azért tartom indokoltnak bevenni saját vizsgálatomba, mivel ez kontrollkérdéseként szolgálhat az olvasási *teljesítményt* mérő előző kérdésnek, amennyiben a kettő válaszait keresztábra segítségével összevetjük.

Olvasói napi menü

■ Az ún. „olvasói napi menü” kérdést a Tárki kutatói adták hozzá a kérdőívükhöz 2017-ben. A kérdés így hangzik: „*Gondolj a tegnapi napra! Az alábbi listából válassz ki azon szövegeket, amelyeket tegnap olvastál vagy hallgattál!*”³⁵ Segítségével választ adhatunk arra a kérdésre, hogy vajon az eddig folyamatosan szem előtt tartott szépirodalom mellett összesen mennyi és milyen szöveges tartalommal találkozunk az alanyok, amelyek – tegyük hozzá – ugyanúgy kiszakítják a maguk részét az olvasók figyelemteljesítményéből, mint a vizuális média termékei. Ennek felmérése szintén hasznosnak bizonyulhat az elvégzendő kutatás során.

Legutóbb olvasott könyv

■ Az OSZK módszertana alapján visszatérő elem az aktuális olvasmány kérdése is: „*Melyik az a könyv, amelyet (amelyeket) jelenleg olvas, (vagy ha most nem olvas), melyiket olvasta legutóbb? Kérem, sorold fel őket, mondja meg a könyv szerzőjét és a könyv címét is, ha tudja!*” A kérdésre egyetlen választ lehetett megadni. Alább a leggyakrabban említett szerzők listája.

FSZEK, 2017, felnőttek	FSZEK, 2019, felnőttek	FSZEK, 2017, középiskolások	FSZEK, 2019, középiskolások
Danielle Steel Lőrincz L. László Stephen King Rejtő Jenő Agatha Christie Jókai Mór Szabó Magda J. K. Rowling Ken Follett Gárdonyi Géza	Danielle Steel Lőrincz L. László Rejtő Jenő J. K. Rowling Müller Péter Agatha Christie George R. R. Martin Robert Merle Stephen King Fejős Éva	Leiner Laura J. K. Rowling Molnár Ferenc Fejős Éva Karinthy Frigyes Mikszáth Kálmán Rejtő Jenő William Shakespeare Daniel Defoe Fekete István Gárdonyi Géza Jókai Mór Robin Cook Stephen King	J. K. Rowling Leiner Laura Jókai Mór Móricz Zsigmond Gárdonyi Géza Stephanie Meyer William Shakespeare George R. R. Martin Szophoklész E. L. James

Legkedvesebb író, kedvenc könyv

■ Az aktuális olvasmánynál revelatívabb információ a kedvenc író személye. (Mely gyakran kiegészül az alanyra legnagyobb hatással lévő mű címével és szerzőjével is.) „Kik a legkedvesebb írói?”³⁶ A feltett kérdésre több válasz lehetséges. A szerzők mellett az említések százalékos aránya.

Ssz.	A legkedvesebb szerzők					
	Felnőttek				Középiskolások	
	FSZEK, 2017		FSZEK, 2019		FSZEK, 2017 ³⁷	
1.	Jókai Mór	12,7	Danielle Steel	3,3	J. K. Rowling	5,76
2.	Lőrincz L. László	6,5	Lőrincz L. László	2,4	Fekete István Leiner Laura	3,40
3.	Danielle Steel	6,0	Rejtő Jenő	2,2	Móra Ferenc	3,14
4.	Rejtő Jenő	5,7	Stephen King	2,0	Jókai Mór Stephen King	2,62
5.	Szabó Magda	4,8	J. K. Rowling	1,8	Molnár Ferenc	2,36
6.	Agatha Christie Stephen King	4,6	Müller Péter Dan Brown	1,7	Gárdonyi Géza	2,09
7.	Mikszáth Kálmán	4,3	George R. R. Martin	1,5	Szabó Magda	1,83
8.	Móricz Zsigmond Petőfi Sándor	3,7	Agatha Christie	1,4	Benedek Elek Rejtő Jenő	1,31
9.			Robert Merle	1,3		

A fenti két kérdés segítségével válnak begyűjthetővé a legnépszerűbb olvasmányok, mégpedig két kritérium alapján. Így módon ugyanis összeírhatjuk az

aktuálisan *valóban olvasott*, valamint a *szubjektíve kedvelt* olvasmányokat. Szintén érdemes lesz megfigyelni, hogy vannak-e olyan kedvencek, amelyek egyrészt kiállják az idő próbáját (több különböző időpontban rögzített adatsokban is megjelennek), másrészt transzgenerációs hídként szolgálnak (a felnőttek és a középiskolások listáin is megjelennek). Erre már mutatkoznak példák J. K. Rowling, Jókai Mór, Stephen King vagy Rejtő Jenő személyében.

Műfajok

■ Kissé félreérthető a következő (a Tárki által használt) kérdés: „*Milyen témájú könyveket olvas legszívesebben?*” A kérdés maga ugyanis nem a témára, hanem főképp a műfajra kérdez rá a válaszopciókon keresztül. A műfajokat a kérdező adja meg, az említett műfajok esetében igen vagy nem válasszal kell a válaszadónak eldöntenie, hogy kedveli-e, vagy sem. Az igen válaszok száma nem korlátozott, bármennyi műfaj kapcsán lehet pozitívan nyilatkozni. A Tárki felmérései során a műfajlistát 2019-ben módosították, így nem lehetséges a teljes olvasmánystruktúra pontos összevetése, ám bizonyos műfajok esetében regisztrálhatók az elmozdulások.³⁸ Gombos Péter, a FSZEK kutatója is elismeri, hogy további gondokat okoz a korábbi kutatások eltérő terminológiája. Külön tanulmányt érdemelne, hogy műfajelméleti és olvasásszociológiai szempontokat egyszerre érvényesítve tegyünk rendet a kategóriák között. Amíg erre nem kerül sor, addig egymással versengő „műfajok” özönében kell jórészt önkényes döntések alapján utat vágnunk, ha az eredményeket mégis össze akarnánk hasonlítani egymással. Álljon itt csupán három, a problémát felvázolandó példa:

Az olvasásszociológia megkerülhetetlen alakjai, a kutatásaikat nagyrészt az OSZK KMK-ban végző Gereben Ferenc és Nagy Attila is olyan műfaji kategóriákkal dolgoznak, melyekben keverednek a műfajiság, a stílus és az esztétikai értékítélet, sőt talán a személyes előítélet szempontjai is. Olyan műfajokkal találkozunk, mint *romantikus, klasszikus realista (19. századi és korábbi), 20. századi realista, modern (esztétikailag értékes), szórakoztató irodalom (krimi, kalandregény, bestseller stb.), non-fiction (ismeretközlő), lektúr* vagy (a később megjelenő) *áltudomány*.³⁹

A FSZEK kutatói 2017-ben és 2019-ben (a két vizsgálat műfaji kategóriái nem egyeznek meg!) külön kategóriaként, differenciálás nélkül kezelik az *idegen nyelvű szépirodalmat*, míg az idegen nyelvű egyéb könyvek nem jelennek meg a listán. Egy kategóriát alkot viszont a *történelem (fiction és non-fiction)*! Külön kategória az *érzelmes, romantikus, szerelmes regények és a kortárs irodalom*.

A Tárki kutatásaiban a következő kategóriák jelennek meg: *szépirodalom; szórakoztató irodalom; memoár; életrajz, interjú; történelem, tudományos ismeretterjesztő, politika, gazdaság; művészeti könyvek, albumok; ifjúsági (young adult) könyvek; valamint gyerekkönyvek, mesekönyvek, kifestő, képeskönyv*. A korábbiakkal összevetve így ez tűnik a legmegalapozottabbnak, hiszen nem avatja kritériummá a keletkezési időpontot, az esztétikai értéket és a stílust sem. Az egyedüli „támadható” pontja a rendszernek az ifjúsági és gyermekirodalom leválasztása a szépirodalomról, ugyanis itt kevésbé műfaji, mint inkább a célközönséget érintő szempontok érvényesülnek, bár a különbségtétel saját kutatásom szempontjából is mindenképp indokolt.

Láthatjuk, hogy különböző műhelyek különböző módon keverik az időbeliség, a műfaj, a téma és az értékpreferencia szempontjait a kategóriák kiválasztása ese-

tében. Ezért jelent kihívást számomra is funkcionális műfaji kategóriák szerkesztése, melyet azonban átfogó elméleti és gyakorlati tájékozódásnak kell megelőznie.

A fentiek mellett a kérdőívek kitérnek a sajtóolvasásra, az olvasás helyszínére, alkalmaira, a házi könyvtár méretére, a könyvbeszerzés módjaira és mértékére, a könyvtárhasználati szokásokra, emellett többnyire az értékrendre, a jövedelemre, az iskolai végzettségre, a foglalkozástípusra is. Tervezett kutatásom szempontjából (és a doktori kutatásra jellemző időkeret korlátoltsága okán) ezen faktorok kevésbé tűnnek relevánsnak.

Az említett kérdőívek természetesen kitérnek a legkedveltebb műfajokról begyűjtött adatok elemzésére csakúgy, mint a média- és internethasználatra. Ezek jelentőségével doktori értekezésemben szintén foglalkozom, jelen írás korlátait azonban szétfeszítené ezek tárgyalása.

Új szempontok, új célok

■ Folyamatban lévő kutatásom kiindulópontját egy olyan kérdőív képezi, melynek fókuszában a középiskolás fiatalok által olvasott legnépszerűbb művek és azok jellemzői állnak. A művek „begyűjtésére” megfelelően mutatkoznak a fentebb bemutatott kérdések, az általam vizsgálandó jellemzők azonban más kérdéseket igényelnek nemcsak a kérdésfelvetés, de az alkalmazandó módszerek tekintetében is.

Elsősorban, amennyiben arra vagyunk kíváncsiak, hogy melyek a legnépszerűbb olvasmányok a vizsgált populáció körében, szükségünk van a fentiek mellett a következő (a kutatástörténet során kevésbé rendszeresen feltett) kérdésekre is:

„Melyek élete legemlékezetesebb olvasmányélményei?” Valamint: „Az utóbbi években Ön által olvasott könyvek közül melyik tetszett a legjobban?” E kérdések Gereben Ferenc-től származnak, segítségükkel nemcsak a kedvenc írók listája nyerhető ki, de a kedvenc műveké is, mégpedig kettős, időbeli bontásban. Gereben megjegyzi, hogy a két kérdés esetében a válaszadói motiváció is eltér: az első kérdés esetében a válaszadók hajlamosabbak gyermek- és ifjúkorukból származó, többnyire az iskolai kánon részét is képező művet említeni (pl. *Egri csillagok*, Jókai-regények), míg a második esetében szabadabban, aktuális személyes preferenciáiknak megfelelően válaszolnak.⁴⁰ Sajnálatos, hogy Gereben fenti kérdéseit a későbbi kutatások nagyrészt ebben a formában hanyagolták.

Szintén érdemes a kérdőív részévé tenni a Gombos Péter, Hevérvé Kanyó Andrea, Kiss Gábor szerzőhármastól (kifejezetten kiskorúak felmérésére) 2012-ben kipróbált újszerű kérdést: „Olvastad már ezeket a könyveket? Jelöld X-szel, amelyiket igen!” A megkérdezettek listából választják ki azon könyveket, melyek a szerzők szerint képesek leképezni a szakma által generációs kohorszélménynek nevezett jelenséget, esetünkben azt, hogy minden generációnak van (?) egy közös olvasmányélménye, „generációs könyv-idolja.” Az említett tanulmányban szereplő listában azonban nemcsak önálló művek kapnak helyet – így történhet meg, hogy az első három helyen a következő tételek (két könyvsorozat és egy tematikus kategória) szerepelnek: *Harry Potter*, *Alkonyat* és vámpíros könyvek.⁴¹

Összegzés, kitekintés

■ A fentiek alapján úgy vélem, sikerülhet megbízható módon összegyűjteni a célcsoport által olvasott legnépszerűbb könyveket – ehhez azonban szükséges volt válogatni a bemutatott műhelyek és módszertanok által kínált kérdések kö-

zül annak érdekében, hogy egy minden eddigénél fókuszáltabb kérdőív jöjjön létre, mely nem elhanyagolható módon egy olyan alapsokaságot kíván felmérni, melyről átfogó adataink hosszú idő óta nincsenek. Megjegyzendő, hogy a tervezett kérdőív nem merül majd ki a fenti kérdésekben, része lesz a kötelező demográfiai mutatók felvételén kívül többek között egy rövid attitűd-, valamint médiahasználat-vizsgálat is, melyek részleteire jelen tanulmányban nem térek ki.

Ahhoz, hogy azonosítani tudjuk a különbségeket a népszerű szövegek, illetve a kánon különböző formában rögzített szövegei között, szükséges segítségül hívnunk mind a hálózat kutatás, mind a digitális bölcsészet korszerű vagy már bejáratott módszereit. Így válhat megvalósíthatóvá egy olyan összehasonlító elemzés, amely kitérhet a művek időbeli távolságára, hosszára, a szerző személyére (például annak neve alapján), szereplőszervezetére, szentimentelemzésére ugyanúgy, mint a stilometria segítségével történő összehasonlításra (melynek része lehet többek között a mondat szerkezet-elemzés, topikmodellezés, szókincs vizsgálat). Az alkalmazandó és egyáltalán alkalmazható módszerek leszüktetéséhez azonban mindenekelőtt a kérdőív megtervezése, kipróbálása és a kérdőíves felmérés megvalósítása vezet, melyről a közeljövőben igyekszem majd beszámolni.

■ JEGYZETEK

1. Erről és a változó olvasási szokások oktatási integrációjáról l. Néma Judit-Eszter: *Szemponatok a megváltozott olvasási szokások oktatási integrációjához a generációkutatás tükrében*. Új Pedagógiai Szemle 2023. 1–2. sz. 100–108. (A továbbiakban Néma 2023)
2. Gereben Ferenc: *Mit tud az olvasásszociológia a magyar olvasáskultúráról?* Magyar Művészet 2017. 1. sz. 64–71. 64.
3. A klasszikus elbeszélő próza kategóriájába Gereben említés szintjén olyan szerzőket sorol be (a Központi Statisztikai Hivatal 1964-es felmérése, ezen belül is az akkori egyetemi hallgatók aktuális olvasmányainak szerzőlistája alapján), mint Jókai Mór, Thomas Mann, Lev Tolsztoj, Alexandre Dumas, Móra Ferenc, Németh László, Victor Hugo, Mihail Solohov, Guy de Maupassant és Móricz Zsigmond. Gereben Ferenc: *Olvasás felsőfokon? Benyomások az egyetemisták olvasáskultúrájáról*. Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 2007. 1. sz. 21–22.
4. Uo. 26. Közbeékelés: Gereben Ferenc.
5. Herédi Rebeka: *Az irodalomtanításról alkotott pedagógusnézetek hatása az olvasási szokásokra és az irodalom tantárggyal kapcsolatos vélekedésekre középiskolások körében*. Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Neveléstudományi Doktori Iskola, Eger, 2023. 8–9.
6. A vizsgálatról lásd: Gombos Péter – Hevérné Kanyó Andrea – Kiss Gábor: *A netgeneráció olvasási attitűdje – 14–18 évesek véleménye könyvekről, olvasásról, irodalomról – egy felmérés tanulságai*. Új Pedagógiai Szemle 2015. 1–2. sz. 52–66. (A továbbiakban: Gombos – Hevérné Kanyó – Kiss 2015)
7. Gombos Péter: *A digitális generáció olvasási szokásai – a 2017-es reprezentatív olvasásfelmérés tapasztalatai*. In: Barátné dr. Hajdu Ágnes – dr. Béres Judit (szerk.): *Olvasásfejlesztés könyvtári környezetben*. (Módszertani kötetek 2.) Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest, 2019. 172.
8. Péterfi Rita: *Az életünket meghatározó rejtett kulturális összefüggésekről – A felnőttek és az olvasás*. In: Barátné dr. Hajdu Ágnes – dr. Béres Judit (szerk.): *Olvasásfejlesztés könyvtári környezetben*. (Módszertani kötetek 2.) Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest, 2019. 205–206.
9. Néma 2023. 106., idézet: Nagy Attila, *Olvasásfejlesztés, könyvtárhasználat – kritikus gondolkodás. Szócikkmásolástól a paródiaírásig*. Nemzeti Téka, OSZK–Osiris, Bp., 2001.
10. Huszti Ágnes: *Mit olvas a digitális generáció? Interjú Gombos Péterrel a 2017-es olvasásfelmérés eredményeiről*. Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 2018. 7. sz. 45.
11. E hiányt említik többek között átfogó munkájukban: Péntek János – Benő Attila: *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben)*. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kvár, 2020. (A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén 6.) 107. Az erdélyi magyarság olvasáskultúrája és a kutatás lehetséges irányai egy következő tanulmány témáját képezik.
12. Tóth Máté: *Olvasás- és könyvtárhasználati kutatások a Könyvtári Intézetben*. Könyvtári Figyelő 2020. 2. sz. 242.
13. Gereben Ferenc: *A felnőtt népesség olvasási és olvasmánybeszerzési szokásai: egy reprezentatív országos vizsgálat eredményei*. Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ, Bp., 1989.

14. Gereben Ferenc: *Könyv, könyvtár, közönség: a magyar társadalom olvasáskultúrája olvasás- és könyvtárszociológiai adatok tükrében*. Országos Széchényi Könyvtár, Bp., 1998. (A továbbiakban Gereben 1998.)
15. Nem reprezentatív. Uo.
16. Nagy Attila: *A 10–14 évesek olvasási kultúrájáról*. Kortárs 1984. 2. sz. 264–275.
17. Nagy Attila: *A 15–18 évesek olvasási kultúrájáról*. Kortárs 1986. 2. sz. 136–144.
18. Nagy Attila: *Háttal a jövőnek: középiskolások olvasás- és művelődésszociológiai vizsgálata*. Országos Széchényi Könyvtár, Bp., 2003. (A továbbiakban Nagy 2003.)
19. Tóth Máté: *A magyar lakosság olvasási és könyvtárhasználati szokásai 2017-ben*. Könyvtári Figyelő 2018. 1. sz. 45–60. (A továbbiakban Tóth 2018.)
20. Tóth Máté: *A hazai felnőtt lakosság olvasási és könyvtárhasználati szokásai 2019-ben*. In *Módszertani mozaikok: Kutatások és válogatott tanulmányok gyűjteménye*. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Bp., 2020. (Módszertani kötetek 9.) 277–317. (A továbbiakban Tóth 2020.), valamint Tóth Máté: *A 3–18 év közötti hazai lakosság olvasási és könyvtárhasználati szokásai 2019-ben*. Uo. 318–360.
21. Nagy Attila – Péterfi Rita: *Olvasás, könyvtár- és számítógép-használat - gyorsjelentés a Társi és az OSZK 2005-ös vizsgálatáról*. Könyvtári Figyelő 2006. 1. sz. 31–44.
22. Bernát Anikó – Hudácskó Szilvia: *Könyvolvasási és könyvvásárlási szokások*. TÁRKI Társadalomkutatási Intézet, Bp., 2020.
23. Bernát Anikó et al.: *Az olvasási szokások alakulása hordozható eszközökön*. TÁRKI Társadalomkutatási Intézet – eKönyv Magyarország, Bp., 2023.
24. Gereben Ferenc: *Olvasáskultúránk az ezredfordulón*. Tiszatáj 2002. 2. sz. 61–72.
25. *Kulturális fogyasztás*. Szonda Ipsos, Bp., 1996.
26. Bár a későbbi tanulmányok említik, az eredményeket nem sikerült fellelnem.
27. Gombos – Hevérté Kanyó – Kiss 2015.
28. Reacty Digital, 2023. május, omnibusz kutatás, VeVa online panel, 18–79 éves lakosság, n=1000 (súlyozva)
29. Gereben Ferenc (szerk.): *A Határon túli magyarság olvasáskultúrája: összeállítás olvasásvizsgálati és művelődésszociológiai felmérések eredményeiből*. Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ, Bp., 1985.
30. Gereben Ferenc et al.: *Magyar olvasáskultúra határon innen és túl*. Közép-Európa Intézet, Bp., 1993. (Hungari extra Hungariam 2.)
31. Gereben Ferenc: *Identitás, kultúra, kisebbség: felmérés a közép-európai magyar népesség körében*. Osiris, Bp., 1999. (Kisebbségek Kelet-Közép-Európában 1.)
32. Gereben Ferenc – Tomka Miklós: *Vallásosság és nemzetudat: vizsgálódások Erdélyben*. 2. kiad. Corvinus, Bp., 2001.
33. Természetesen célszerűbb lenne alapsokaságnak a 14–17 éves korú erdélyi, magyar nyelvű román állampolgárokat választani, egyszerű véletlen mintavétellel, éppen a korábbi adatokkal való összehasonlíthatóság kedvéért. Ez azonban nem képzelhető el egyéni munka keretében, szemben a középiskolákban történő felméréssel, amely arányosan rétegzett mintavételt fog eredményezni, ám melyből sajnos kimaradhatnak például az iskolaelhagyók vagy a nem magyar nyelven tanuló, de magyar anyanyelvű fiatalok.
34. A Reacty Digital kategóriáinak a Társi kategóriával való megfeleltetése: Kizárólag alkalmasszerűen + Nem szokott könyvet olvasni = Soha, Nagyjából havi rendszerességgel + Nagyjából negyedévente = Alkalmasszerűen vagy ritkábban, Szinte naponta + Nagyjából heti rendszerességgel = Rendszeresen
35. Tóth 2018. 54.
- * A kérdést felső tagozatos és középiskolás fiataloknak tették fel. Az adatok nem szerepelnek korcsoport szerinti bontásban.
36. A FSZEK 2019-es felmérésében a kérdés formája megváltozik: „Mely olvasmányára vagy kedvenc szerzőjére emlékszik vissza legszívesebben?” Vagyis a kérdés már nem csak egy elvont „kedvenc íróra”, de konkrét olvasmányélményre (is) vonatkozik.
37. A FSZEK 2019-es felmérése kapcsán erre vonatkozó, publikált adatot nem találtam.
38. Tóth 2020. 22.
39. Gereben 1998. 105., Nagy 2003. 85.
40. Gereben 1998. 113.
41. Gombos – Hevérté Kanyó – Kiss 2015. 60.

HARMATH ARTEMISZ

AMI ÖSSZEKÖTI A SZAKMAI BERKEKET

Beszélgetés a kortárs gyermekkultúra
intézményesülésének lehetőségeiről

Tulajdonképpen az ismeretterjesztés volt a cél, aminek két fő oszlopa a minőségi kortárs irodalom és az olvasásra nevelés mint nagyobb átfogó terv. És hát a minőségi kortárs irodalomba beletartozik annak a kritikája is.

■ – *Mindennek van egy története, annak is, hogy hogyan válik valaki a gyermekkultúra kutatójává és szervezőjévé – kezdjük ezzel! Amikor megismertem a munkáidat, te a kortárs költészet kritikusa voltál, valamint Weöres Sándor monográfusa. Hogyan vezetett innen az út a gyerekkirodalom felé, a gyerekkultúrával való professzionális foglalkozáshoz?*

– Ahogy sokaknál, nálam is a gyerekek születésével vált felkiáltójelessé az, hogy milyen minőségű az, amit közösen olvasunk: amit felolvasunk, vagy amit a gyerek a kezébe vesz. Úgyhogy a fókusz újra a gyerekkirodalomra tevődött, mert nyilván egyszer már gyerekkoromban is fontos volt, hogy mit veszek a kezembe, és utólag azt kell mondanom, hogy nagyon kiváló avantgárd műveket lapozgattam, illetve olyan szuper, korszerű kiadványokat, mint a *Peti*, *Ida* és *Picuri*, ami ugye a nemi felvilágosítást végezte el félig-meddig a szüleim helyett, vagy *A se-hány éves kislány*, ami a születésnek a csodájáról beszélt. Ezek ismeretterjesztő könyvek, de olyan jó minőségben vagy olyan művészi kivitelben születtek meg, hogy mély nyomot hagytak bennem. Tandori Dezsőnek a *Medvék minden mennyiségben* című kötetei ugyanígy, vagy azoknak az illusztrációi. *A János vitéztől* Weöresen Sándoron át Lázár Ervinig és Tamkó Sirató Károlyig vezetett az út. Tehát ezek a hangzásélmények beégnek a gyerekekbe, ahogyan a látvány, vagy akár a papírmínőség is, a tipográfia, a szövegelrendezés, és akkor van honnan indul-

ni, és van, amit keresni, amikor ma gondolkodunk kortárs minőségi illusztrációkról vagy szövegekről.

– *Előbb blogoltál a gyermekirodalmi témákban, és utána jött az, hogy egyre intézményesebb formát öltött az, amit a területen végeztél, jól emlékszem?*

– Igen. Amikor megbeszéltem magammal, hogy mi az, amit a legjobban szeretnék csinálni, amiben a legboldogabbnak érzem magam, mert úgy érzem, hogy érték is hozzá, meg jól is esik csinálni, akkor az körvonalazódott, hogy szeretnék a gyerekeknek is, a szülőknek is jó irodalmat közvetíteni, ajánlani, elemezni, eljuttatni hozzájuk mindennek az értékeit. A művészet, a költészet élvezetét. Keresni kezdtem ehhez az intézményesített formákat. Először létrehoztam a blogot, amelyet említettél, annak a rovatait – nagyon sokat foglalkoztam vele, a vizuális megjelenésével is. Jártam női vállalkozói csoportba is, de aztán rájöttem, hogy nem vagyok profitorientált. Úgyhogy azt, amit a főiskolán (KRE TFK) vagy az egyetemen (KRE BTK) tanítottam, nem tudtam aprópénzre váltani – hogy hogyan is árazzam be azt a tudást, tevékenységet, amit végzek.

Egy darabig konkrétan még nem fogalmazódott meg, hogy az állami intézményrendszerben keressek helyet ezen a területen, bár korábban középiskolában vagy főiskolán tanítottam teljes állásban, és ekkor a Károli gyerekirodalmi továbbképzésén voltam óraadó. Próbálkoztam ezen a rendszeren kívül, tehát például különböző magazinokhoz ajánlottam a rovatomat, ami a gyerekirodalommal foglalkozott volna. Érdekes, hogy ez később teljesült is, tehát amikor már intézményesült az, amivel foglalkozom, utána megkerestek, hogy csináljak magazinrovatot. A *Magyar Hangban* volt például két évig szabad terepünk, oda is írtunk az Ifjúsági és Gyerekirodalmi Centrummal gyerekirodalmi kritikákat Wekerle Szabolcs szerkesztésében. Az akkori *Népszavától* is érkezett felkérés, illetve női magazinoktól. Igazság szerint én a blogolás idején először női magazinoknál próbálkoztam, az anyukákat akartam megszólítani, de a szerkesztők túl sok minden mást kértek túl kevés pénzért, tehát látszott, hogy ebből nem lehet felépíteni azt, amit hosszabb távon művelni szeretnék.

– *Rendben, már az eddigiek során is látszott, hogy nem tudjuk kikerülni, hogy ne emlegessük az IGYIC-et, az Ifjúsági és Gyerekirodalmi Centrumot, amelynek az alapítója vagy. Nyilván volt egy terv, hogy ez milyen lesz, és mi lesz a struktúrája. Beszéljünk kicsit erről a tervről is, mert maga a megvalósulás, ha jól tudom, azért nem százszázalékosan az lett, ami a tervben szerepelt.*

– Az eredeti terv ugye egybevágott a Petőfi Irodalmi Múzeum főigazgatójának, Demeter Szilárdnak az ötletével és tervével. Én erről egyébként az újságban olvastam, és egy szakmai meghallgatás alkalmával elmondtam, hol vannak a nagy hiányok szerintem a magyar gyerekirodalmi nevelésben például. Korábban a Magyar Tudományos Akadémián voltam ugyanis meghívott, ahol az óvoda és iskola közötti átmenet, illetve a kortárs irodalom kapcsolatáról tartottam egy átfogó előadást, illetve volt egy közös adatcserénk, beszélgetésünk a logopédusokkal, pedagógusokkal, hogy hol is tart a magyar óvodás, amikor iskolába megy. Ebből készült egy esettanulmányom az addigi kutatásaimból, illetve tapasztalataimból, és ennek alapján születtek meg aztán az IGYIC feladatainak körvonalázására szóló felkérés után a projektek. Olyan intézményt láttam magam előtt, amelyik összefogja a gyerekirodalmi témákat és szervezeteket a bécsi Institut für Jugendliteratur mintájára. Az Ifjúsági és Gyerekirodalmi Centrum sokféle szervezési feladatot vállalt és vállalt amellett, hogy a magyar gyermekirodalmi kritikát segítő intézménynek képzeltük el. Az intézményesülésnek az a része, hogy

különállóak legyünk, különálló épülettel, nem sikerült. Elkezdtek a munkát, és menet közben főként épült egy nagy mamutszervezet, először Petőfi Irodalmi Ügynökségként, amelynek aztán Petőfi Kulturális Ügynökség lett a neve. Ennek a rendszernek a mindenféle követelményével és meghatározottságával működünk folyamatos változásban, egy ideig az intézménynek egy igazgatósága voltunk, most pedig programvezető vagyok. Négy és fél év alatt így is mintegy húsz mintaprojektet valósítottunk meg a PKÜ-ben az azóta akkreditált Vadlázac kortárs irodalmi pedagógus továbbképzéstől a kortárs költészeti antológiakiadásáig, a „Jön az író” író-olvasó találkozótól a Csimborasszó megzenésített kortárs gyerekverseken és a Meseterasz videósorozaton át a családi programként funkcionáló Zenés Olvasósarokig vagy a Kötve hiszem kritikai podcastokig. Dolgoztunk több egyetem és főiskola pedagógusképzésével, a Hobbyval, a Gyerekirodalmi Intézettel, a Magyarartanárok Egyesületével, a Gyerekirodalmi Intézettel, a Magyar Olvasástársasággal, meghívottak voltunk a külképviseleti Liszt Intézetekben és neveléstudományi, valamint irodalomtudományi konferenciákon, fesztiválokon, s még sorolhatnám.

A projektjeinket igyekeztem mindig legalább két célközönséget összekapcsolva létrehozni, és ez sikerült: például az egyetemi képzést és a középiskolai képzést összekapcsolni, vagy a szülőket és a középiskolai képzést, ezt a logikát követjük. Egy másik cél volt az, hogy a különböző médiumok egymásra mutassanak, ez is teljesült: a különböző csatornák, amelyekkel az üzenetet közvetítjük, egymásba érnek. Tulajdonképpen az ismeretterjesztés volt a cél, aminek két fő oszlopa a minőségi kortárs irodalom és az olvasásra nevelés mint nagyobb átfogó terv. És hát a minőségi kortárs irodalomba beletartozik annak a kritikája is. Így hoztuk létre legfőbb és folyamatos fórumunkat 2020-ban, a *MeseCentrumot*, amihez Both Gabi választottam főszerkesztőnek a pályázók közül, és ő csodálatosan és rendkívüli munkabírással és gondossággal, a szerzők iránti odafigyeléssel vitte három és fél éven keresztül ezt a magazint. Több mint 1500 cikkünk született ez alatt az idő alatt. Nyilván a magazinnak az írókora fokozatosan alakult ki, mindenki megmozgatta a maga kapcsolatait, és azt láttuk, hogy a kezdeti tapogatózás vagy gyanakvás után nagyon szívesen küldte mindenki az írásait, hiszen bebizonyosodott, hogy ez egy tisztán szakmai fórum. Én szeretem és élvezem, és a mai napig hiányolom is kissé a szigorú kritikát, ahogyan a gyerekirodalom-elmélet jelenlétét is a köztudatban. Megalapítottuk hát Kérchy Anna szerkesztésében a tanulmány és esszé rovatot a *MeseCentrumon*, ami sokkal népszerűbb lett, mint amire számítottunk. Egyetemi, főiskolai kollégáim jelezték, hogy kötelező irodalomként szerepelnek a *MeseCentrum* cikkei Budapesttől Szegedig, Miskolctól Pécsig. Azonban a társadalmi-kulturális környezet, mondhatnák korszellemet vagy kultúrpolitikát is, éppen most nem ennek, hanem inkább az élményszerűségnek kedvez. Ezt nem is bánom, ha nem kell az egyiket a másikkal szembeállítani. A most futó Zenés Olvasósarok projektben például jól megfér a kettő.

– *Beszéltél a pillérekről, amelyek az alapot jelentették. Vajon ezt tovább lehet-e még bontani, hogy az egyes pilléreken belül, tehát mondjuk a szülőkhöz való eljutásban, az oktatókhoz való eljutásban, a gyerekekhez való eljutásban, hogy működtek ezek a gyakorlatok?*

– Ezek inkább projektenként látszanak. Tehát a *MeseCentrumról* azt lehet elmondani, hogy van egy nagyon stabil olvasóbázisa, ami elég szélesnek számít az online szakmai magazinok mezőnyében, és úgy tűnik, hogy megbízható kiindu-

lási pont a tájékozódásban főleg a szakmabeliek számára, a szakmát a legtagabban érte: tehát a tanártól a gyerekirodalmáron át az illusztrátorig, a szerzőkig és a könyves szakma egyéb képviselőiig. Nyilván a kiadók is örülnek, hogy foglalkozunk a kiadványaikkal, de ezt sikerült mindig úgy megvalósítani, hogy tényleg a szerzőinket, illetve bennünket érdeklő kiadványok kerültek aztán a rovatokba, azokkal foglalkoztunk. A MeseCentrum ilyen módon összeköti a szakmai berkeket. Ezt most a kollégáim próbálják szélesíteni, tehát a szülők irányába jobban elmozdítani a magazint: hogy minél több szülő találjon rá, mert amerre jártuk az országot a nagyon sokféle programunkkal, újra és újra azt tapasztaltuk, hogy mind a szülők, mind a tanárok nagyon örültek annak, hogy létezik egy ilyen oldal, ahol ők akár korosztályosan, akár téma szerint, akár konkrét adatot keresve megtalálhatják a hiteles információkat. Kíváló keresője van a magazinnak, úgy-hogy bármit meg lehet találni. A februárban élesülő fejlesztések után pedig reméljük, hogy a korosztályra is még pontosabban lehet keresni.

Az IGYIC úgy épült föl, hogy felnőtteken keresztül, tehát közvetítőkön keresztül jussunk el a gyerekekhez. Mindegyik projektünk ilyen volt sokáig, kivéve a Jön az író programot, ott közvetlenül találkoztak a szerzők a gyerekekkel. Ez számunkra egy nagyon feltöltő kezdeményezés volt, hiszen ott az ember szemtől szemben van a gyerekekkel, és mindig az élményszerűsége van a hangsúly, a közvetlen hatáson és a visszajelzésen. Személyesen én azért is szeretem, mert akkor az ember közvetlenebbül látja a könyvek, a szövegek sikerét – hogy mi az, ami működik vagy nem működik. A könyvek kapcsán is nagyon jó, fontos visszajelzés, hogy amiről én esetleg irodalomszakmailag azt gondolom, hogy szép, és nagyon jól megállja a helyét, az neveléstani-pedagógiai keretben mennyire működőképes, mennyire tudjuk gyerekközönség előtt kíváncsossá tenni. Nagyon sok közvetlen visszajelzésünk volt az iskolákban, óvodákban, gyerekfesztiválokon, amiket hasznosítani tudtunk a programok során.

Most újra gyerekközönség előtt dolgozom, mert éppen zajlik egy a Közművelődési Minisztérium által finanszírozott országjáró mintaprogram, ennek során 19 kistélepülésre látogatunk el gyerekműsorral és a hozzá tartozó Olvasósarok elnevezésű személyes könyvajánlóval, amit a szülőknek és a pedagógusoknak hirdetek meg, és a saját válogatásomat viszem – a kedvenc versesköteteimet, antológiáimat, mesekönyveimet.

– *Az ajánlókhoz nyilván szükségszerűen követed, ami a kortárs irodalomban zajlik. Érz-e olyan elmozdulást magában az irodalomban, illetve a könyves szakmában, amely a gyerekirodalomról való beszéd és intézményesülés innovációival párhuzamosan zajlik? Magában az irodalomban milyen folyamatok zajlanak ilyen szempontból?*

– Lassabb változásokat látok, viszont pont az elmúlt egy évben megnyugtatóan harmonikus és kompakt fejleményeket észleltem, igazi gyerekszövegek születtek. Két dolgot emelnék ki. Az egyik az a fajta szabadság, amit mondjuk Varó Dánielnek a verses meseregénye, a *Túl a Maszat-hegyen 2.* közvetít, ez egy nyelvi szabadság, és a nyelvi szabadságon keresztül nyilván egy általánosabb szabadságot élhet meg az, aki ebbe a játékba bevonódik. A család bármelyik tagja egyébként, mert ez a könyv a családi irodalomhoz tartozik. Ezt azért üdvözölöm, mert a nyelvi eltérülés, a rím vezette fantázia és cselekményvezetés nagyon erős ebben a könyvben. Tehát nem aszerint történik valami, hogy mi lenne logikus, hanem mint Alízzal Csodaországban, abszurd események történnek Muhi Andris főhőssel is – akár mondjuk egy rímhelyzet miatt is. Egy odaillő felelőrim

miatt térül el a történet. Erre mondjuk, hogy ez a nyelv performatív ereje. És ezt Varró, de Harcos Bálint vagy Keresztesi József, Turczy István is remekül kamatoztatja. Én ezt nagyon felszabadítónak érzem, tehát azt, hogy nem aszerint beszélünk a gyerekekhez, hogy mit kell mondani, vagy mire van szüksége, vagy mi az a téma, amivel meg kell őt feltétlenül ismertetnünk. Vagy hogy mi az, amiről ugyan nem szabad beszélni, de most már mi beszélünk, még az elhallgattatottak helyett is. Tehát ezek a tematikus kijelölések, programszövegek vagy az előírányzott módok, ahogyan beszélni lehet a gyerekekhez – túlzásokhoz, túl direkt megközelítésekhez vezetnek. A művészet nem ilyen direktívákból szokott születni.

– *Írányregény, Tendenzliteratur, ezek voltak a régi terminusok erre – ilyesmire gondolsz?*

– Igen, ez a didaxis most is jellemző bizonyos értelemben, még ha olykor más előjellel is, mondjuk akár a szabadság nevében vagy a sokszínűség jegyében. Néha ugyanezt érzem például az olvasást segítő, iskolába kísérő könyveken vagy a kiskamaszoknak szóló regényeken, mint annak idején a jó kisdobosról szóló történetekben.

– *Két dolgot akartál kiemelni a kortárs irodalom kapcsán, mi lenne a másik fejlemény?*

– A másik dolog a magyar népmeséknek a reneszánsza, de új köntösben, tehát a magyar népmesehagyomány megújítása, továbbgondolása különböző utakon. A kortárs, népmeséből táplálkozó új műmesék gyűjteményei most megszáporodtak, és nagyon izgalmas vállalásokat lehet látni, amelyek a gyerekek körében is kedveltek. Nagyon szeretjük mi is esténként olvasgatni Zalka Csenge Virág kötetét. Bajzáth Mária válogatásai is remekül sikerültek, ott egy kiadói-szerkesztői össz munkának köszönhetően gyönyörű, ismeretterjesztő könyvtárgyak születtek. Felvillanyozó és izgalmas az, hogy milyen új irányok rajzolódnak ki ebben a viszonylag tág műfajban. Tehát azt mondanám, hogy ez az új népmese.

Zalán Tibor nevét említeném még, aki igazi szépírói nagyösszegzést tett elénk: negyven királylányról szóló mesegyűjteményét, a *Királylányok nagykönyvét*. Ezek is afféle irodalmi népmesék, mivel szerzőjük adott, de egyébként nagyon sokat építenek a reneszánsz kori vagy még régebbi eredetű népmeséinkre.

Van egy harmadik tendencia is, ami ahhoz csatlakozik, amit először mondtam, az pedig a verses meseregényé. A magyar gyerekirodalom képviselőjeként Lipcsében is erről beszéltem egy nemzetközi konferencián. Vagyis arról, hogy látok egy ilyen tendenciát, és most már szépen kirajzolódik, hogy amióta a *Túl a Maszat-hegyen* első kötete megszületett, azóta komoly szerzők vidám tollából egyre többször születik verses meseregény. Régebben, a modernségben is volt egy ilyen hullám, Nemes Nagy Ágnes vagy Pilinszky János is írt ilyen verses meséket. De ezek a művek most sokkal célzottabban a gyerekekhez, a mai gyerekek ízléséhez igazodnak, a nyelvi leleményeikben és szókészletükben, humorukban feltétlenül. Nem említettem Gáti Istvánnak a gyerekekhez könnyen odataláló verses meseregényeit, és most újabban született Anyegin-strófában M. Kácsor Zoltánnak egy opusza, *A tolvaj ajándéka*, ami viszont nagyobb gyerekeknek való, igazi filozofoknak.

– *Még két dolgot mindenképp szeretnék érinteni. Kicsit a médiumokról, a csatornákról, meg egyáltalán a közösségi létezési formákról is beszéljünk, hogy te hogy látod, a gyerekeknek a viszonya az online csatornához, a videóformátumokhoz segítheti az olvasást, vagy nagyon másféle habitusokat fejleszt? Máshol vannak a gyerekek az olvasáshoz, és a mondjuk videós formátu-*

mokhoz való alkalmazkodás lehetőségei? Te hová helyezkedsz ebben a kérdésben, mik a tapasztalataid?

– Azt látom, hogy a felnőttekhez nagyon jól odatalál a videós tartalom vagy a podcast. Én magam is élek ezzel az eszközzel vagy médiummal, akár a vacsorafőzésnél is primán hallgathatóak. A videókat meg a tanárok azért szeretik, mert általuk kompakt módon készen van mondjuk egy háttéranyag a számukra. Egyébként egyre inkább szeretnének olyan anyagokat használni, amelyek már nem is háttéranyagok, hanem olyan kész termékek, amelyeket közvetlenül az órára is bevihetnek és lejátszhatnak a diákoknak. Egyszerűen időspórlásról is szó van, mert nagyon-nagyon kevés idejük marad a mélyebb készülésre. Ilyen prezentációkat érdemes volna vizuálisan és tartalmában, felépítésében is jó színvonalon kínálnia egy gyerekirodalmi szervezetnek. Mi egy kritikai videósorozattal jutottunk, ez a Meseterasz, amelyben rövid vázlat is megjelent kulcsfogalmakkal tanárok számára.

De a kérdésed a gyerekekre is vonatkozott. Ott nem hiszem, hogy állami intézményként tudnánk versenyezni a kínálattal. Tehát hogyha belépünk a gyerekpiacon, és ezt értsük úgy, hogy amit a gyerekeknek bárhol bárki kínál, a Playstationtól kezdve az ugrálóvárig, akkor ezen a piacon nem hiszem, hogy tudnék olyasmit felmutatni, amire azonnal lecsapnak. Ezt tehát máshonnan kell megközelíteni, és mi onnan közelítettük meg – nagyon sokat gondolkoztunk erről a kollégáimmal –, hogy egyrészt az óvodában érdemes elkezdni a betűvel, illetve a hangzó történettel való találkozást. Ez nem nagy találmány persze, de ha abból indulunk ki, hogy most jelenleg Magyarországon mit tudunk tenni, akkor azt mondom, hogy az óvodába kell vinni a jó mondókát, a kortárs mondókát, a hagyományos mondóka mellé, a kortárs verset a 40-50-70 évvel ezelőtti irodalom, poétika mellé, amit esetleg az óvopedagógusok még jobban ismernek, tehát velük érdemes megismertetni az újat, és rajtuk keresztül a gyerekekkel, vagy közvetlenül a gyerekekkel az óvodás csoportokban. Ehhez pedig szükség van egyrészt az óvónők edukációjára, amiről már beszéltünk, vagy amire annak idején a Vadlázac projektünk is felépült. A gyerekeknek pedig olyan médiumokat választunk, amelyek segítik a találkozást az irodalom képességével, tehát azzal, amit csak az irodalom tud művészeti ágként. Ezt akár zenével, akár drámával, dramatizálással, akár a vizualitással is fel lehet erősíteni. Úgyhogy amikor van egy találkozás, hogy elmegyünk a programunkkal egy faluba, akkor ott egy gyerekirodalmi interaktív műsort kapnak a gyerekek, és ez azt jelenti, hogy tényleg az elejétől a végéig bevonódnak, közösen szerepelnek az előadókkal, énekelnek, verset tapsolnak, táncolnak, mozognak, és utána pedig a szülőknek vagy pedig a pedagógusoknak tartok egy kis foglalkozást, ahol a könyvekkel közvetlenül megismerkedhetnek, beszélgetünk az olvasási szokásokról, estimese-tippekről, meg az óvodás környezetnek a szükségleteiről és lehetőségeiről.

– *Még egy utolsó kérdéskört nézzünk meg. Az egyik összetevő az, hogy a szülők egymásnak miként adják tovább, hogy mit érdemes olvasni – van ennek egy informális rétege. A kérdés az, hogy az informálisnak és a szakmainak, az intézményesnek van-e jelenleg átjárási lehetősége. A másik kérdés részben összefügg ezzel: hogy az olvasás (bár nem kifejezetten a gyerekkönyvolvasás) magányos tevékenység. De közösségi tevékenység is lehet. Ezek között – az olvasás magányos és közösségi jellege között – te találtál-e a magad számára valamilyen egyensúlyt?*

– Visszatérnék még egy pillanatra az előző kérdésedhez, ott az említett kistérségi programban lehet látni, hogy amit most divatos szóval élményszerűség-

nek nevezünk, meg összművészeti tevékenységnek nevezünk, az ugyanúgy összefogja a közösséget, mint ahogyan régen tette, és ugyanolyan korszerű és meglepésszerű és felemelő élmény, szórakoztató élmény, amikor a gyerekek az énekelt versekkel találkoznak, akár csak régen, amikor az igris vagy a jokulátor zengedezett. A dallamon, a hangszerrel támogatott ritmuson keresztül közvetlenül hat a kortárs szöveg, a gyerekek megtanulnak egy megzenésített verset, nyilván ismered ezt a műfajt, te is műveled gitárral a kezeden. Végül is a dalköltészetből ered a költészet maga, nem csoda, ha visszafelé működik a médiumkapcsolás.

Amit a szülőknél érzékelek, az pedig a közvetlenség és a párbeszédszerűség igénye. Tehát ma sokkal inkább a beszélgetés, a párbeszéd talál utat, mint az *ex cathedra* kijelentések vagy a szakértői vélemények. Tehát hamarabb alakul ki egy beszélgetés a szülőkkal, mint hogy azt kérjék tőlem, hogy most akkor beszéljek mélyebben erről vagy arról a témáról. Egyébként is szerintem a világban az autoritásokkal kapcsolatban kialakult egy bizalmatlanság, és ezt érzékelem a szülői csoportokban is, vagy például a gyerekkönyves Facebook-csoportokban. Nekem van egy saját, hétezer fős magyar tanári csoportom, ott óravázlatokat, segédanyagokat cserélünk, de van olyan szülői csoport, ami a gyerekkönyvekről és az olvasásról szól, és körülbelül 40 ezer tagot számlál. Ott tényleg mindenki egyenrangúként mondja a véleményét a gyerekkönyvekről. Mindenki szakértő. Ezt egyrészt nekem nehéz olvasnom, hiszen tényleg régóta és nagyon sok szempontból átgondoltan foglalkozom a témával, nagyon sok adatom és tapasztalatom is van, ami nem biztos, hogy mindenkinek rendelkezésre áll. Másfelől viszont azt diktálja most a világ, és úgy lehet kapcsolódni az ismeretlen szülőkhöz, hogy beszélgetést kezdeményezünk: tudta-e, hogy van ilyen adat, vagy hogy én ezt és ezt a könyvet ajánlom. Tehát a személyes és konkrét ajánlatok működnek továbbra is. Éppen ezért építettem be az Olvasósarok programba is ezt a típusú találkozást: hogy a könyv fölött, a könyvet kézbe fogva beszélgetünk. És hogyha ő mondjuk, mivel először látjuk egymást, nem is mer kérdezni, vagy ott abban a szituációban nem mondja el a gondolatait, mégis van esélye, hogy rá tudok mutatni valamire egy könyvben, a kezébe tudom adni, én tudok hozzá kérdésekkel kapcsolódni, és onnantól már elindulhat egy beszélgetés.

Tőlem nagyon sokan kérdezik ismerőseim, mikor a jutalomkönyveket mennek vásárolni, vagy ajándékba szeretnének könyvet vinni, hogy én mit ajánlok, és tulajdonképpen ezt a privát tevékenységemet működtetem intézményes formában az Olvasósarok programban.

– *Ami engem foglalkoztat még ezenkívül, hogy a közösségi viselkedést, interakciót tanuljuk, keressük az interakcióknak a formáját, hogy ez a közösségben hogy működjön. De mi kell ahhoz, hogy a magányban is működjön? Hogy ezt a gyakorlatot megszerezze egy gyerek vagy egy felnőtt: hogy egyedül hogy találunk el a könyvekhez?*

– Ez most nagyon nehezített terep. Egyszerűen az élettempó miatt tényleg azt kell mondanom, akármennyire is sokat cikkeznek erről, és emiatt közhely, de én is azt látom, hogy nagyon felpörgetett az életmódunk, és az olvasáshoz lelassulás szükséges. Azért kell reklámoznunk az olvasást, mert magát ezt a fajta tevékenységet: az elmélyülést, a kontemplációt, a lassúságot igénylő tevékenységeket is reklámoznunk kell. A *slow food*tól a *slow* szövegig. Ezt nem lehet megúszni, hogy ha föl akarunk valamit fogni, és el akarunk rajta gondolkodni. Azt a pár percet rá kell szánunk. Ez manapság nagy dolognak tűnik – hogy oda tudjuk adni az életünkéből az időt ennek a fajta figyelemnek. Azért szerencsés a gyere-

kekhez előadással, produkcióval közelíteni, mert az rögvest megfogja őket, és az az élmény maradandó lehet. Utólag pedig keresni fogják ezt a fajta művészi élményt, és megtalálják. Ha nem is konkrétan mondjuk kortárs versekben, de akár valamilyen másik művészeti formában.

Ami pedig a magányos olvasói tevékenységet illeti, ez egy óriási téma, és attól függ, hogy milyen korosztályról beszélünk. Mi 0-tól 18 éves korig foglalkozunk elsősorban az irodalommal, és aztán persze kilencvenkilencig – fontos az *all-age* irodalom fogalma. Gyakran az történik a jó szövegekkel, hogy mindenkinek tetszik és mindenki jól szórakozik. Apuka, anyuka, óvó néni, kisgyerek, mint legutóbb Bócsán, Varró Dániel és Kardos György műsorán.

Vannak visszajelzéseink az eleve olvasó gyerekek és szüleik köréből, ezekből azt tudjuk leszűrni, hogy elég jól működik a szelekciós képességünk korosztály, érdeklődési kör vagy minőség szerint.

De hogy aztán kinek hogyan épül be az olvasás úgy az életébe a projektek nyomán, hogy korábban még nem épült be, az nehezebb kérdés, erre nincs monitorunk. Erre én az Apa olvas projektet gondoltam ki megoldásként, lehetőségként, akár mozgalomként, amelyből később magányos olvasói tevékenység is lehet. Remélhetőleg idén tavasszal elindul ez a négy éve dédelgetett program. Ez azt célozza, hogy az apák is olvasni kezdjenek esténként a gyermekeiknek. Tudom, hogy sokan vannak az én környezetemben, akik olvasnak, de rengetegen nem, és ugye a többség nem. Ezzel a szokással pedig egy olyan változás következhet be a családi dinamikában, ami nagyon jótékony, mert a családi kapcsolatokra is remekül hathat. Bármilyen tevékenységből jó egy kicsit átvenni egy párkapcsolatban, kimozdítani a másikat, és átvenni tőle valamit. Ezenkívül pedig ismerjük azt a rengeteg jótékony hatást, amelyekről a felmérések szólnak, hogy mi mindenre hat a történetmondás, a felolvasás, és hogy akinek felolvasnak gyerekkorában, az sokkal nagyobb eséllyel válik maga is olvasóvá. És ugye a szövegértésen keresztül mindenfajta értelmi képességet igazán komolyan fejleszt a mese. Nemcsak a humán képességeket, de konkrétan az empátiát is, illetve a matematikai képességeket is, erről is beszélnek az olvasáskutatások.

Kérdezett Balázs Imre József

T. SZABÓ LEVENTE

VOLT-E VALAHA RADIKÁLIS A MAGYAR LÁNYREGÉNY?

A századfordulós lányregény néhány meghökkentő alkotásáról

...a századfordulón olyan (többnyire nők, de itt-ott férfiak által írott) magyar változatait/nyomait is megpillant-hatjuk, amelyek radikálisan más társadalom-és tizenéveslány-ábrázolást mutatnak, mint a magyar lányregényeknek az a fajtája, amelyet lányregényként volt szokás ekkoriban meghatározni.

A lányregény nem csupán egyszerű műfaji, hanem kognitív mintaként is minden jel szerint annyira része az 1890-es évekbeli közbeszédnek, hogy igen gyakran előfordul köznevesült formájában, s nyilván az sem véletlen, hogy hogyan. Amikor például 1892-ben a *Magyar Hírlap* egy Szilágyi településről származó, jómódú lány történetét címkézi fel lányregényként, nyilván úgy érti, hogy ez a történettípus a szüleivel dacoló, emancipálódó, útját (akár a nagyvárosban) kereső, kihívásoktól terhelt s nem ritkán tragikus fordulatot vevő tinédzsertörténet.¹

Ehhez képest – hogy csak két igen híres századfordulós példát említsek – Szabóné Nogáll Janka századfordulós lányregényei, amelyek ismertté tették a nevét, vagy Tutsek Anna sikert sikerre halmozó bestsellerei nyilvánvalóan nem ilyenek: nem dacos, nem a végletekig lázadó, nyelvelő, a szüleikkel és családjajaikkal meghasonló, otthonról nagyvárosba menekülő, akár öngyilkossággal fenyegetőző lányokat állítanak a középpontba, és ha véletlenül ezek a motívumok megjelennek is, bizonyára nem ezek lesznek a dominánsak, vagy az alkotás úgy keretezi őket, hogy nemkívánatos, kerülendő, nem illő viselkedésként jelenjenek meg (ne feledjük el,

A gondolatmenet egy hosszabb, *A gyerekirodalom születése és a nők (1840–1918)* című konferencia munkálatait összefoglaló kötetbe készült tanulmány rövidített, koncentrált változata. A tanulmány *A magyar irodalom politikai gazdaságtana* elnevezésű MTA-BTK Lendület kutatócsoport keretei között készült.

az „alkalmas/illő/szalonképes/elfogadható viselkedés” és az elrettentő ellenpéldák megtanulása a lányregény 19. századi paradigmájának egyik legfontosabb összetevője). Például Szabóné Nogáll Janka a *Pipiskében*, az *Elvira kisasszonyban* vagy a *Zsófia naplójában* egyaránt a szabálykövetés megtanulásának, s ebben az értelemben a sikeres társadalmi integrációnak a történeteit mondja el. Az árva, nagymamája által nevelt Pipiske a rokoni hálózat révén kerül Mária-telepről nagyvilágibb környezetbe, s ez nyitja meg az útját a sikeres házasság s ezáltal a társadalmi integráció irányába. A félárva, anyját vesztett Zsófia helyzetét apja özvegy lánytestvére oldja meg, aki időben magához veszi, a polgári játékszabályok szerint neveli, s még férjet is „biztosít neki”, Zsófi pedig mindezt a világ legtermészetesebb dolgaként éli meg, és hálás érte: „Írtak Márta néninek, ki eljött, gondjaiba fogadott [...] elvitt az ismeretlen nagyvilágba, hol majd *faragni fognak belőlem* valamit.”² Ezekben a szövegekben a felnövés betetőzéseként láttatott házasság a nyugvópont, amely minden, a tizenéveskorból származó nyugtalanságot, bizonytalanságot, viselkedésbeli ambivalenciát feloldani látszik:

„Csak ne hallanám többé minduntalan a felkiáltást: Jesszusom.

– Vége lesz, én mondom. Ennek az általános pipiskeszokásnak csak egy orvossága van: a hosszú ruha. S ez olyan hatásos szer, hogy már csak a híre is segít.”³

Nem véletlen, hogy Nogállt már a korai időszakában pontosan azért dicsérik, hogy rendkívüli műveltsége és tanítónői képesítése *ellenére* (azaz műveltségét mintegy legyűrve, elrejtve, „megszelídítve”) képes és mer nem radikálisnak lenni, meg mer maradni a hagyományos női szerepek keretei között a regényeiben és munkásságában egyaránt: „ő nem mutogatja – kékharisnyáit. Amellett egy pillanatra sem vetkőzik ki nőiességéből, s a ki vele kis ideig társalgott, az egészen elfelejti, hogy nőíróval áll szemben.”⁴ Innen nézve is elgondolkodtató, hogy a szabálykövető Paula történetében (a *Pipiskében*) van egy beszédes ellenségkép a rossz, lázadó, furcsa, kontrollálhatatlan tizenéves lányokról, akik nyilván nem ártatlan (magyar) „pipiskék”, hanem ijesztő (nem magyar!) bakfisok:

„Ugyan mi is illik ezekre a *csitri* lányokra, akik *szeretnének nagyok lenni, de nem tudnak sokáig ülni egy helyen, a bábút eldugják már, de éjjel visszalopakodnak hozzá* és betakargatják. Akik nagyon *kíváncsiak, nyugtalanok*, minden *nevetnek, de sírni is tudnak* ám úgy, mint a záporosó.

– Bakfis – szólt a nagymama.

– Bakfis? Egy magyar lányka? Hát tudod-e, hogy mi a bakfis? Sült hal. A legcsúnyább pecsenye. Csupa vörös, zsíros, formátlan. Eh, nem ilyenek vagytok ti *barna hajú, piros arcú, szép kis magyar lányaim. Fürgek, kíváncsiak, szemesek* vagytok, mint a *pipiskemadár*, aztán *szerények, álmodozók, ébredezők*, mint a tavasz első virága: a pipiskevirág. Az az, Pipi fiam. Pipiske vagy te. Pipiske. Az is maradsz.”⁵

Azaz miközben a lány bakfisnak gondolja magát, a nagymama még idejében figyelmezteti, s úgy is mondhatnám, hogy a lányregény még idejében elkanyarodik a veszélyes, fenyegető, „idegen” bakfistörténetről, de láthatóvá teszi egy pillanatra azt, hogy a tizenéves lányoknak szánt történettípus sokkal változatosabb, és a bevezetőben felidézett módon nyugtalanítóan többértelmű ahhoz képest, mint amit a 19. és 20. század fordulóján a tömegirodalom részévé váló, rendkívül vonzó és a két világháború között rengeteg szerzőt és szöveget kitermelő lányregény Nogáll- vagy Tutsek-féle típusa megmutat.

Magának Nogállnak a befutása lányregény-íróként is többszörösen elfedte ezt a többértelműséget. Noha Nogáll *Pipiskéjét* igen gyorsan az első magyar lányre-

gényként kezdték emlegetni, ez inkább a női szerzőknek a lányregények piacán történő erőteljes korabeli kiadói márkázásáról⁶ szól inkább, mint a műfaj korabeli valóságáról. Az, hogy a nagyon termékeny, rendkívül sokoldalú, ambiciózus, a gyermek- és ifjúsági irodalmat sokféleképpen művelő Benedek Elek a saját életművében gyakorlatilag előzmény nélkül, hirtelen szerződik le az Athenaeummal egy lányregény megírására, sokatmondó körülmény. Arról árulkodhat ugyanis, hogy Benedek az Athenaeummal együtt ismerte fel ennek az új, már körülbelül két és fél évtizede lappangó⁷ szakmai résznek a jelentőségét, s hirtelen egyenesen versenyhelyzet alakult ki ennek a résznek a kitöltésére. Az Athenaeum ugyanis a férfi és a női szerzőt – Benedeket és Nogállt – tudatosan egyszerre kérte fel, hogy a *Fiatal Lányok Regénytára* című sorozatának nyitókötetét elkészítse, de mivel a sorozatot eleve az autentikus magyar lányregény indulásaként márkázták, szinte azonnal szimbolikus versengés indult el, hogy ki is az „első” magyar lányregény szerzője (s beszédes módon ebben a versenyben a női szerző került előtérbe).⁸ A sorozat önmárkázása, az első magyar lányregény megtisztelő címéért való verseny viszont elfedett hallatlanul fontos dolgokat: azt, hogy az 1880–1900-as években a tinédzseriség miként vált önálló kategóriává a közbeszédben, a pedagógiai gondolkodásban és ezáltal a tizenéves lányok olvasmányai körül már milyen intenzív vita, néhol egyenesen morális pánik alakult ki.⁹ De nemcsak ebben az értelemben (azaz annak a kérdésnek az eldöntésében, hogy mikortól is alakul ki a tizenévesesség kategóriája az ifjúsági irodalomban), hanem egy más értelemben is félrevezető az „első magyar lányregény” címkéje.

Mögötte és körülötte ugyanis egy igen nagy transznacionális szövegkorpusz lappang már a huszadik század kezdetére. Ennek része a tinédzser lányoknak fordított külföldi prózai alkotások igen nagy sora, amelyre egyszerre támaszkodott, és amelynek új lendületet adott a magyar lányregény: csak egy példával élve, ilyen volt például Francois Deschamps (Ferenc) *Az ezüst lilium* című, magyar megjelenése előtt már tíz kiadást megért munkája, amelyet a Légrády testvérek dobott piacra lányregényként, miután előbb nem feltétlenül csak tizenéveseknek szánva jelent meg a *Párisi Divat* című folyóiratban „örömeire mindazoknak, akik a kellemetes, szép elbeszéléseket szeretik. Azokat a leánykézbe való szerelmes történeteket, amelyek a romanticizmus útján haladnak, amelyekben a szív legnemesebb érzelmei találhatnak megnyilatkozást, s amelyekből minden izetlenség és minden kétértelműség hiányzik.”

De része ennek a lappangó, nem mindig evidens szövegkorpusznak valami más is, amelyre már a *Pipiske* is látványosan utalt: a német bakfisregény.¹⁰ Ez sokkal lázadóbb, önállóbb kamaszokat mutat, mint akikről eddig szó esett, s nem ritka az érzéki utalás sem benne. Nem véletlen, hogy a *Pipiskében* félnek tőle, s bizony félhetnek is, hiszen egész Európát (és Amerikát) elárasztja, s ha jobban szétnézünk, a századfordulón olyan (többnyire nők, de itt-ott férfiak által írott) magyar változatait/nyomait is megpillanthatjuk, amelyek radikálisan más társadalom- és tizenéveslány-ábrázolást mutatnak, mint a magyar lányregényeknek az a fajtája, amelyet lányregényként volt szokás ekkoriban meghatározni.

Hadd mutassak röviden néhány ilyen, a szokványos lányregénynél radikálisabb lányregényt a századfordulóról, azt is érzékeltetve, hogy ha figyelmesebben olvassuk ezt az óriási korpuszt, miként volna megragadható a műfaj radikalizálásának a kísérlete – néha olyan életművekben is, ahol első látásra nem is számítunk a műfaj radikális, reflexívebb változataira.

Lux Terka első kötete, az 1903-as *Marcsa gondolatai* jelöletlen napló, s ilyen-ként ugyan rájátszik a leány- és bakfisregényeknek arra a megoldására, hogy a felnövő lány nézőpontjából, mintegy elsőkézből, közvetlenül érzékeljük a nővé és felnőtté válás körülményeit, de teljességgel mentes a műfajra a lányregényben gyakran jellemző sallangoktól, például a szentimentalizmustól.¹¹ Ehelyett a naplószerűség mindannak a szinte sokkoló lázadó természetnek és gondolkodásnak a kendőzetlen megmutatására szolgál, ami még a lány testvérei vagy szülei számára is láthatatlan marad, s a regény végére – mindenkit megdöbbségtől – egy olyan házasságba torkollik, amely a lányregények szokványos zárlatát bil-lenti meg. A regény hősnője szinte koravén, éles hangú, lázadó tinédzser, aki idősebb testvéreinek az érdekházasságaihoz vezető machinációit látva már gye-rekfejjel, a (magyar lányregényekben is gyakori) vízvázasztó első bálozást meg-előzően szkeptikus lesz a házasságok, a családok és nem utolsósorban az emberi kapcsolatok őszinteségét illetően. De az egyik legkomolyabb élettapasztalata mégis az, ahogyan írónként az ügyvéd apját megfigyelheti: azt, ahogyan kétszínű, nem meggyőződésből, hanem hátsó szándékkal, anyagi megfontolásból érvel jo-gi ügyekben, rendszeresen számító módon jár el a közéletben, s hazugságok sorával, disszimulációval készíti elő vágyott politikai karrierjét, képviselőházi helyét, amelyről jellemző módon úgy gondolja, hogy mindegy, hogy milyen pártállásúként éri el, a lényeg az, hogy elérje. A lány tehát saját családja – főként apja és beképzelt, felszínes, dzsentri anyja, majd antiszemita bátyja *ellenében* – őrzí meg elveit és találja meg saját útját. Csakhogy nem csupán saját útja, a csa-ládi idősebb tagjainál is következetesebb, elvszerűbb világképe van, hanem mar-káns saját nyelve, s ez igen messze áll a lányregények egy részétől, közel van viszont a korszak újfajta bakfisregényeinek bizonyos típusához, noha politikai-lag ennyire tudatos, a közéletben ennyire jártas, közéleti kérdésekben ennyire lázadó tinédzser szereplőt keveset láthatunk a korszak nagy globális bakfisregé-nyeiben is, tehát ez mindenképpen messzemenően egyedi. S ezzel együtt az is, hogy az éles szemű és nyelvű tizenéves lány olyan lázadó nyelven beszél, amelynek folyamatosan van a szó tágasabb értelmében vett politikai (azaz a tár-sadalmi rendet felforgató) többlettértéke is. Nem véletlen, hogy a regény végére olyan házasságot köt, ami szubverzív módon forgatja fel a lányregények hagyo-mányos házasságtörténeteit is. Lux Terka regényében sem több és nagyobb a ti-nédzser lány ambíciója, mint hogy házasságot kössön, csakhogy a regény végi házasság sem a családnak, sem a szélesebb társadalomnak nincsen ínyére, utcai szimpátia- és antipátiaünetésekbe (!) torkollik, hiszen zsidó ifjú a kiválasztott. Lux regénye tehát bő tíz évvel a polgári házasságról szóló törvény után felforga-tó módon beszél azokról a társadalmi percepciók válaszfaláról, amelyeket a jog önmagában képtelen volt felszámolni. Mindezt egy olyan karakteres tinédzser lány szemszögéből teszi, aki saját antiszemita testvérével/családjával is szembe-fordul, nyilvános botrányt vált ki állásfoglalásával, ráadásul tevőlegesen, a szü-lei értékvilága és akarata ellenében választ párt. Remélem, még ebben a szűkös keretben is sikerül érzékeltetnem, hogy Marcsa olyan lányregényhős, akinek a története ugyan a lányregények sémáiból építkezik, de eközben nagyon messze kerül azoktól; nem véletlen, hogy a korban emancipációs tétellel bíró társadalmi kisregényként emlegetik, tehát mintegy kiírják a műfajból (ahelyett, hogy a mű-faj friss változataként tekintsenek rá).

Ahhoz, hogy elhelyezzük ezt a váltást, kifejezetten jól fog egy globálisabb, összehasonlító irodalomtudományi perspektíva. A német és amerikai bakfisre-

gény történetében jól feldolgozott az a fordulat, amely a bakfisregényt – a lányregényhez képest – egyre veszélyesebbnek ítélte meg. Dagmar Grenznek az ifjúsági irodalomról írott fontos munkája¹² is részletesen felidézi Albreth Goerthnek, a bakfisregények egyik legfontosabb kritikusának az álláspontját, aki egyenesen „die neue gefährliche Weiberkrankheit”-ről (a nők veszélyes betegségéről) beszélt, „Emanzipationssucht”-ot (azaz az emancipáció keresését, a tőle való függést) vélt felfedezni a német bakfisregény legfontosabb típusában. Ne feledjük, hogy a 19. századi klasszikus német bakfisirodalom tekintélyes része olyan tinédzserekről szól, akik elhagyják az otthonaikat, a családjaikat, és a róluk szóló történetek gyakran a tizenéves kort nehéz, küzdelmes (és nem a Bildungsroman értelmében vett organikus) életkorként láttatják. Nos, Lux hőse, Marcsa ugyan nem hagyja el az otthonát, de az, amit tesz, analóg a fizikai kiszakadással, látványosan elhatárolódik a családja (és a társadalom nagy részének) értékrendjétől, és ezzel országra szóló botrányt kavart, s naplója illetéknéppen ugyanolyan liminalitástörténet, mint az előbb említett német bakfistörténetek.

S ha csak Lux regénye lenne ilyen, megelégedhetnénk annak a konstataciójával, hogy újrafelfedeztünk egy karakteres, erős női szöveget, a századfordulós ifjúsági irodalom egyik olyan radikális változatát, amelytől a korabeli tinédzsereket inkább távol tartották volna. Szerintem ennél többről van szó, s ehhez még csak nem is előrefele, az egyre radikalizálódó ifjúsági vagy nők által írott irodalom fele kell, hanem elég a korszakban alaposabban vissza- és körbetekintnünk. Hadd mutassam meg két rövid példa erejéig, hogy mire is gondolok.

Amint már láttuk, a századfordulóra már igen elismert és sokoldalú irodalmár Benedek Elek 1896-ban sikeresen kipróbálja magát a lányregény műfajában is. A gondolatmenet elején említett *Katalin*, a Singer és Wolfner úttörő sorozatának egyik nyitódarabja, már több tekintetben atipikus lányregény volt. Elsősorban nem a jó házasság kereséséről és megtalálásáról, a könnyelmű gyerekek (és gyakran a megpróbáltatások) nyomán megkomolyodó, fegyelmezett, a polgári szerepekbe belenövő fiatal leányról, hanem a hirtelen felnövésről, a kényszerű koraérettségről szól. Főszereplője egy olyan árva lány, aki munkájával önfeláldozó módon tizenévei elején lesz anyja testvéreinek, s így mintegy lemond a saját élet jogáról, feláldozza magát testvérei és családja számára. Az árvaság, a családja hirtelen anyagi és egzisztenciális lesüllyedésével szembenéző fiatal nő önfeláldozása, a munka révén való emancipáció már eleve egy viszonylag új típusú, ekkortájt meghonosodó lányregényséma volt, ami köré Benedek sikeresen építette fel a *Katalint*. Az 1901-ben, a tinédzser lányok számára szerkesztett legfontosabb századfordulós folyóiratban, a *Magyar Lányokban* megjelenő, majd kötetben is napvilágot látó *Uzoni Margit* látszólag ugyanerre az összefüggésrendszerre épült.¹³ De csak látszólag. S noha volt olyan recenzió, aki úgy érezte, hogy a főhősnő „sok szenvedés után jut el végre a megnyugvás csöndes kikötőjébe”¹⁴, mára már ennél messzemenően nyugtalanítóbbnak és összetettebbnek látszik Benedek lányregénye. *Uzoni Margit* ugyanis sok mindent sötétebb tónusban, kételyteliben ábrázol abból, ami már a századelőre az újabb típusú lányregényekbe beszüremkedett, emiatt nem is tekinthető véletlennek, hogy a kötetbeli kiadáskor Benedek és a kiadó újabb, kevésbé nyugtalanító novellákkal egészítette ki. Az 1890-es évek fordulójától egészen a regény megjelenésének időszakáig játszódó történet hőse az életét a lányregény szokásos konvenciói szerint naplóban megörökítő (s azt az írónak elküldő) Margit egy korán árván maradt udvarhelyi (Udvarhely környéki) lelkészlány. Özvegy édesanyját és csa-

ládját segítettő, rokonuk és régi ismerősük, a helyi tanfelügyelő biztatására és hathatós segítségével kerül a kolozsvári tanítónőképzőbe. A magányos „prepa” (elsőéves tanítónőjelölt) beteges, koraérett, magányos, szorgalmas lány, minden elfojtott érzelmével egy nagyobb, rendkívül népszerű lánytársa iránt rajong, aki az intézet tanulóinak íratlan, rejtett szokása szerint egy fiatal társat választ magának bizalmasként. Csakhogy a bizalmi viszony olyannyira közelivé válik, hogy a fiatal lány szokatlanul közről követheti végig idősebb társa önmarcangoló rajongását az általa csupán verseiből és sajtós hírekből ismert beteges és haldokló Reviczky Gyula iránt. A regény játékos fikciója szerint Reviczky a tanítónőképző kertjéből rózsát csenő rajongóhoz írja egyik utolsó, *Rózsák* című versét,¹⁵ s ez olyan rendkívüli hatással van a fiatal nőre, hogy soha többé nem kíván szerelmes lenni, zárdába vonul, s tanítónőként ebben a környezetben éli le az életét. A helyzet azért zavarba ejtő, mivel többé-kevésbé megismétlődik Margit életében s magányra kárhoztatja; ő egy Reviczky életművét ápoló budapesti fiatal költőbe lesz szerelmes, akivel szinte hasonlóan éteri kapcsolatot alakít ki, mint idősebb barátnője. S noha a fiatal férfi minden jel szerint komolyan gondolja a kapcsolatot, Margit nem tud szabadulni sem „mentorának” és idősebb barátnőjének a nem feltétlenül vonzó döntéseitől, fullasztó, önsorsrontó, az érzelmek kibontakozását gúzsba kötő rajongásától, sem saját negatív testképétől, a férfiaktól való – az apa hiányára is visszavezethető – idegenkedésétől. Margit nem annyira büszkeségből, dachból nem megy férjhez (mint a korabeli feminista ihletésű elbeszélések számos hőse), hanem mert nem képes leküzdeni a saját testével kapcsolatos fóbiáit, saját csúnyaságáról alkotott ironikus, néha egyenesen karikatúraszerű önképét, s a tanításon túl végül egy befogadott gyerekben találja meg élete célját. Nemcsak a feminista regények büszke, öntudatos, a munka révén emancipálódó, a házasság hátulütőire rálátó és ettől a köteléktől magát távol tartó fiatal nőből van tehát Margitban, hanem legalább ugyanannyi abból a szorongását levetkőzni nem tudó nőből, aki a műveltsége, viszonylagos stabil, megbecsült társadalmi státusa *ellenére* képtelen érzelmileg beérni, elszakadni a rajongói szereptől, valós és tévőleges párkapcsolatra váltani az irodalmias szerelmi epedést. Az elmaradó házasság a lányregények java része felől nézve itt bizony kudarc történet. Érzékelhető, hogy Benedek regénye mennyi nyugtalanító kérdést vet fel. Mindenekelőtt a tanítónői szereplehetőségnek – vagy egyáltalán a női tanulásnak, munkának – a korlátairól. Noha ez sokak számára a 19. század végének évtizedeiben teljes emancipációt, társadalmi emelkedést, függetlenséget, szélesebb látókört, jobb társadalmi (s nem utolsósorban házassági) alkupozíciót ígért, Benedek lányregénye azért is különös, mert – ugyan szelíden és a korabeli feminista prózánál visszafogottabban, de – leszámol azzal az illúzióval, hogy a tanulás és a munka célegyenesen vezetne a társadalmi érvényesüléshez, a megbecsüléshez, az egyéni boldoguláshoz, a női emancipációhoz. Az *Uzoni Margit* épp arról szól, hogy a tanulás micsoda erőfeszítések és kapcsolatok árán történhet meg (a Margitot magával vivő tanfelügyelőtől kétségbeesett szülők sokasága kér közbenjárást a kolozsvári felvételi előtt), mennyire nem magától értetődő a meritokrácia az oktatási rendszeren belül (a Margit által is megpályázott udvarhelyi tanítónői állást egy korrupt helyi tanácsos lánya kaparintja meg), mennyire kiszolgáltatott a fiatal tanítónő a térképen is alig fellelhető, Isten háta mögötti kis faluban (alig van sikerélménye, s a helyi tanító csak azért venné el feleségül, mert így könnyebben megélné). De a tanulás és évtizednyi élettapasztalat – a regény ugyanis a tanítónőképző elvégzésének tízéves évfordu-

lós találkozójáig kíséri végig az ott egyetlen hajadonként megjelenő Margit élet-történetét – nem oldja fel az érzelmi traumák hosszú sorát sem a regény végére: az irodalmi rajongással helyettesített valódi párkapcsolatot, a testképzavart, a túlzásba vitt önfeláldozást, az értelmiségen belüli elképesztő társadalmi nemi egyenlőtlenséget. Benedek lányregényének a különlegességéhez az is hozzátesz, hogy a kevés olyan korabeli ifjúsági regény egyikeként, amely Erdélyben – s azon belül Kolozsvárott, Udvarhelyen, Marosvásárhely környékén, valamint Nagybaconban játszódik – magáról Erdélyről is kevésbé hízelgő, gyakran szinte a korabeli naturalista és verista ábrázolásokkal vetekedő (például a hozzá képest csak fél évtizeddel később megjelenő, a tanítónői kiszolgáltatottságot hasonlóan ábrázoló híres Bródy Sándor-darabhoz, *A tanítónő*höz képest is úttörő) képet ad. A frissen végzett tanítónő olyan mélyszegénységben élő faluban kénytelen újra-értetni a maga számára az oktatás erejéről, a saját képességeiről, a vidéki értelmiség megbecsüléséről gondoltakat, ahová szinte út sem vezet, s amely arról híres a minisztériumban is, hogy ott tanító fél évnél tovább nem képes helytállni.

De forduljunk most egy másik regény felé ugyanebből az időszakból. Ritoók Emma *Egyenes úton – egyedüljét*, amelyet a korszakban nagyon gyorsan az első magyar feminista regényként címkéznek fel, nem volt szokás ifjúsági irodalomként olvasni már csak azért sem, mert eleve az *Új Idők* egy gazdagon díjazott 1903-as társadalmiregény-pályázatán győzött, rendkívüli meglepetést okozva, ráadásul mai szemmel nézve nagyon eltérő ízlésű prózaírók tetszését nyerve el.¹⁶ A zsűriben levők közül egyaránt pozitívan nyilatkozott róla Herczeg Ferenc és Malonyay Dezső, Lyka Károly, Tábori Róbert és Wolfner József. Csakhogy ez az úttörő regény rendkívül inspiratíván és hangsúlyosan él bizonyos korabeli bakfisregények sémáival, s közben nem egyszer bizonyos típusú lányregények megoldásait parodizálja, forgatja ki vagy hitelteleníti. Ezt azért is teheti, mivel egyszerre több, tizenéves korból kinövő lány összefonódó sorsát mutatja meg. Közük Ágnesét, aki magyar környezetben úttörő módon orvosnak tanul, s ez azért is rendkívüli erőfeszítés, mivel apja elvesztése nyomán (ne feledjük, hogy az árvaság mint próbatétel milyen erős motívuma a globális lányregényeknek/bakfisregényeknek, de általában a 19. századi gyerekirodalomnak!) maga válik családfenntartóvá, de ugyanilyen döbbenetes módon küszködik a szakmai elismertséggel orvosként is. Vagy Elizét, aki tizenéveiből kinőve festőnek tanul, s hiába járja meg Párizst, friss látásmódját a regény zárata értelmében csak valamikor a jövőben méltányolják majd. Vagy ott van Zsuzsa, aki a lányregényekre emlékeztető módon rózsaszín ködben látja a házasságot, s még inkább csalódik, amikor visszatekint tizenéves vágyaira, mint Eliz vagy Ágnes, mert úgy érzi, hogy a házasság nap mint nap dehumanizálja: „Gép vagyok, aki gyermeket szül, aki főz és mos! Még szerencse, hogy ennyire elveszítettem a szellemi képességemet, különben nem bírnám ki.”¹⁷ – mondja a regény egy fontos pontján.

Ritoók regénye tehát részben attól tud radikális lenni, mert a női emancipációt nem célegyenes, nem azonnali, nem kétely nélküli folyamatnak láttatja, s ezt a leány- és bakfisregények sémáinak a radikalizálása vagy kiforgatása révén éri el. Például a regény kapcsán a korban emlegetett *New Woman* nyilvánvalóan a bakfisregények radikalizált hőse, Zsuzsa pedig a lányregényeknek az a hősnője, akinek a regény ironikusan meghosszabbítja, továbbképzeli a lánykorát, s így forgatja ki és lehetetleníti el a lányregények sémáit.

Hadd tegyek három erősebb – még máshol részletesebben is kifejtendő, más szövegekkel is példázandó – állítást ennek a rövid gondolatmenetnek a lezárá-

saként. Noha a ritkás szakirodalom máig gyanakodva tekint rá, ha alaposan szét-szalazzuk a magyar lányregény korai időszakát, bűvópatakként meglepően fontos és néha poétikailag-világképileg meghökkentő szövegeket rejt ennek a műfajnak a századfordulós holdudvara. A lányregény mellett/mögött/körül ekkortájt folyamatosan ott van félelmetes, kerülendő versenytársként, viszonyítási pontként, viszonyfogalomként vagy épp csábításként az elsősorban külföldi, főleg német bakfisregény. Amennyire félelmetes sok korabeli pedagógus és szülő számára, annyira termékeny, emancipatórikus környezet ez jó néhány lányregény (vagy a lányregény mintájával élő, abból magát épp a bakfisregény mintái felhasználása révén kiíró alkotás) számára: radikálisabban lázadó lányokat, fiatal nők nyugtalanítóbb élettörténetét, a tizenévessegről és a női identitásról elmondott reflexívebb történeteket enged látni.

Onnantól kezdve, hogy a lányregény radikalizálódik, már nem fogják lányregénynek nevezni, ezért nem vehető észre a változás olyan könnyen, nem kereshető vissza mindig fogalomtörténeti eszközökkel, mert ezeket a szövegeket már másként fogják nevezni: például feminista regénynek, radikális társadalmi regénynek stb.

Úgy érzékelem, hogy nem véletlen, hogy épp ekkortájt billen el, radikalizálódik a magyar lányregény kódja: a feminista mozgalom a századfordulón olyan módon diverzifikálódik néhány év alatt Magyarországon, hogy maga az állam tesz magáévá olyan szemléleti elemeket, amelyeket a korban feministának hívnak. Például maga az állam delegálja Ritoók Emmát a berlini feminista kongresszusra, miután megírja a korábban már dióhéjban megmutatott, első feminista regényként keretezett alkotását, s maga a magyar állam áll be a korszak egyik legnagyobb hatású feminista kongresszusa mögé, amelyet Budapesten rendeznek meg.

Olyan időszakot élünk, amikor elképesztően széles skálán mozog a magyar ifjúsági regény, s egyre népszerűbb, fontosabb és látványosabb ennek a társadalmilag érzékeny, reflexív vonulata. Noha ezt hajlamosak lehetünk valamiféle előzmény nélküli, kizárólag kortárs fejleményként látni, az általam megmutatott történet szerénységre és egyben a magyar gyerek- és ifjúsági irodalom alaposabb újraolvasására, a történelmi kánon többszólamúságainak a felismerésére és megértésére inthet. Ha a századfordulós lányregénynek az általam megmutatni kívánt belső diverzifikációját érzékeljük, sokkal nyugtalanítóbb lesz az a kérdés is, hogy mit tudunk kezdeni a magyar ifjúsági irodalom radikálisabb szövegeivel és hagyományaival. Képesek lesznek-e ezek szervesülni, figyelmeztetni arra, hogy a gyerek- és ifjúsági irodalom története számos élő és provokatív szöveget, jelenléte rejt, vagy csupán kuriózumok, irodalomtörténeti zárványok maradnak.

■ JEGYZETEK

1. „*Leányregény*. Szilágyi községből Máthé István bírónak a 19 éves leánya, Erzsébet eltűnt, s a főváros felé vette az útját. Most az odavaló elöljáróság arra szólította föl a budapesti főkapitányságot, hogy nyomon kövesse ki a leányt, aki azt mondja, hogy öngyilkosságot követ el.” Magyar Hírlap 1892. május 9. 129. sz. 4.
2. Szabóné Nogáll Janka: *Zsófia naplója*. Singer és Wolfner, Bp., 1900. 7. [kiemelés tőlem – T. Sz. L.]
3. Uo. 159.
4. Aucun [Kőrösi László]: *Nogáll Janka*. Családi Kör 1879. 34. sz. 795.
5. Szabóné Nogáll Janka: *Pipiske*. Athenaeum, Bp., 1896. 6–7.
6. „Az Athenaeumnak írta az első magyar leány-regényt, a *Pipiskét* (1894) fiatal leányok számára, ennek irodalmi fajtája addig nem volt meg a magyar irodalomban.” (A Pallas Nagy Lexikona 15. köt. 1897, 354.)
7. Például az első, serdülő lányoknak szánt, 1875 őszén indított, *Lányok Lapja* című specializált képes folyóirat révén pontosan nyomon lehet követni a tizenéves lányok mint önálló életkori ka-

tegoria létrejöttét és a hozzá kapcsolódó irodalmi és kulturális szocializációs ideálokat már a korábbi évtizedektől kezdődően.

8. Benedek Elek *Katalin* című lányregénye és Szabóné-Nogáll Janka *Pipiskéje* nagyjából egyforma terjedelemben (20 ív) és árban (3 ft) egyszerre, egyidőben nyitotta a sorozatot 1896-ban.

9. L. erre például György Aladár: *Serdülő leányok olvasmányai*. Nemzeti Névelés 1888. 1–2. sz. 12–29.

10. A műfajtipusra I. Julie Pfeiffer: *Transforming Girls. The Work of Nineteenth-Century Adolescence*. University Press of Mississippi, Jackson, 2021.

11. Lux Terka: *Marsca gondolatai*. Légrády Testvérek, Bp., 1903.

12. Dagmar Grenz: *Mädchenliteratur. Von den moralisch-belehrenden Schriften im 18. Jahrhundert is zur Herausbildung der Bakfischliteratur im 19. Jahrhundert*. J. B. Metzler, 1990.

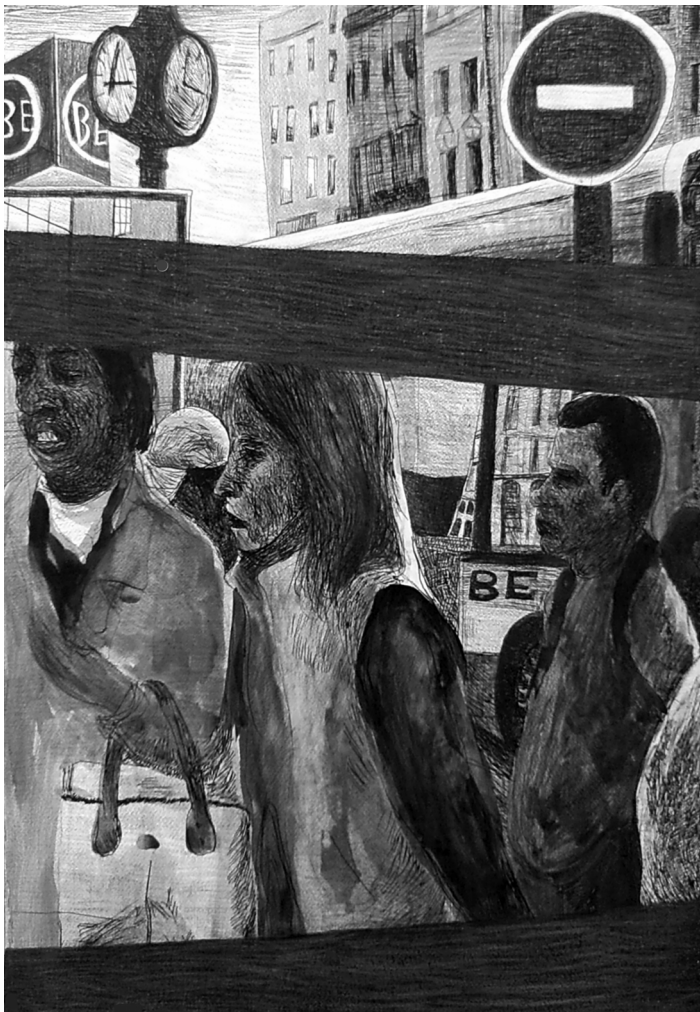
13. Benedek Elek: *Uzoni Margit. Regény fiatal leányok számára*. Singer és Wolfner kiadása, Bp., 1901.

14. -a -s: *Szép könyvek, jó könyvek*. Az Én Újságom 1901. október 27. 44. sz. 401.

15. A vers ihletését utóbb valóban több fiatal hölgy tulajdonítja magának (I. Palágyi Lajos: *Reviczky rózsái*, Új Idők 1923. 11. sz. 189., Benedek ezt a többértelmű helyzetet játssza ki kreatívan.

16. Az Új Idők 1903-ban folytatásokban közli a pályadíjas regényt, majd 1905-ben kötetben is megjelenik a Singer és Wolfnernél.

17. Ritoók Emma: *Egyenes úton – egyedül*. Singer és Wolfner, Bp., 1905. 55.

HERMANN ZOLTÁN

„BETEG, NAGYON BETEG VOLT E HAZA...”

**Vachott Sándorné: *Sziklár Ilona*, történeti beszély
az ifjúság számára**

Vachott Sándorné Csapó Mária 1861-ben megjelent *Sziklár Ilona* című történelmi elbeszélésével két fontos tanulmány, Török Zsuzsa Vachottnéről írt pályaképe és Domokos Mariann Vachottné gyerekirodalmi munkáiról, meseközléseiről szóló tanulmánya is foglalkozott az utóbbi időben.¹ A tanulmányok kimondatlanul is sokkal fontosabb tényeket állapítanak meg azonban Vachottné irodalmi tevékenységéről, Vachottné Lisztóczy László által összeállított műjegyzékének sajátosságairól, mint ahogy a szerzők témamegjelöléseiből ezt előre sejthetnénk. Vachott Sándorné irodalmi működése, kényszerű irodalmi professziója – ugyanis ha közelebbről vesszük szemügyre a nevéhez köthető publikációkat: különben nagyon is feltűnő jelenség az, hogy milyen sokszor működik a közmegebecsülésnek örvendő, írói-szerkesztői tevékenységét félbehagyni kénytelen férj nevének használata a *szerzői név* foucault-i értelemben vett „védjegyeként” is² –, szóval: Vachottné irodalmi működése nem általában a magyar gyerekirodalom nyilvánosságának megteremtését, hanem nagyon kevés kivétellel kifejezetten a magyar leányirodalom elindítását szolgálta.

Semmi meglepő nincs ebben, az európai irodalmi „gépezetek”³ fejlődésének, az olvasáskultúra alakulástörténetének sajátossága volt a 18. század végétől, hogy a mai értelemben vett gyerekirodalom a női olvasók közvetítésével jött létre.⁴ Pontosabban, a könyvpiar, a kiadók ezt az

**Vachottné makacs
tervszerűséggel végig-
vitt szándékát, a 6–18
éves lányoknak szóló
magyar nyelvű iroda-
lom bevezetését az
1850-es évek utáni
könyvpiacra, nem sza-
bad anélkül vizsgál-
nunk, hogy ne vessünk
egy pillantást a gye-
rekirodalmat/leányiro-
dalmat létrehozó valós
és virtuális intézmény-
rendszerekre.**

utat választották, a piaci célcsoportként addig komolyan nem vett gyerek befogadók elérésére. A 19. század elején megjelenő „lányos” gyerekkönyveknek természetesen előzményei is voltak a 18. században, a valláserkölcsei elmélkedések, a moralizáló, didaktikus történetek műfajai, az érzékeny regényirodalom és a líra látványosan feminin jegyei (alakjai, beszédmódja, az empátiás olvasásmódok jelenléte stb.) által megjelenített diskurzusformák lettek „újraírva” a 19. századi lányos gyerekirodalom szövegeiben.

Vachottné „leányirodalmi” művei esetében nem is nagyon érzékeljük a szövegek elszakadását ettől a moralizáló, didaktikus diskurzustól, legfeljebb azt, hogy egy határozott patrióta beszédmóddal egészülnek ki az előzményekből jól ismert diskurzuselemek. Még Vachottné Grimm- vagy Andersen-meseközlései esetében is feltűnő, hogy többnyire női mesehősöket szerepeltető szövegeket publikált a gyűjteményeiben, a *Gyermekevilágban*, a *Szünórákban* és máshol:⁵ *A három fonó leányt* (KHM 14),⁶ *A hat hattyút* (KHM 49), a *Csipkerózsát* (KHM 50), a *Mária poháráját* (KHM 207) és másokat; Andersentől – Szendrey Júliától kölcsönözve – *A kis Ida virágait* (EK 4),⁷ *A pásztorlányka és a kéményseprőt* (EK 32), *A kis gyufaárus leánykát* (EK 37) stb.⁸ A valószínűleg német kiadásokból készültek Vachottné Cooper-átdolgozásai (a megjelenés sorrendjében: *Vadölő*, 1868, *Az útnutató*, [1870k], *Bórhárisnya* [1870 után], *A vadfogó*, [1871], *Az utolsó mohikán*, 1873)⁹ sem egyszerű kalandregények, a fordítás-rövidítés-átdolgozás a gyámolítandó, a veszélyektől megmentendő nők, lányok, gyerek lányok történeteszlátat mindig épségben megtartja: *Az utolsó mohikán* például minden kétséget kizáróan egy romantikus, szerelmes regény a jó vadember és a civilizált európai lány között.¹⁰

Vachottné – legalábbis így tűnik – makacs tervszerűséggel végigvitt szándékát, a 6–18 éves lányoknak szóló magyar nyelvű irodalom bevezetését az 1850-es évek utáni könyvpiacra, nem szabad anélkül vizsgálnunk, hogy ne vessünk egy pillantást a gyerekirodalmat/leányirodalmat létrehozó valós és virtuális intézményrendszerekre. A német szakirodalomban Hans-Heino Ewers nyomán nagyon sokan beszélnek (1) a szövegeket létrehozó szerzői, (2) a voltaképpeni könyvmédi-umot létrehozó és felette rendelkező kiadói, (3) a kritikai és (4) a befogadói „intézményekről”.¹¹ Ezekről azért sem szabad megfeledkezni, mert a gyerekirodalom jórészt a könyvpiac, könyvpiar által létrehozott jelenség, és ugyan megjelenik benne az irodalom esztétikai működése is, ez azonban sok minden mással is társulhat, a didaxissal, az ismeretterjesztéssel, a társadalmi, pszichológiai, nyelvi, ideológiai vagy például az esztétikai akkulturáció sokféle funkciójával.¹² Az 1850-es évek utáni évtizedek magyar gyerekirodalma amúgy is sajátos helyzetben van, mert sem a kiadói/ipari, sem a virtuális/befogadói intézményei nem váltak még le a német könyvkultúrához való kötöttségeikről. Vagyis a polgári olvasóközönség markánsan kétnyelvű a 19. század végéig. A könyvkereskedelem – nyilván az 50-es évek politikai nyomására – többségében német (gyerek)irodalmat forgalmaz. A magyar gyerekirodalom is – akárcsak a „felnőtt” – valamiféle protest-jelenség lesz ebben a közegben.¹³ Heckenasték és más kiadók a német mellett egyre több magyar nyelvű könyvet is megjelentetnek, Vachottné műveit, a *Sziklárny Ilonát* is Heckenasték adják ki, az 1873-as átalakulásuk után pedig, már Franklin Társulatként, a harmadik és további kiadásokat is.¹⁴ A szerzői intézmények, a szerzői jog, vagy a Vachottné javát is szolgáló Írói Segélyegylet csak az 1860-as években kezd működni; a gyerekirodalomról írott kritika gyakorlatilag nem létezik: különösnek kell tartanunk, hogy éppen a *Sziklárny Iloná-*

ról ír Salamon Ferenc recenziót a *Figyelő* 1861/45. számában! A kritikai, a visszajelzést biztosító intézmények közé tartoznak a *díjak*, itt is figyelemre méltó kivételként kell tekintenünk a *Sziklárly Ilona* esetére, „A gróf Károlyi Györgyné, Zichy Karolina grófné által a M. Tud. Akadémia rendelkezésére bocsátott” negyven arany jutalomra, amit éppen Vachottné regénye nyert el.

„A Károlyi-Zichy Karolina grófnő által ifjúságképző s a magyar történelemből merített elbeszélésre kitűzött 40 aranyos pályadíjra a kijelölt határnapig a következő négy pályamű érkezett be: 1. »Sziklárly Ilona«, történeti beszély a török időkben, növendék leánykák számára. 2. »Történeti lant«, olvasmányul és szavalmányul mindkét nembeli ifjúság számára. 3. »Az özvegy asszony leánya.« 4. »Az utolsó Zrínyi.« A pályaművek megbirálására Fáy András és Lukács Móricz tiszteleti- és Peregriny Elek levelező tagok neveztettek ki” – írja a *Nefejejts* című lap tudósítása.¹⁵

Ha felfolpazzuk a német gyerekirodalom történetéről szóló, Reiner Wild által szerkesztett kézikönyvet,¹⁶ láthatjuk, hogy a Vachottné-műjegyzék is egy korábbi, az 1820–1850 közötti, biedermeiertípusú irodalmi és kiadói kánon mintáját követi. Ez igaz a kiadványtípusokra és a biedermeier polgári mentalitást reprezentáló témákra is: a kiszámítható polgári egzisztencia, a gazdagság és a szegénység társadalmi problémái, az együttérzés erénye ilyen alaptémák; a lányoknak szóló elbeszélésekben mindig nagyon fontos az apához való viszony (a klasszikus polgári családmódelben a nők és férfiak élesen kettéválasztott világának nagyon gyakran a leány és az apa viszonya lesz az irodalmi témákká váló, áttörési pontja),¹⁷ a család mint érték elsődlegessége (ahol az ideálisnak tekintett női szereplehetőségek a család kereteit csak a nemzeti értékek irányába léphetik át), a nemzeti identitás, a történelem (amit az identitásközösség számára egységes diskurzusként kíván az irodalom reprezentálni, a gyerekolvasóknak is) mind ilyen téma.

A *Sziklárly Ilona*¹⁸ 1549-ben játszódik. Az apa, Sziklárly Dezső, megmenti a török rablóktól Báthory Endrét, Ferdinánd király követét, aki éppen Izabella királynéhez tart. A követ távozása után a török rablók újra megostromolják a Sziklárly család udvarházát, Sziklárly Dezsőt várfogságra hurcolják, felesége és Ilona nevű leánya egy titkos járaton át elmenekülnek. Ilonát egy cigányasszonyra bízta az anyja, majd Bécsbe indul, hogy Ferdinándtól kérjen segítséget (persze a túlon túl hazafias Sziklárly Dezső egyáltalán nem biztos, hogy jóindulatot várhat a Habsburg királytól). Ilona a cigányasszony segítségével „pesztonka” lesz annak a magyar foglárnak a családjában, aki a vártoronyban Ilona apját őrzi. Ilona tisztaságra, rendszeretetre szoktatja a börtönőr elvadult gyerekeit, még imádkozni is megtanítja őket. Megbízna benne, így tudja kihallgatni, hogy a várkatonaság portyára indul, ő maga pedig éjjel kiszökik a várból, a havas erdőn át élete kockáztatása árán jut el Nádasdy Tamás várába, hogy segítséget kérjen. A vár vendége éppen, visszaúton, Báthory Endre (valami iránta való kislányosan erotikus vonzalom is érezhető ennél a résznél), aki ráveszi a házigazdát a gyors cselekvésre. Az Ilona által megmutatott rejteket használva a magyar vitézek elfoglalják az őrség nélkül maradt várat, és kiszabadítják Sziklárly Dezsőt. Közben Sziklárly felesége is megérkezik Bécsből, Ferdinánd levelét hozza, Báthory Endre ez alapján rendeli el, hogy a vár úrnője ettől fogva Sziklárly Ilona legyen, apját pedig a vár kapitányává nevezi ki.

Ami különösen érdekes, hogy a túlfűtött hazafias érzelmek a „történeti beszély” elbeszélői szövegének nagy részét uralják:

„Idegen uralom alatt nyögött a haza; idegen nyelv, idegen hangok tölték be téreit; idegen zsoldosok s vad törökök csapatai rablák és zsarolták a népet s pusztíták és s gyujtogatták a falvakat s békés nemesi házakat.”¹⁹

„Beteg, nagyon beteg volt e haza, – üldözve, zsarolva, nyomva, mintha tengődő élete arra volna már csak kárhozthatva, hogy szíve forró vérének cseppenként ontssa ki.”²⁰

„Ilona [...] megérté a legfőbbet, megérté: hogy ismét a hazai nagy métely, a pártoskodás van szóban, egy új seb, melyet a hon tépett keblén saját fiai szeretnek ütni.”²¹

Az elbeszélés számtalan más helyén is csak az ilyesfajta kitérők után lép vissza a történet a török kori kontextusba, vagyis ezeket a részeket az 1850–60-as évekre való allegorizáló áthallásokként, sugalmazásokként lehetett olvasni. A másik érdekes megoldása a narrációnak – illet Vachottné *Irmá*-regényében is láthattunk²² –, hogy a bevezető rész és az utána következő húsz fejezet elején a reformkori magyar költészet hazafias diskurzusának kultikus darabjaiból választott mottók állnak: Eötvös *Búcsú* című verséből, Vörösmarty *Szózatából*, Garay János *Magyar hölgyéből*, Kölcsey *Zrínyi dalából*, Arany *Mátyás anyja* című balladájából és a *Fiamnak* című verséből, Petőfi *Nemzeti dalából* idéz; Berzsenyi *A magyarokhoz* ódájának első négy versszak a VIII. fejezet elején, a következő mottó Vörösmarty *A magyar költőjéből* van, a tizedik Kölcsey *Himnuszával* és Kisfaludy Károly *Epréslányából* vett idézettel indul, majd Fáy András *Egy tántoríthatatlan hazafihoz* című verse, Vachott Sándor *Ima országunk Védasszonyához* című versének részlete, egy Katona *Bánk bánjából* vett idézet (Petur: „Egy oly teremtés, akinek nem ez hazája...” Második szakasz, Első jelenet), részlet Czuczor Gergely *Ilma* című hőskölteményéből,²³ majd megint Arany János, a *Hiú sóvárgás* (egyébként ebben a fejezetben van a Báthory Endrével való gyöngéd jelenet!),²⁴ Kisfaludy Károly *Honvágya*, Kazinczy Ferenc *Tusakodása*, és végül újra Vörösmarty, a *Jóslat* 7-8. szakasza jönnek sorra. Az elbeszélés vége megismétli az Eötvös *Búcsújából* vett szakaszt:

„S oh én szeretlek néma bánatodban,
Hazám, szeretlek könyeid között,
Égőn szeretlek özvegy-fátyolodban...” stb.²⁵

Vachott Sándorné 1858-as *Remény* versantológiájához hasonló a hazafias verseknek az az összeállítása, ami a *Sziklárly Ilonában* paratextuálisan, mottóként megjelenik: mindenesetre a magyar patrióta vershagyományba is igyekszik a regény bekapcsolni az ifjú olvasókat.²⁶

A Vachottnéról szóló újabb szakirodalom, Török Zsuzsa és Domokos Mariann idézett tanulmányai, nem mulasztják el idézni Salamon Ferenc kritikájának dicsérő szakaszait,²⁷ Salamon szigorú, de igazságosnak tűnő ítéletét azonban nem szokás megemlíteni:

„Az indok, mely a tizennégy éves Sziklárly Ilonát hősi önfeláldozásra vezeti egyfelől apja iránti, másfelől a haza-szeretet; valóban a legszebb érzelmek ketteje e földön. De a költői művek hatásának egyik titka, hogy egy főérzelem szolgáljon a tettek indokául, s ha csak elkerülhető, nem kell más érzelmeket is segítségül híni, – a mi a helyett, hogy erősbítené, csak gyengíti a hatást. [...] Az előtünk fekvő ifjúsági regényben szükségtelennek látszik a kétféle motívum. Ilona minden tettét megfekteti az apja iránti szeretet, – s nem tetszik egészen természe-

tesnek, hogy mikor e csupa gyermeklány apjának megmentésében jár, olyan hősnék képzelet magát, ki nemcsak gyermeki, hanem egyszersmind honleányi kötelességét is teljesíti.”²⁸

Szokás még idézni Eötvös József Vachottnének írott levelét, amelyben szinte lediktálja a *Sziklárý Ilona* cselekményvázlatát:

„Ne felejtkezzék meg a Károlyi-díjra írandó beszélyről. Históriai tanulmányokra semmi szüksége nincs. – Vegyen egy egyszerű nemes családot a török időkben. Hozza őket bajba. Például azáltal, hogy egy portyázó csapat nemes házakat feldúlja, s a családfőt rabságba viszi; szükség esetén az egész családot is el lehet fogatni. A leány, vagy esze vagy jósága által, apját vagy az egész családot megmenti fogságából. [...]”²⁹

És így tovább... De az idézetek talányossága és a *Sziklárý Ilonának* címzett egykorú kitüntető figyelem mögött más problémák is meghúzódnak.

Az 1860-as évek elejének magyar, serdülő leány olvasóközönsége (vagy idősebb nőrokonai) számára a beszély egy sokkal korábbi irodalmi ízlést, családfogalmat, mentalitást, nemzeti ideológiát reprezentál, mint ami az 1860-as években a magyarral szimbiózisban élő német gyerekirodalomban (már) megjelenik. A Reiner Wild-féle irodalomtörténet idevágó fejezetének szerzője, Gisela Wilkending a század utolsó harmadáról már nem mint a biedermeier ízlés és életérzés irodalmáról, nem a gyermeki erkölcsrajzok (Sittenromane) világáról, hanem mint a gyerekirodalom műfaji differencializálódásáról, a témák sokféleségének a megjelenéséről, a realiztikus és lélektani tendenciák erősödéséről, az újdonságként jelentkező, szerelmes kamaszlányregények (Backfischromane) strukturális és funkcionális sajátosságairól ír.³⁰ Ha innen nézzük, Salamon Ferenc egyfelől dicséri ugyan az elbeszélés biedermeier erkölcsstanát és biedermeier hazafiságának eszméit, mégis az egyszerűbb, de hatásosabb és újszerűbb lélektani „motívum”, az apa iránti szeretet előtérbe állítását hiányolja a *Szépirodalmi Figyelő*ben megjelent recenziójában.

Hogy a *Sziklárý Ilona* mennyire nem a saját korának, nyilván a magyarországi kétnyelvű családok számára sem ismeretlen új irodalmi diskurzusát mutatja meg, ahhoz egy másik furcsa rejtély is kapcsolódik.

Az Eötvös által „szájba rágott” történet ugyanis felettébb hasonlít Cristoph von Schmid 1823-ban megjelent *Rosa von Tannenburg* című elbeszélésére.³¹ Ha csak a középkori Németországban, Svábföldön játszódó regény tartalomjegyzékét nézzük meg, a fejezeteket nyitó paratextusok, címek/tartalmi összefoglalók³² is ugyanazokat a fordulópontokat mutatják, mint a *Sziklárý Ilonában*: Rosa apja, Edelbert lovag fogságba esését (egy rivális lovag veti rabságba), a bolyongást a havas erdőben (a lányt itt nem egy cigányasszony, hanem Burkhart, az erdei szénégető és a felesége fogadja be), a cselédnek szegődő lány Hamupipőke-sorsát (ellensége itt nem a foglár, hanem egy „kapusnő”), a szabadítás eseményeit (Rosa megmenti a gonosz, apját fogva tartó Kunerik lovag kútba esett gyermekét, és egy hosszú fejezetnyi erkölcsi prédikációval lágyítja meg előbb a lovag feleségének szívét, majd ők együtt a lovagét). De a történetekbe beleolvasva több más hasonlóságot is látunk.

Cristoph von Schmid haláláig, 1854-ig szolgált az augsburgi dóm plébánosaként, a német biedermeier vitán felül legnépszerűbb és legnagyobb példányszámban eladott gyerekirodalmi szerzője volt, tekintélyes életművet hagyott maga után. Újramesélt bibliai történeteket, írt kalandos, de erkölcsi tanulságoktól sosem mentes elbeszéléseket, írt a családi ünnepekké váló egyházi ünnepekről,

a karácsonyról és a húsvétról. Egykori – a német könyvkultúra teljes régióját betöltő – népszerűségére nem kell más bizonyíték, mint a magyar antikváriumok polcainak hátsó sorait vagy az online antikváriumok virtuális bugyrait végigböngészni, és rácsodálkozni arra, mennyi német nyelvű, gótbetűs könyvét, füzetét árulják még nálunk ma is, 150–200 év elteltével. A népszerűségét az a zavarba ejtő tény is tetézi, hogy 1828-tól magyar fordításban is megjelentek művei – Emich Gusztáv kiadójánál például 1847 és 1860 között egy húsz kötetet megélt „magyar” sorozat, a *Schmid Kristóf ifjúsági iratai*.³³ Még különösebb, hogy 1850-ben, ennek a sorozatnak a 6. kötetében magyarul is megjelent a *Tannenburgi Róza, A fiatal remete* című elbeszéléssel együtt, „Sujánszky Antal szerkesztése alatt”.³⁴

Vajon elhiheti az irodalomtörténész, hogy Vachottné kezébe nem került valamelyik eredeti nyelvű változat, vagy akár az 1850-es kiadású magyar *Tannenburgi Róza*? Eötvös tényleg diktálta a levelében a *Sziklárny Ilona* vázlatát, vagy csak arra tesz javaslatot, azt sorolja, hogyan tegye át Vachottné magyar környezetbe és a török korba a Schmid-történetet? Ahogy a 19. századi ítések mondanák, a „kidolgozás”, a nemzeti gyászra és a dacos ellenállásra utaló, ügyes retorikával megírt bekezdések, a hazafias költészet paratextusainak összeválogatása Vachott Sándorné írói-szerkesztői tehetségét tükrözik. De vajon Salamon Ferenc sem tudott az eredetiről? Vagy a Zichy Karolina által felajánlott pénzjutalom odaítélőihöz, Fáy Andráshoz, Lukács Móriczhoz és Peregriny Elekhez sem jutott el Schmid Kristóf beszélye? Vagy aki tudta, nem akart szólni erről?

Elképzeltető, hogy a bíráló akadémiai tagok (a két tiszteleti és Peregriny, a levezető) nem olvastak sem németül, sem magyarul gyerekirodalmi műveket. Bizony lehet, hogy gyerekként Tacituson és Kölcheyn nőttek fel, és nem az egykorú német gyerekirodalmi szövegeken. A környezetükben élő nőket pedig aligha kérdezték meg, hogy olvasnak-e ilyesmiket akár németül, akár magyarul.

Másfelől pontosan mutatja a *Sziklárny Ilona* példája azt, hogy a 19. századi, nyilvánvaló német–magyar irodalmi és kiadói kooperáció ellenére az irodalomról való diskurzusok, a félprofi és profi kritikusok és irodalomtörténészek, lényegében Kazinczy halála óta elhallgatják a német, a magyarországi német és a magyar irodalom szerzői, kiadói, kritikai és olvasói kapcsolatrendszerét. Mintha a magyar irodalom és benne a magyar gyerekirodalom is a semmiből termett volna, mintha a mindenfajta idegenségtől érintetlen, színmagyar hagyományokból nőtt volna ki.

■ JEGYZETEK

1. Török Zsuzsa: *A nemzet özvegye. Vachott Sándorné írói pályája*. Irodalomismeret 2019/1. 93–114.; Domokos Mariann: *Vachott Sándorné és a 19. századi gyermekirodalom*. In: Török Zsuzsa (szerk.): *Nők, időszaki kiadványok és nyomtatott nyilvánosság, 1820–1920*. Reciti konferenciakötet 9., Reciti, Bp., 2020. 133–136.
2. Michel Foucault: *Mi a szerző?*, ford. Erős Ferenc, Kicsák Lóránt. In: Uő.: *Nyelv a végtelenhez: Tanulmányok, előadások, beszélgetések*. Latin Betűk, Bp., 2002. 119–146.
3. Margócsy István: *Petőfi és az irodalmi gépezet. Petőfi mint modern polgári író*. In: Uő.: *Petőfikísérletek*. Kalligram, Pozsony, 2011. 52–79. A tanulmány első változata a 2000 című folyóiratban jelent meg: 1998. november, 52–61.
4. Martin Lyons: *A 19. század új olvasói: nők, gyermekek, munkások*. In: Guglielmo Cavallo – Roger Chartier (szerk.): *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*. Balassi, Bp., 2000. 348–380., különösen: 364.
5. Domokos: i. m. 159–160.
6. A Grimm-filológia katalógizáló rövidítését használok. *KHM* = Kinder- und HausMärchen.
7. *EK* = EventyrKode, az Andersen-mesék Svend Juel Møller által összeállított katalógusának számozása.
8. Domokos: i. m. 157–158.

9. Vachottné Cooper-átdolgozásait a Légrády testvérek kiadója jelentette meg, Pesten.
10. A regény első, átdolgozásoktól mentes, hiánytalan magyar fordítása: James Fenimore Cooper: *Az utolsó mohikán*. Ford. Gy. Horváth László. Park, Bp., 2019.
11. Hans-Heino Ewers: *Literatur für Kinder und Jugendliche*. Fink, München, 2012. 89.
12. Ewers: i. m. 167 skk.
13. Ennek a folyamatnak egy különös, ifjúsági irodalmi lenyomata Faylné Hentaller Mária 1905-ös lányregénye, *A Szódy leányok*: az 1849-es hadiesemények miatt egymástól elszakadó lánytestvérek egyike, Boriska Németországba kerül, és ott érik „bakfissá”. A regény története arról szól, hogy erős mintákkal, rábeszéléssel, néha pedig pszichológiai agresszióval hogyan nevei a Szódy család a német rokonoktól visszakapott Boriskát magyar honleánnyá, hogyan teszik őt a magyar irodalom, zene, a magyaros öltözködés rajongójává és kizárólagos „használójává”. Faylné Hentaller Mária: *A Szódy-leányok*. Lampel, Bp., 1905.
14. Sajátos, hogy a Lisztóczy-jegyzék nem közli a könyvkiadók adatait. Vö.: Lisztóczy László: *Vachott Sándorné művei*. In: Vachott Sándorné: *Rajzok a múltból. Emlékiratok (Szemelvények)*. Vachott Sándor Városi Könyvtár, Gyöngyös, 2007. 41–44.
15. Nefelejts, 1860. április 8. 23. A tudósításban szereplő másik három pályaművet egyelőre nem sikerült azonosítani.
16. Klaus-Ulrich Pech: *Vom Biedermeier zum Realismus*. In: Reiner Wild (hrsg.): *Geschichte der deutschen Kinder- und Jugendliteratur*. 3. Auflage, 2008. 131–170.
17. A téma a szentimentális irodalom és a német polgári szomorújáték tipikus alapkonfliktusait viszi tovább a 19. századi (lektúr)irodalomba.
18. *Vachott Sándorné legújabb ifjúsági iratai. Sziklár Ilona és más beszélgetések*. Franklin, Bp., 1886. (Az idézetek ebből a kiadásból!) Első kiadása: Vachott Sándorné: *Sziklár Ilona. Történeti beszélgetés az ifjúság számára*. Heckenast, Pest, 1861.
19. *Sziklár Ilona*, 3.
20. *Sziklár Ilona*, 45.
21. *Sziklár Ilona*, 50.
22. Az egyes szám első személyben író regény mottói Eötvös József *A karthausijából* valók, l. Vachott Sándorné: *Irma hagyományai*. Heckenast, Pest, 1859.
23. „Te mondád / Esténként, mikoron regélél nekem ősi regéket...” Az regény hibásan idézi az *Il-mát*, helyesen: „Te mondád / Esténként, mikoron múltattál ősi regékkel...” L. *Czuczor Gergely összes költői művei*, III. kötet, s. a. r. Zoltványi Irén, Franklin, Bp., 1899. 210.
24. „Ilona érzéseit nem kísértjük festeni, őszinte hálája nem szavakban, hanem tiszta kék szemében fejezi ki magát.” *Sziklár Ilona*, 75.
25. *Sziklár Ilona*, 90.
26. Török Zsuzsa idézett tanulmányából tudjuk, hogy feltehetőleg Gyulai Pál és Arany János voltak az antológia szerkesztői, de nagylelkűen átengedték a szerkesztői címet és a „honoráriumot” Vachottnénak. A *Remény* huszonkét Eötvös-verset közöl, míg más költőktől kettőt-hármat, és a „Bucsu” is köztük van. *Remény. Zsebkönyv az 1858. évre*, szerkeszti Vachott Sándorné, Pfeifer Ferdinánd, Pest, 1858. 13–15.
27. Török Zsuzsa: i. m. 109., Domokos Mariann: i. m. 139–140.
28. Salamon Ferenc: *Dramaturgiai dolgozatok*, II. kötet, [„függetlenül néhány egyéb esztetikai dolgozata”], Franklin, Bp., 1907. 452–453. Első közlése: Szépirodalmi Figyelő 1861/45. 717–719. [-m-] szerzői jelzéssel.
29. Eötvös József Vachott Sándornénak, 1859. szeptember 3. Idézi: Török Zsuzsa: i. m. 108. Eötvös Vachottnéhoz fűződő kapcsolata körül sok az elhallgatás, ebben a levélben például erősen érződik Eötvös „indignált” hangja. L. még ugyanitt 106–112.
30. Gisela Wilkending: *Vom letzten Drittel des 19. Jahrhunderts bis zum Ersten Weltkrieg*. In: *Geschichte der deutschen Kinder- und Jugendliteratur*, 171–240.
31. *Rosa von Tannenburg. Eine Geschichte des Althertums für Aeltern und Kinder*, Erzählt von dem Verfasser der Ganovefa [Christoph von Schmid]. Veith und Rieger, Augsburg, 1823.
32. A *Rosa von Tannenburg* fejezetcímei: *Rosa wird von einer guten Mutter erzogen* [Rózát egy jó anyától neveltetik], *Rosa verliert ihre Mutter* [Róza elveszti anyját], *Rosa verpflegt ihren Vater* [Róza atyját ápolja], *Rosa wird von ihrem Vater getrennt* [Róza atyjától elszakasztatik], *Rosa nimmt ihre Zuflucht zu einem armen Köhler* [Róza egy szegény szénéégetőhöz menekül], *Rosa in der Köhlerwohnung* [Róza a szénéégető lakában], *Rosa als Köhlermädchen* [Róza mint szénéégető leány], *Rosa sucht Dienste in der feindlichen Burg* [Róza egy ellenséges várbán szolgálatot keres], *Rosa als Dienstmädchen* [Róza mint szolgálat], *Rosa kommt zu ihrem Vater ins Gefängnis* [Róza bebörtönzött atyjához jár], *Rosa gibt sich ihrem Vater zu erkennen* [Róza fölfedezi magát atyjának], *Rosa erleichtert das Elend ihres Vaters* [Róza atyja nyomorúságát enyhíti], *Rosa giebt den Ermahnungen ihres Vaters Gehör* [Róza atyja intéseire hallgat], *Rosas Heldenmuth* [Róza hőstet-

te], *Rosas edelmütige Gesinnungen* [Róza nemes érzelmei], *Rosas adelige Abkunft wird entdeckt* [Róza' nemes származása fölfedeztetik], *Rosa bittet um die Befreiung ihres Vaters* [Róza atyja kiszabadításáért könyörög], *Rosa kündigt ihrem Vater seine Befreiung an* [Róza tudatja atyjával megszabadulását], *Rosa und ihr Vater erhalten ihre Güter zurück* [Róza és atyja visszakapják javaikat], *Was von Rosas Schicksalen noch weiter bekannt ist* [Róza további sorsa előadatik]. Az 1823-as német kiadás fejezetcímeinek fordításait az 1850-es magyar fordításból idézem.

33. 1828 és 1920 között (az első Kassán, Werfer Károly kiadójánál) Schmid (Smid) Kristófnak több mint negyven magyar fordítását említi Petrik Géza bibliográfiája. Vö. <https://adt.arcanum.com/hu/collection/Petrik/>

34. Schmid Kristóf: 1. *Tannenburgi Róza. Történet az őskorból, szülék és gyermekek számára*, 2. *A fiatal remete*, Emich Gusztáv, Pest, 1850. Sőt 1888-ban Lauffer Vilmosnál egy második magyar fordítás is megjelent: Schmid Kristóf: *Tannenburgi Róza és négy más elbeszélés az ifjúság számára*. Fordította Győry Ilona. Öt, vízfestmény után készült színnyomatú képpel Offerdinger K. tanár után, Lauffer Vilmos, Bp., 1888.

ZABÁN MÁRTA

FELTURBÓZOTT TEREMBURA ÉS HANGROBBANÁS A MASZAT-HEGYEN TÚL

Varró Dániel: *Túl a Maszat-hegyen 2. Muhi Andris és az ordított világ*

A gyerekirodalmi rendszer meghatározó fogalmi kultúránként és időben is folyamatosan változnak. Politikai ideológiák, gyerek- és családszemlélet, irodalomszemléleti átalakulások, a könyvpiac mozgásai, képzőművészet-történeti mozgások, valamint az új, korszakalkotó művek megjelenése – hogy csak a számomra legfontosabb tényezőket említsem – mind-mind hozzájárulnak ahhoz, hogy időről időre különböző mértékű átalakuláson essék át az egyes nemzeti irodalmak gyerekirodalmi kánonja is. Természetesen fontos tényezőnek gondolom a gyerekirodalom metarendszerét, a gyerekirodalom-kritikát – ha nem így lenne, valószínűleg ezek a sorok sem íródtak volna meg. Az itt következő gondolatmenet apropóját Varró Dániel legújabb, *Túl a Maszat-hegyen 2. Muhi Andris és az ordított világ* című verses regényének megjelenése szolgáltatta. Amint az a továbbiakban kiderül, nagyon fontosnak gondolom ezt a kötetet több szempontból is. Az egyik szempont nyilván az, hogy szerintem ez a kötet az előzőhöz hasonlóan¹ a kortárs magyar gyerekirodalmi termelés egyik kiemelkedő teljesítménye. Másrészt fontosnak érzem azokat a választásokat, amelyeket Varró Dániel ebben a mű-

...a fontos, vitás kortárs gyerekirodalmi kérdések viszonylatában is érdemes elhelyezni, mikor problémafelvetését, fontosabb megoldásait vizsgáljuk.

Jelenkor, Bp., 2023.

A gondolatmenet kikristályosodásában elvitathatatlan segítséget jelentettek a BBTE elsőéves magyar szakos magiszteri csoportjával tartott szemináriumi beszélgetések, amit itt szeretnék megköszönni nekik.

ben a gyerekeknek szóló irodalomról explicite megfogalmaz, vagy implicit módon jelenít meg a műve megoldásai által. A két Maszat-hegy közös nagy, fontos üzenete az, hogy a szélsőségek sosem jók, sem a túl tiszta, sem a túl piszkos világ nem élhető, s az új Maszat-hegy ehhez még azt is hozzáteszi, hogy egymás megértésének gátjává is válhat a kétosztatú, fekete-fehér világszemlélet: *Szösz néne tankölteménye az igazságról* (154–156.) arra int, hogy érdemes látni az árnyalatokat, mert úgy juthatunk el valamiféle érvényes tudáshoz. A vers alap-helyzetében Turgenyev, a burgonya nagy elhatározásra jut:

„– A világban nagy a rumli.
Félre, ti sok eszetlenke!
Majd én rendet teszek benne.
Megmondom, mi micsoda.
Ez ide jön, az oda.
Ez csak nem túl komplikált! [...] Szembejön egy zebra vele.
– Te fehér vagy, vagy fekete?
»Nehéz megmondani így most.
Hát, a fene tudja. Csíkos.«” (154.)

Turgenyev hasonló válaszokat kap a tejbegríztől vagy a túró ruditól is. Kiderül, hogy tévedünk, ha egymást a saját kétosztatú kategóriáink szerint szeretnénk megítélni, és ez nagyon fontos üzenet. A cancel culture jelenségek megszorodása a gyerekirodalomban épp ennek a belátásnak a hiányát vagy hiányosságait jelezhetik számunkra, és ezekkel a helyzetekkel az irodalmi rendszernek, s hangsúlyosan az irodalomkritikának kezdenie kell valamit.

Amint azt a gyerekirodalom kérdései körül kialakuló számos közéleti vita is láthatóvá teszi, a gyerekirodalmi rendszerrel kapcsolatos iránymutatások, kritikai megjegyzések közül mintha épp az irodalomkritika hangja nem érvényesülne az őt megillető mértékben. Az utóbbi évek olyan nagyobb vitái közül, amelyek gyerekeknek szánt kötetekkel, szövegekkel kapcsolatosak, olyanok juthatnak eszünkbe példaként, mint például a *Meseország mindenkié*² vagy az *Őt jó játék kisbabáknak*³ körüli polémiák. Az American Library Association (ALA) cenzúraként értelmezi ezeket a helyzeteket, amikor nem szakmai szempontból, érvekkel és eszközökkel támadnak és próbálnak betiltatni vagy oktatási intézményből kitiltatni irodalmi alkotásokat.⁴ Legnagyobb médiafigyelem általában az Egyesült Államokban jól szerveződő szülői közösségek felől érkező könyvbetiltási akciókat övezi.⁵ Ezek a tendenciák azonban nem csupán az Egyesült Államokban figyelhetőek meg, európai viszonylatban a Ravensburger kiadó Winnetou-sorozata körül kialakult vitát és következményeit említeném. A Ravensburger gyermekeknek szánt köteteket rendelt egy készülő Winnetou-filmhez, amelyeket az egyre szaporodó kritikai hangok nyomására visszavont, s később elnézést is kért a tervezett kiadványok miatt.⁶ Vagy például a brit Puffin Books Roald Dahl-átdolgozásainak esetét említhetnénk még – ebben az esetben a politikailag korrekté átirrt Dahl-történetek ellenében felszólalók nyomására a kiadó egy változtatások nélküli kiadás megjelentetését is megígérte, amelyből nem gyomlálják ki a testsúlyra, mentális képességekre stb. való gúnyos vagy durva utalásokat sem.⁷

A magyar könyvpiac esetében kevésbé a politikai korrektség elve ellen vétő kiadványokkal kapcsolatban figyelhetünk meg hasonlóan intenzív vitahelyzete-

ket, bár azért a *Tomí mesék* mesesorozat *Tomí családja* című része, amelyben kifogásolható romareprezentációt hoztak létre az alkotók, nagyon hamar kiváltotta civil szervezetek tiltakozását. A többi esetben viszont nem ilyen jellegű kifogás történt a műalkotással szemben. A *Meseország mindenkié* esetében az azonos neműek közötti kapcsolat mesében való megjelenítése ellen tiltakozó politikus, az *Öt jó játék kisbabáknak* kapcsán a veszélyes cselekvési mintákat tartalmazó költemény ellen tiltakozó szülők indították el a nagy közéleti visszhangot kiváltó vitát. Ami ebben a kérdésben az irodalomtudomány felől nézve ropant zavaró, az az irodalomkritika hangjának, véleményének, szempontjainak perifériakussága, mondhatni láthatatlansága ezekben a vitákban: a politikum, a szülői közösségek, pszichológusok hangja válik fontossá és hallhatóvá ezekben az eszmecserekből, azt mondhatjuk, a közvélemény szempontjából épp az irodalmi rendszer saját szaktudományos álláspontja válik nagyon kevésbé mérvadóvá az említett kérdések közmegítélése tekintetében. Azt gondolom, hogy az irodalomkritikának bőven volna tennivalója annak érdekében, hogy visszanyerje a gyerekirodalommal kapcsolatos megállapításainak, érveinek legitimitását és elsődlegességét más, szakmán kívüli érvekkel és megszólalásokkal szemben.

Ugyanilyen feszültségekkel teli kérdés a *klasszikus* kontra *kortárs* problematikája az irodalomoktatásban. Akut kérdés ez mind a magyarországi, mind a határon túli magyar tananyag tekintetében, viszont úgy látom, hogy a vita fókuszai országonként másutt vannak, s függnék az adott állam oktatáspolitikájától. Magyarországon a kötelezők kérdése felől fogalmazódik meg az igény, hogy a klasszikus kánon szövegei mellé/helyett kortárs irodalmi szövegek is váljanak oktatott tananyaggá. Romániában a magyar irodalom oktatását kevésbé jellemzi a kötelezően előírt klasszikus művek nyomása, inkább az válik kérdéssé, hogy milyen kritériumok alapján, milyen megfontolásból választja ki adott pedagógus azokat az irodalmi műveket, amelyek segítségével az elvárt kompetenciák és tárgyi tudás kialakíthatóak irodalomórán a tanítási-tanulási folyamat során.⁸ Az oktatott irodalmi művek dilemmákkal teli problematikája viszont nem csupán pedagógiai, irodalomtudományi kérdés, s ez onnan válik nyilvánvalóvá, hogy az irodalmi rendszert magát is intenzíven foglalkoztatja a klasszikus irodalomhoz való viszonyának, a régi korok irodalma mai szerepének a kérdése.

Szép számmal jelentek meg olyan kortárs művek az utóbbi időben, amelyek mintegy alkalmazott irodalomként explicit módon jelenítik meg a kanonikus szöveghagyományhoz való viszonyukat, problematizálják a klasszikus művekben megjelenített világok idegenségét/távolságát a ma fiatal olvasójának a világtól, javaslatot tesznek különféle olvasási stratégiákra, amelyek révén ezek a művek és életművek közelebb hozhatóak a mai befogadó világához. Ilyen vállalkozásként értelmezhető például Szabó Borbálának a *János vitéz-kód*⁹ című regénye, amelyben Petőfi művének aktualitásán gondolkodik, valamint azon, hogy mit tesz velünk, a személyiségünkkel, ha involválódunk egy műalkotás által felkínált, hajdani világba. Hasonló kérdésekkel szembesítenek bennünket *A Pál utcai fiúk* modernné olvasását ajánló kiadványok egyre gyarapodó kötetei. Ebbe a sorba illeszkedik Bosnyák Viktória *Tündérboszorkány*¹⁰ című kötete vagy a Nagy Ádám – Trencsényi László – Veszprémi Attila szerzőhármassal *A Pál utcai küldetés – Mentsük meg Ernőt*¹¹ című, kaland-játék-kockázat típusú kötete, de ugyanitt említhetném Mészöly Ágnesnek a kifejezetten didaktikai célokat segítő *A Pál utcai fiúk – Rajongói kézikönyv*¹² című könyvét, amely a regény értelmező feldolgozásához ad fogódzókat. Az ilyen típusú vállalkozások megszorodása tünet-

értékű tehát a magyar irodalomban abban az értelemben, hogy láthatóvá teszik a mai kultúránk küszködését a saját hagyományával, a kortárs vitáinkat a klasszikusok kérdéséről. A szépirodalomba bekerülve ez a kérdés hol szerencsésebb, hol kevésbé szerencsés módon tematizálódik, a termékeny intertextuális utalásrendszer nem mindig eredményez jól sikerült, esztétikailag is kimagasló műalkotást.

A továbbiakban Varró Dániel *Túl a Maszat-hegyen 2. Muhi Andris és az ordított világ* című alkotásával foglalkozom, mint olyannal, amely a fentebb vázolt irodalmi kontextusba ágyazódik, a fontos, vitás kortárs gyerekirodalmi kérdések viszonylatában is érdemes elhelyezni, mikor problémafelvetését, fontosabb megoldásait vizsgáljuk. Előre szeretném bocsátani, hogy a *Maszat-hegy 2*-t olyan munkának tekintem, amely szerintem kifejezetten szerencsés megoldások révén jól sikerült műalkotásban veti fel az irodalmi és kulturális hagyományhoz való viszonyunk kérdését, és ehhez még szájbarágósnak sem kell lennie. A címben szereplő 2-es szám is jelzi, hogy a kötet valójában folytatás, a szerző 2003-as *Túl a Maszat-hegyen. Muhi Andris és a pacák birodalma*¹³ című verses meseregényének a folytatása. A két kötet megjelenése között épp húszévnnyi távolság van, a művek világában viszont csupán egyetlen év eltelté után veszi fel újra az elbeszélés fonalát a második kötet szerző-elbeszélője.

A *Túl a Maszat-hegyen 2* című verses meseregény olyan mű, amelyben a különböző jelentésrétegek eltérő életkorú és tapasztalatú befogadókat szólítanak meg. A verses regény műfaji kódjait játékba hozva reflexív, a saját irodalmi alkotás mivoltára folyamatosan reflektáló, intertextuális utalásokban bővelkedő alkotás jön létre. A különböző jelentésrétegek nyilvánvalóan folyamatosan egymásba fonódnak, ha mégis mesterségesen szét szeretnénk szálazni őket, azt lehetne mondani, hogy az alaptörténet a Maszat-hegyi maszatságharc történetét beszéli el tizenkét fejezetben. Néhány, a *Maszat-hegy 1*-ben elvarratlan szálát újra felvesz, megnyugtató módon lezár, viszont a történet vége több szempontból is nyitott marad – egy jól megkomponált verses regényhez méltó módon. A történet Emilnek, a postamesternek a szökésével kezdődik, majd az előző kötetből már jól ismert főszereplőnknek, Muhi Andrisnak azzal a felismerésével folytatódik, hogy bántóan nagy csend veszi őt körül, s rá kell döbbsennie, hogy a világból eltűntek a hangok. Zajmorzsák nyomán haladva ér egy titkos átjáróhoz. Mindeközben másik főszereplőnk, Maszat Janka a Maszat-hegyen túli világban a maszatságharc emlékére szervezett múzeumi megemlékezésen vesz részt, ahol észreveszi, hogy az ott kiállított tehenes füzetből eltűnt a Paca cár. Ide zárta őt ugyanis Andris még az első *Maszat-hegy* végén. Ez sem többet, sem kevesebbet nem jelent, mint hogy visszatért a pacák uralma. A kalandok itt veszik kezdetüket. Andris a zsiráfmadár hátán, Janka egy forgószerű által Szösz néne házával együtt elragadva (l. *Óz, a nagy varázsló*) igyekszik mindent megtenni a Paca cár legyőzése érdekében. Az izgalmas kalandok egy hangrobbanással érnek véget, ám, amint azt már említettem, több történet-szál is lezáratlan marad, a szerző-elbeszélő pedig megígér egy *Maszat-hegy 3*-at a „kis olvasóknak”.

Mindeközben a mű egy másik rétege egészen más narratívát bont ki, és ez itt most számomra sokkal izgalmasabbnak tűnik. Az alcím szerint a *Maszat-hegy 2* világa „ordított”, tehát nyelvi természetű, s ez a világ ellehetetlenedik már a történet legelején, a hangok ellopásakor. Egy hangtalan ordított világnak nem sok értelme van – a hangját vesztett nyelvi világ kölcsönzött szavakkal és műfajokkal nyeri újra vissza a hangját, végső soron önmagát. Ez a motívum vörös fonál-

ként húzódik végig a teljes szövegen, az itt következő rövid elemzésben ennek a „zajmorzsáit” követem, ugyanakkor hangsúlyozni szeretném, hogy a mű megoldásai az általam felvázolt bonyolult struktúrájánál sokkal összetettebbek, gazdagabbak.

A mű prólógusában Emil szökésének a története az elviselhetetlen hangokról és a Teremburás Öregúrról szól, aki nyilván a *Tamburás öregúr* című Arany-szöveg lírai énjének a hangját kölcsönözte át ide, ami néhol egybemosódik az elbeszélő hangjával. Mikor a narrátor megkönnyebbülten felszusszan, hogy „Nem köt tovább adott szavam” (15.), nem nehéz Aranynak a Toldi-trilógia megírásával kapcsolatos önmarcangolására és kortársainak türelmetlen sürgetésére asszociálnunk. Másik jellemző 19. századi utalás ebben a részben a „Nyissuk meg Emil börtönét!” (13.) sor, amely a Táncsics szabadon bocsátását követelő híres mondatot, egyúttal az 1848-as forradalom enigmatikus mozzanatát idézi meg. A Teremburás Öregúrról tudósító elbeszélői hang pedig egy másik Arany-művet idéz, mikor „galambfehér” ősz öregként (13.) írja le őt, *A walesi bárdok* „fehér galamb, ősz bárd”-ja juthat eszünkbe. Később, mikor Janka egy múzeumban rendezett megemlékezésen vesz részt, a maszságharc első évfordulóján, Turgenyev, a burgonya ünnepi beszédének fontos elemei lesznek a „Talpra badar!” (37.) és az „Éljen a badar szabadság! / Éljen a maszat!” (43.) jeligék, a szerző nyilvánvalóan a szabadságharcra kapcsolatos emlékezőskultúránk leginkább használt motívumait hozza itt játékkba.

A harmadik fejezet rontott szövegű históriás éneke (*A vitéz Muhi Andris déák Paca cár hadával Maszat-hegyen túl megvívott viadaljáról való históriának derék summája vagy valami ilyesmi – tudósító ének*) Tinódi Egri históriájának¹⁴ nyelvét és műfaját kölcsönzi át, ám amíg Turgenyev ünnepi beszédében a jelentés a frázisok üressége miatt töredezik szét,¹⁵ *Maszat-hegy 1* históriájának summájában az elbeszélő vallja be, hogy mivel nem látott mindent jól, nem is hallott mindent maradéktalanul, ráadásul lekötötték saját problémái is, ezért maga a summa is csupán töredezett, szubjektív elbeszélés lehet, nem tudja betölteni a históriás ének funkcióját:

„Szösz néne szökken előre asszem,
Hogy lássam innen, mi kéne? Sasszem.
Pacáknak cárja, kurrantja, vesszen!
Az illető, ki vagy Szösz néne, vagy nem.

(Nehéz innen megállapítani. Mert amíg én itt jegyzeteltem, Andrisék visszaszorították a Paca cár seregét a Tintatenger partjáig. Ami sajnos nagyon messze van ettől a piszkebokortól, amiben ülök. Kidugom a fejem a bokorból, hátha úgy jobban látok.)” (*A vitéz Muhi Andris...* 60–64., itt: 62.)

A múzeumi ünnepséget otthagyo Janka közben egy titkos kazamatarendszer fogságába esik, miközben helyzetét a *Himnusz*ra utaló sorral érzékelteti az elbeszélő.¹⁶

A hangok eltűnése miatt nyomozásba kezdő Andris a Varró családhoz megy segítséget kérni, az ő megjelenítésükre szintén Arany-intertextus szolgál formával és nyelvvél: a *Családi csendélet* (91–93.) a *Családi kör* parafrázisa, s azért csendélet, mert a háromgyerekes, zajos család életteréből a világ többi részéhez hasonlóan szintén eltűnnek a hangok, szokatlanul csendessé válik az élet. Előkerül egy zsiráfmadártojás, amit verssel költenek ki, majd Andrisnak nem saját

húsával, hanem bökrímekkel kell etetnie zsiráfmadarát, hogy hajlandó legyen elvinni őt a hátán (l. *Fehérlófia*). Jól látható, hogy ennek a világnak a (hatalmi) struktúráit a hangok építik ki, a nyelv teremtő erejének segítségével lehet a nehézségeken felülemelkedni (ebben az esetben egészen konkrétan emelkedik felül Andris mindenén, a zsiráfmadár hátán röpülve). Andris tápláló bökrímei ellenére nem jutnak el tervezett céljukhoz, mert Horkolány fölött repülve a mák- virágok éneke megzavarja badarradarjukat, s lezuhannak. Itt derül fény a zajlopótök legendájára – ami a külvilág zajait elnyelő lopótök. A korábbi Arany-utalások sokasága után nehéz itt nem a *Naturam furcâ expellas* című Arany-költeményre asszociálni, amelyben a néma tőkharang az idősödő Arany költői hangjának a metaforájává válik:

„Gyermekkoromban felköték
A színben egy nagy tőkharangot,
Amely ugyan nem ada hangot,
De másképp vígan működék;
[...]
Így kongatom most untalan
E verseket – bár hangtalan.”

A Maszat-hegy zajlopótökének legendájában a zsarnok apát kísértő hangok ráadásul *A walesi bárdok* Edwárdja elméjének megzavarodását idézik.

A továbbiakban a Janka orrváladékgombócai, a sétatifikák megelevenednek, útjukra indulnak, és összezsapnak az összefirkált falról lemasírozó firkákkal, azaz a grafikákkal. Ebben a jelenetben is a szó teremtő és alakító ereje munkál a mű világában, hiszen a fikák gúnydala kis híján Janka végzetét okozza, hangjuk veszélyes fegyver (*A sétatifikák gúnydala*, 139–140.), pár oldallal később pedig Turgenyev védőbeszédének erejével menti meg saját magát a megevődéstől (*Turgenyev, a burgonya védőbeszéde*, 169–170.).

Fontos szála a történetnek Makula bácsi és Szösz néne ifjúkori románca, amely a *Makula bácsi flashbackje* című *János vitéz*-átiratban kap hangot, közben számos egyéb Petőfi- és Arany-utalással megfűszerezve a narrációt (pl. „lápi pócot már eleget látott” („Hisz olyat már sokat látott”), „szívem kemencéje” („szíve égő katlan”), „kedvest, szépet neki” stb.) Figyelmesen olvasva, sorról sorra csillannak elő a rejtett és kevésbé rejtett utalások. A horkolányi fejezetben pedig Batsányi-parafrazisra figyelhetünk fel a „Fél szemed, kis olvasóm, Horkolányra vessed” sorban.¹⁷

A különféle hangok ily módon kiépülő története stílusosan egy hangrobbanással ér véget, majd az epilógusban kiderül, hogy a zajlopótök valójában a Teremburás Öregúr tőkformájú furcsa lantja – de nem! nem lehet az, hiszen a Teremburás Öregúr már száz éve tépi a húrjait a börtönében, míg a horkolányi zajlopótököt csupán tegnap lopták el. Ezt nem tudjuk eldönteni. Kiderül talán majd a *Maszat-hegy 3*-ban.

A *Maszat-hegy 2* története verses regényhez méltóan kusza, olykor következetlen, töredezett, sokszor elvarratlan. Remélem, meggyőzően tudtam érvelni amellet, hogy a regény metaforikája és a mű világának viszonyait strukturáló/kiépítő nyelvi jelek, hangok, valamint a klasszikus irodalomból kölcsönzött nyelv és forma termékenyen olvashatóak egymásra, s hogy a mű nem is túlságosan rejtetten maga kínálja ezt a lehetőséget. Olvasatomban minderre rátevéődik

egy olyan jelentésréteg, ami az írásom felvezetőjében vázolt kortárs irodalmi folyamatokkal és vitákkal létesít párbeszédet, és számomra nagyon szimpatikus választ ad rájuk. Nagyon leegyszerűsíténém azt, amit ez a mű elmond nekünk erről a kérdésről, ha azt mondanám, hogy talán az a válasza, hogy ne emeljük piederasztárra, de ne is üzzük el a múltunk szövegeit, hanem inkább kölcsönözzük, használjuk belőle azt, ami számunkra fontos ahhoz, hogy egyáltalán hangot tudjunk adni a kortárs problémáinknak, el tudjuk beszélni saját magunkat és világunkat. Vagyis maradjunk középén, ahogyan Szösz néne fentebb idézett tan-költeménye is int bennünket. A szövegem elején arról beszéltem, hogy miben erősíti meg az első kötet jelentéseit a második *Maszat-hegy*, most arra világítanék rá, hogy miben látom a legnagyobb eltéréseket. A fentebbi gondolatmenet arról szólt, hogy a második kötet tematikailag, tartalmilag, az utalásrendszerét tekintve és a motívumhasználat szempontjából is fontos kérdése a hagyományhoz való viszonyunk. Úgy látom, hogy ugyanez a kérdés az első kötetben még nem volt ennyire sarkalatosan fontos, élet-halál kérdés – a második kötetben, ha az értelmezésem meggyőző volt, tekinthetjük annak. Az első kötetben a hagyományhoz való viszony – egy jól megkomponált posztmodern verses regénynek megfelelően – inkább műfaji kérdésként tételezhető. Az ordított világban már a mű több szintjén felvetett világszemléleti és önszemléleti kérdéssé válik – élet-bevágóvá.

A fenti rövid értelmezésben a Varró Dániel művének utalásai, motívumai közül játékba hozott megoldások, eszközök csupán egyetlen szálát képezik annak a burjánzó történetnek, ami kibontakozik a mű lapjain. Kortárs irodalmi művek, rajzfilmek, filmek sokaságát idézi meg, egyik fejezete képregény formájában íródott, rengeteg műfaj keveredik benne, zenei, képzőművészeti utalásokat is találunk, s szemképráztató nyelvi játékokat és illusztrációkat, fergeteges humort, s akkor még egy szót sem szóltunk a fejezetek elején található mottók szerepéről.

Varró Dániel *Túl a Maszat-hegyen 2. Muhi Andis és az ordított világ* című verses meseregénye egy mesterien kigondolt és megtervezett „felturbózott teremburához” méltóan sokféle hangon tud megszólalni,

„amit tépve, ráncigálva,
idegeken táncikálva,
ángya térdét emlegetve,
fékomadta, szedtevette
tetterette, tattaratta –
nyektet ott a föld alatt a
Teremburás Öregúr.” (12.)

■ JEGYZETEK

1. Varró Dániel: *Túl a Maszat-hegyen. Muhi Andris és a pacák birodalma*. Magvető, Bp., 2003. (A továbbiakban: Varró 2003) – Korábbi elemzésem erről l.: Zabán Márta: „A régi hősök hova tűntek?” *Korunk* 2005/3. 128–131.
2. Nagy Boldizsár (szerk.): *Meseország mindenkié*. Labrisz Egyesület, Bp., 2020.
3. Varró Dániel: *Rosszalkodó, avagy öt jó játék kisbabáknak*. In: *Uő: Akinek az orra pisze. Korszeri mondókák kisbabáknak*. Jelenkor, Bp., 2023. 44.
4. L. bővebben: <https://www.ala.org/advocacy/bbooks> (utolsó letöltés: 2024. 01. 27)
5. Michael Cart: *Still the Controversies Continue. Book Challenges and Censorship, Oh My*. In: *Uő: Young Adult Literature. From Romance to Realism*. Neal-Schuman, Chicago, 2016. 197–202.

6. Carmen Kwasny: *Soll Winnetou abgeschafft werden?* <https://www.naaog.de/Deutsch-German/Soll-Winnetou-abgeschafft-werden/> (utolsó letöltés: 2024. 01. 27)
7. L.: Hayden Vernon: *Roald Dahl books rewritten to remove language deemed offensive*. The Guardian 2023. 02. 18. <https://www.theguardian.com/books/2023/feb/18/roald-dahl-books-rewritten-to-remove-language-deemed-offensive> (utolsó letöltés: 2024. 01. 27) A kérdésnek már is saját szócikket szenteltek a Wikipédián: https://en.wikipedia.org/wiki/Roald_Dahl_revision_controversy (utolsó letöltés: 2024. 01. 27)
8. L. erről bővebben: T. Szabó Levente: *Klasszikus magyar irodalom az iskolában?* Magiszter 2020/2. 35–46.
9. Szabó Borbála: *A János vitéz-kód*, Pagony, Bp., 2020.
10. Bosnyák Viktória: *Tündérboszorkány*. Kolibri, Bp., 2003.
11. Nagy Ádám – Trencsényi László – Veszprémi Attila: *A Pál utcai küldetés – Mentsük meg Ernőt*. Athenaeum, Bp., 2023.
12. Mészöly Ágnes: *A Pál utcai fiúk – Rajongói kézikönyv*. Móra, Bp., 2023.
13. Varró 2003.
14. Tinódi Lantos Sebestyén: *Egri históriának sumnája*, 1553.
15. „A láng kihunyt ugyan, de mi / őrizzük még az üszkét. / Legyünk tehát továbbra is / badarságunkra büszkéek! / Arról nem is beszélve, hogy / nem említettem azt még. // Kérdezhetnénk, mikor kerül / az i-re végre pont, / adózva hőseink előtt, / kik foglalták a hont. / Nem szabad elfelejtenünk, / hogy másfelől viszont.” (*Turgenyev, a burgonya ünnepi gondolatai*, 41.)
16. „Hol ajtó állt, most kőhalom.” (69.)
17. L. még ehhez az eddig megjelent kritikák által felsorakoztatott további intertextusokat: Berényi Klára: *Zirrenő szálak*. Irodalmi Jelen Online 2023. december 29. <https://www.irodalmi-jelen.hu/2023-dec-29-1100/zirreno-szalak>, valamint H. Móra Éva: *Kacsaringós ösvényen*. Olvass bele 2023. november 17. <https://olvassbele.com/2023/11/17/varro-daniel-tul-a-maszat-hegyen-2-muhi-andris-es-az-orditott-vilag/> (utolsó letöltés: 2024. 01. 27)

MÉSZÁROS MÁRTON

EGY KÉPESKÖNYV NYELVE

Szemponatok a Kufli-jelenség értelmezéséhez

Dániel András Kuflik-sorozata immár a huszadik kötetnél jár. A könyvsorozatból készült színházi előadás, hangoskönyv-, diafilm-, tévésorozat-, és filmadaptáció, de kaphatók plüssfigurák, társasjátékok és jégkrémek is a „kufliuniverzum” tematikájára, szereplőire építve, 2023-ban pedig Balatonfüreden tudományos konferenciát szerveztek a Kuflik-könyvekben fölvetett, elsősorban kép- és nyelvelméleti problémák megvitatására. Joggal vethető föl a kérdés – a Pozsonyi Pagony kiadó kiváló marketingtevékenységén túl – miből fakad ez a valószínűtlen népszerűség? Mennyire általános ez társadalmi szinten? Melyik korosztály a Kuflik-sorozat valódi célközönsége és miért? Egyáltalán, hogyan lehetséges, hogy egy ennyire abszurd és valószínűtlen mesevilág egyszerre képes egy öt-éves kisgyerek és egy felnőtt művészettörténész vagy irodalmár érdeklődését megmozgatni?

A Kuflik világa ugyanis a legkevésbé sem hagyományos mesevilág. Főhősei amorfak, cselekményszervezése teljesen önkényes, a rajzok nagyon tudatosan szembemennek a tradicionális gyerekkönyv szépségeideáljával, erkölcsi tanulságai pedig (mint a mesék szereplői többször maguk is reagálnak rá) egyáltalán nincsenek.

A sorozat első kötete 2013-ban jelent meg, a szerző, Dániel András saját illusztrációival. Célközönsége a recepció tanúsága szerint az az óvodás, kisiskolás korosztály, amelyik hosszabb önálló olvasásra még nem képes, de irányítással (vagy ha felolvassák neki) végig tud követni egy

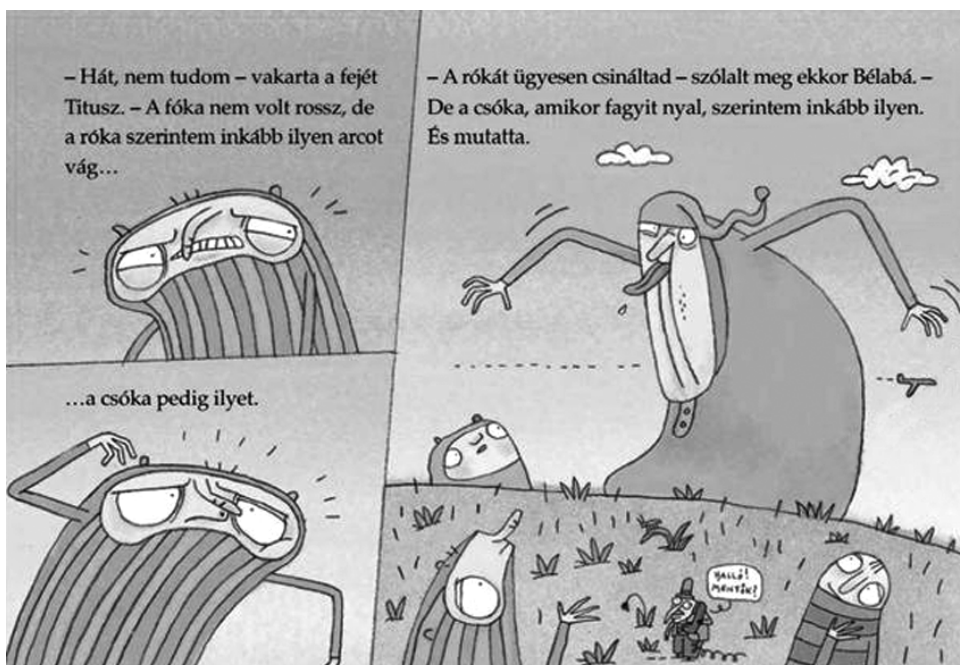

...Dániel András szövege, igazodva a célközönség antropológiailag is kódolt észlelési mintázataihoz, eredendően audiovizuális; annyiban azonban mégis módosít bizonyos hagyományos gyerekkönyvsémákon, hogy a könyvekben szereplő rajzok nem pusztán „illusztrációk”...

egy szálon futó cselekményt, az illusztrációk segítségével pedig figyelmét a könyvre, az olvasásra, hallgatásra tudja fókuszálni. A könyvtárgy formátuma maga is ezt a közös olvasást támogatja: a fektetett, rövid oldalán kötött téglalap alak, a nagyjából 2/3 kép, 1/3 szöveg aránnyal operáló oldalak (és oldalpárok) általánosan mondhatók az ennek a korosztálynak szánt könyvekben (pl. Marék Veronika: *Boribon*, Bartos Erika: *Bogyó és Babóca* stb.) A történetek hossza is ehhez a korosztályhoz igazodik, a kötetekben többnyire két, egyenként kb. ötperces történet olvasható, így esti közös olvasáshoz is ideális. (Ezt támasztja alá Kelemen Réka kérdőíves kutatása is, aki kiváló szakdolgozatában¹ megerősíti, hogy a szülők csaknem 87%-a este, lefekvés előtt mesél a *Kuflikból*.)

Az elsődleges (és mivel nyilvánvaló, nem is igazán jelentős horderejű) felismerésünk tehát az, hogy Dániel András szövege, igazodva a célközönség antropológiailag is kódolt észlelési mintázataihoz, eredendően audiovizuális; annyiban azonban mégis módosít bizonyos hagyományos gyerek-könyvsémákon, hogy a könyvekben szereplő rajzok nem pusztán „illusztrációk”, sőt gyakran alapvetően befolyásolják a történetek hangoltságát, humorát, nem ritkán magát a történetmesélést is. Lényegében pontosan úgy, ahogy Paulovkin Boglárka határozza meg a „képeskönyvet” mint speciális „médiumot”, irodalmi beszédmódot vagy műfajt: „Ez a fajta könyv olyan különleges alkotás, ahol a képek és a szöveg egyenrangú alkotótársaként vannak jelen a lapokon. Ha az illusztrációk nélkül olvasnánk fel őket, a jelentésük fele elveszne, mert azt a képek sok esetben a tipográfiai kialakítással együtt hordozzák. »Míg az illusztrált mesekönyv egy képekkel díszített történet, a képeskönyv olyan történet, amelyet szavakkal és képekkel illusztráltak.«”²

Jól mutatja ezt az egymásra utaltságot például *A kuflik és a pofavágóverseny*³ című epizód egyik jelenete, amelyben a különböző utánzandó „pofákat” a szöveg narrátora meg sem próbálja leírni, így a képek hiányában még azt is alig tudnánk követni, hogy éppen mi történik a mesében.

Bár (az egyelőre főleg interjúkon és ismertetőkön alapuló) recepció⁴ elsődlegesen a mesék szokatlanságára, a történetvezetés furcsaságaira irányítja a figyelmünket, gyerekirodalmi szempontból talán nem tanulságok nélküli, ha a *Kuflik* esetében kép és szöveg diszkurzív kölcsönviszonyait, megbonthatatlanságát is részletesebben szemügyre vesszük.

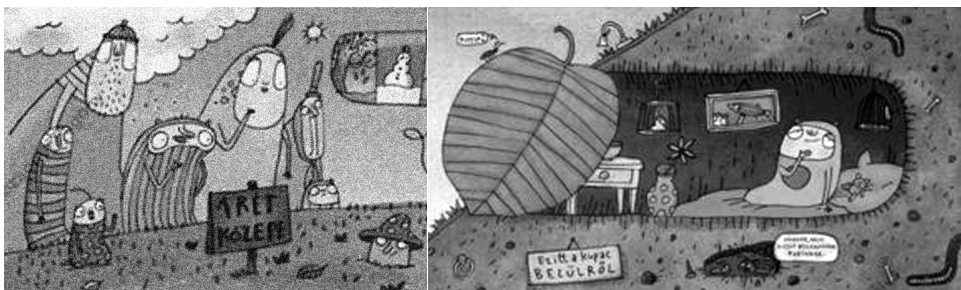
Már a szereplők első jellemzése is előrevetíti verbális és vizuális kódok szétválaszthatatlanságát, amennyiben kizárólag vizuálisan érzékelhető markerek alapján jellemzi őket: „Mert ebben a kupacban hét kufli lakik. Zödön, Pofánka, Titusz, Hilda, Valér, Bélábá meg Fityirc – így hívják őket. Zödön a legzöldebb. Pofánka a legpirosabb. Titusz a legsárgább. Hilda a leglilább. Valér a legkékebb. Bélábá a legbarnább. Fityirc meg a legszürkébb, mert annak is lennie kell valakinek.”⁵ Persze a sorozat előrehaladtával megismerhetjük a szereplők egyéb jellemvonásait is; úgy tűnik, a mesék szereplői csaknem archetipikus alakok: Zödön az erős és nem túl okos férfi, Pofánka a csinos, másoknak tetszeni akaró nő, Titusz a vagány, Hilda a gondoskodó tyúkanyó, Valér a teljesen átlagos férfi (ő a sorozat talán legkevésbé összetett és jellemzett szereplője), Bélábá a tapasztalt, kissé szenilis, de mégis bölcs, emlékeinek felidézésére mindig kész öreg, Fityirc pedig, aki sok értelmezés szerint a sorozat legizgalmasabb figurája, az elsőre jelentéktelennek tűnő, mégis önazonos és váratlanul éleslátó, filozofikus hajlamú alak.

Maga a „kufli” mint taxonómiai kategória szintén tartalmaz nyelvi és vizuális aspektusokat. Dániel András több interjújában is egyfajta önkéntelen firkálásból eredezteti a kuflikat (eszerint a kuflik elsődlegesen vizuális teremtmények volnának), a „kufli” kifejezés azonban mindenképpen nyelvi, paronomázikus természetű. A második kötettől kezdődően valamennyi könyvben megjelenő rövid proposíció szerint a „kufli” definíciója így hangzik: „Nem is kifli. Nem is kukac. Nem is bab, de nem is kavics. Kufli. Egy kufli sok mindenre hasonlít, és semmire sem. Pattog, mint egy gumilabda, pedig nem is az. Színes, mint egy nyalóka, pedig nem ehető. Van kicsi, van nagy. Van kövér és van sovány. Jönnek-mennek, sosem tudni, honnan hova...”⁶ Vagyis, a „kufli” nyelvileg a „kukac” és a „kifli” szavak összevonásának eredménye;⁷ az pedig, hogy a „definíció” kizárólag negatív elemeket tartalmaz, a nyelv azon kreatív, paradox módon alkotó teljesítményére irányíthatja az értelmező figyelmét, hogy az – a belső képalkotás segítségével – az egyes jelenségek olyan elemeit is képes megmutatni, amelyekről – szemantikai szinten – azt állítja, hogy nem láthatók, vagy – ontológiai szinten – azt, hogy nem léteznek. Hiába állítja ugyanis a szöveg, hogy a kuflik nem kiflik, nem kukacok, nem babok, nem labdák és nem kavicsok, ha az olvasó vagy hallgató éppen ezen felsorolás eredményeképpen érzékeli őket részben kifliként, kukacként, babként, labdaként vagy kavicsként.

Hasonlóképpen ellentmondásosak a kuflikkal történő események is. A mesék egyik különös vonzereje ugyanis, hogy a szereplőkkel szinte semmi olyan nem történik, amit hagyományos értemben vett „cselekményként” értelmezhetnénk: nincsenek konfliktusok, a kufliknak nincsenek ellenlábasaik, sem olyan lények, akik bármilyen szinten is fenyegetnék a biztonságukat vagy szembeszállnának törekvéseikkel. Sőt – jobban belegondolva – a kuflik valójában nem is törekednek semmire. A legtöbb történet kiindulópontja vagy valamilyen időjárási jelenség (szél, köd, hó, eső, évszakok váltakozása stb.), vagy az, hogy a kuflik megpróbálnak élelmet szerezni, de leggyakrabban (sok gyerekhez hasonlóan) csupán az időt szeretnék valamiképpen – lehetőleg minél szórakoztatóbb módon –

elütni. (Ez a fajta „progresszív passzivitásuk” pedig szinte önmagában is garantálja, hogy sem didaxisnak, sem semmiféle „tanulásnak” nem lehet helye a mesékben.) A szöveg ezen „különössége” pedig talán épp annyira megnyugtató és kényelmes a meséket olvasó vagy hallgató gyerek, mint az azokat felolvasó – és az állandó „nevelési szándékba” belefáradó – szülők számára⁸.

Visszatérve ezen a ponton a kép-szöveg viszonyokhoz, azt állapíthatjuk meg, hogy a „képeskönyvjelleg” ellenére Dániel András mesevilágában a verbalitásnak, a szkriptualitásnak épp olyan fontos szerep jut, mint a verbalitással dialógusba lépő, attól nagyon gyakran elválaszthatatlan vizualitásnak. A verbalitás három szintje jól megkülönböztethető egymástól: míg a narráció szinte teljes mértékben értéksemleges, a kuflik – amint arra később még visszatérünk – nagyon is szorosan kötődnek nyelvi, sőt nyelvfilozófiai problémákhoz, a mesékben rendre fölbukkanó, gyakran meghatározhatatlan lények, szinte minden oldalon vagy oldalpáron szövegbuborékokban adják az olvasó tudtára az aktuális eseményekkel, a könyvvel mint médiummal kapcsolatos vagy – leggyakrabban – semmilyen a cselekménnyel összefüggésbe nem hozható megjegyzéseiket. A narráció így legalábbis kétszintűvé válik (ami nagyban megnehezíti a mesék folyamatos fölolvását): a főszövegben a kuflik mindennapjait követhetjük nyomon, a képeken azonban különféle szöveges információkat találunk: olyanokat, amelyek semmilyen érdemi információt nem hordoznak (A rét közepe⁹), de olyanokat is, amelyek egyébként láthatatlan, vizuálisan megjeleníthetetlen látványok jelölői (Ez itt a kupac belülről¹⁰).

A legizgalmasabb – és a felolvasást a gyakorlatban is leginkább megbonyolító – elemek mégis a szövegbuborékokban kommunikáló, általában név nélküli és sokszor teljesen indokolatlan, redundáns, a történethez semmilyen módon nem kapcsolódó, mégis – gyakran média- és önreflexív – kijelentéseket tevő lények, akik nem csak a „felnőtt” olvasók, fölolvások kedvencei, de – annak ellenére, hogy (mint említettük) megtörik a fölolvás szokásos ritmusát – a gyerekek képzeletét is meg tudják ragadni. (Ilyen a fent idézett első kép alján telefonáló furcsa kis alak is, aki – a szövegbuborék tanúsága szerint – a Bélába nevű szereplő „pofavágására” szövegileg reflektálva egyből a mentőket tárcsázza.)

Aligha kétséges, hogy a humor forrása lentebb kép és szöveg együtthatása, hiszen a felhőről mindannyian látjuk, hogy „rajzolt” (bármit is véljen vagy álmodjon magáról), a láthatatlan „dologról” csak a szövegbuborék állíthatja, hogy „szép”, a kőkocka pedig nyilvánvalóan nem képes és nem is lesz képes „csinálni” soha semmit.

EZ ITT NAGYON SZÉP LENNE, HA LEHETNE LÁTNI

A két narratív szál pedig nem csupán abban különbözik egymástól, hogy a bennük szereplő lények aszimmetrikusan tudnak (és nem tudnak) egymás létezéséről (vagyis, a kuflik sosem reagálnak a mellékalakok létezésére, míg a mellékalakok néha igen), hanem mindenekelőtt abban, hogy láthatóan más „tudati szinten” mozognak. Míg a mellékalakok – a szöveg aligha megkerülhető humorforrásaként – mintegy „tudatában vannak” saját fiktív voltuknak, sőt mediális meghatározottságuknak, a kuflik, vagyis a narratív főszólam képviselői – ha föl is merül bennük a kérdés – következetesen tagadják azt.

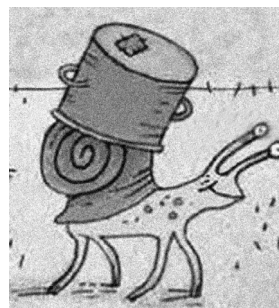

Pofánkában – a mellékalakok szólamaival szemben, akikről Pofánka láthatólag mit sem tud – csupán az „abszurd és lehetetlen” példajaként vetődik föl a probléma, és egyértelműen elutasítja, hogy univerzma csupán fikció volna:

„– Vagy egy Óriási Radír tüntette el a dolgokat? – töprengett Fityirc.

– Az csak akkor történhetne meg, ha itt minden rajzolva lenne – rázza a fejét Pofánka. – Gyere, nézzünk körül, hátha találkozunk még valakivel!”¹¹

Ha a fenti példák nem lettek volna elég meggyőzőek, a továbbiakban amellet szeretnék érvelni, hogy a Kuflik-sorozat (annak sikerét, népszerűségét), nem csupán az audiovizuális, de – elsősorban – a kitűnő verbális megszerkesztettség, az elsődlegesen verbális humor, a nyelvi önreflexió mozgatja. Verbalitás híján például aligha volna érthető (és még kevésbé humoros), hogy az alábbi lény miért visel a hátán egy lábast, ha a narrátor nem tudósítana bennünket arról, hogy ő egy „lábascsga” (aki tehát nemcsak arról kapta a nevét, hogy 'lábai vannak').

(Az effajta, nyelvtől erősen függő gesztusok természetesen akár nagyban megnehezíthetik a könyv fordítását, ami – vagyis a fordíthatatlanság – a közvélekedés szerint a magasirodalom egyik legfontosabb ismérve.)

Legalább ennyire érdekes a mesék (a kufliuniverzumban számtalanszor reflektált) nyelvhez való viszonya. Miközben a már említett mediális önreflexióknak kétségkívül vannak olyan konzekvenciái, amelyeket a nyelvre magára vonatkoztathatunk, mindenképpen részletesebb értelmezést érdemel, hogy a kuflik egy meglehetősen sajátos, mégis, a történetsszervezés szempontjából aligha megkerülhető nyelvfilozófiát dolgoznak ki. Úgy tűnik ugyanis, a kuflik (vagyis a mese főszereplői, főhősei) egyértelműen hisznek a nyelv nómenklatúraszerű jellegében, és mindent megtesznek (sőt a cselekmény igen gyakran épp ennek alapján szerveződik), hogy a nómenklatúrában esetlegesen megbomlott egyensúlyt (leggyakrabban poétikai eszközökkel) helyreállítsák. A kuflik tehát ahhoz a Saussure által kritizált csoporthoz tartoznak, akik úgy vélik: „Bizonyos emberek számára a nyelv lényegében egy nómenklatúra, vagyis olyan elnevezések jegyzéke, amelyek velük azonos számú dolognak felelnek meg. Ez a felfogás sok tekintetben bírálható. Teljesen kész fogalmakat tételez fel, amelyek már a szavak előtt léteztek; nem tudjuk meg belőle, hogy a név hangbeli vagy pszichikai természetű-e, mert hiszen az arbor mindkét oldalról vizsgálható; végül megengedi azt a feltevést, hogy a kötélek, amely egy nevet egy dologhoz kapcsol, egészen egyszerű művelet, ami korántsem igaz. Ez a túlságosan egyszerű nézet azonban mégis közelebb vihet bennünket az igazsághoz, mivel megmutatja nekünk, hogy a nyelvi egység kettős dolog, amely két összetevő egyesítése révén keletkezett.”¹²

A kuflik azonban – és ez, legalábbis a felnőtt, bölcsész olvasó számára különösen üdítő és szórakoztató –, a legkevésbé sem törődnek Saussure aggályaival. Számukra a „szavak” és „dolgok” akkor vannak megnyugtató rendben, ha nómenklatúrába rendezhetők.

„– Kíváncsi vagyok, hogy egy ilyen szunnyadt napon történhet-e bármi érdekes –töprengett álmatagon Valér.

– Mi az, hogy szunnyadt? – kérdezte félálomban Zödön.

– Egy szó – mondta Valér. – Azt jelenti, hogy szunyókálós és punnyadt.

– Szép szó – biccentett Bélabá. – Ráadásul tökéletesen illik is erre a napra.

– Ha vidám lenne és nyüzsgős, akkor vizsgálósnek mondanánk? – kérdezte Pofánka.

– Bátran hívhatnánk úgy – bólintott Valér.

– De ilyen szó igazából nincs is – ásított Zödön.

– Most már igen – mondta Fityirc. – Ha egyszer kimondja valaki, attól kezdve van.”¹³

Az epizódot magát nagyon is hasonló nyelvi logika szervezi. Miután Fityirc fölhívja a többiek figyelmét, hogy „vannak semmit nem jelentő szavak”, például a „zsunyér” vagy a „kopollán” teljesen természetes, hogy a mindig jóra törekvő (és a nómenklatúra tökéletességét igénylő), aggodalmaskodó Hilda „megsajnálja” a „semmit nem jelentő szavakat”, akik vagy amik szerint „szomorúak” lehetnek, Bélabá szerint azonban csak „néha unatkoznak egy kicsit, mivel nincsen semmi dolguk.” (Bélabá utóbbi megjegyzésében a nyelv utilitárius fölfogását ismerhetjük föl, vagyis azt, hogy a szavaknak valamiféle „dolguk” volna.) Bélabá emellett úgy véli, a semmit nem jelentő szavak csak úgy „jönnek-mennek a világban gondtalanul.” (Joggal vethető föl persze az a kérdés, hogyan, ki által jönnek-mennek? Ugyan ki, és miért adná tovább a „semmit nem jelentő” szavakat?) Sokkal fontosabb azonban Bélabá megjegyzésében az, ahogyan a szavakat antropomorfizálja, vagyis önálló, cselekvőképes entitásként tekint rájuk. A nyelvfilozófiailag sem érdektelen történetben olyan szavakat keresnek az elhagyatott ré-

ten, amelyek semmit nem jelentenek, valamint olyan dolgokat, amelyekre nincsen szó, majd ezeket összepárosítják. A kuflik tehát azzal szembesülnek, hogy a nomenklatúra-rendszer messze nem tökéletes: vannak dolgok, amire nincsen szó, és vannak szavak, amelyek nem jelentenek semmit. A nyelvi humor forrása pedig gyakran az, ahogy ezeket a rendszerhibákat orvosolni igyekeznek, egyrészt, mint ebben a szövegben, összepárosítják őket, másrészt „költői” szóalkotással próbálják kitölteni a hiátusokat. Ez utóbbi aspektus pedig szó és dolog, jelölő és jelölt „mágikus” összekapcsolására irányítja a figyelmünket, vagyis arra, hogy – szemben Saussure megállapításaival –, a kuflik számára jelölő és jelölt viszonya a legkevésbé sem konvencionális. A kuflik a szót gyakran (Paul Valéryhoz hasonlóan) mintegy érzéki tárgyként kezelik, és az sem ritka, hogy a szövegben előforduló szokatlan elnevezések fő motivációja kifejezetten „költői” indíttatású: a hangrendi illeszkedés, a szép hangzás vagy a jakobsoni értelemben vett paronomázia. „A kuflik szétszéledtek a réten. Pofánka az **ormányosbokrok (oáooo)** alatt keresgélt, Zödön a cakkos **tüskefüvek (üeüe)** között kotorászott, Valér a **gombóckövek (oóöe)** árnyékos oldalát vette szemügyre, Hilda a **zselécserek (eéee)** környékén kutakodott, Bélabá egy sokat látott **tokáskányától (oáááó)** kért tanácsot, Titusz pedig egy kiszáradt **böhmötölgyet (öööe)** vizsgálgatott.”¹⁴ A jakobsoni poétikai funkció mestertrópusa, a paronomázia gyakran lesz meghatározó eleme a szöveg szerveződésének, leggyakrabban hapax legomenonok formájában: „Tudok a réten mindenféle alapanyagról – nézett körül fejét vakarva a madár. – Akad itt **kacatalapanyag, maszatalapanyag...** Kis szerencsével talán még némi **malacalapanyagot** is találhatnátok. De **kalapalapanyag...**”¹⁵ Más helyütt: „**pittyegtek a pintyek, zsurmékoltak a zsurlók, bömböltek a bölömbikák, nyíttak a nyüvek, vinnyohtak a virágok, csirpogtak a csirkék és cingtek a cingárok szerte a réten.**”¹⁶

A kuflik, mint már utaltunk rá, egyértelműen hisznek a szavak teremtő erejében, és abban a mágikus vagy költői kapcsolatban, amely a szavakat az általuk jelzett dologhoz fűzi. Ez a „mágikus” kapcsolat pedig – nyelvfölfogásukból következően – mindkét irányban működik: a szavak dolgokat teremtenek, a dolgokhoz pedig szavakat kell teremteni.

Még mélyebb nyelvfilozófiai aporiákba vezetnek a kuflik által gyakran megélt és a mesékben alaposan reflektált definíciós nehézségek. (Muszáj megjegyzenem, hogy jelen sorok írójának gyerekei – talán életkorukból adódóan – jelenleg éppen ezeket a definíciós dilemmákat tartják a könyvsorozat leghumorosabb és leginkább elgondolkodtató elemeinek.)

„– Ha egy pocsolót beletöltünk egy palackba, az attól még pocsoló marad? – szólt közbe Bélabá. – Nem csak a pocsoló vize?

– Jó kérdés! – bólogatott Titusz. – Talán nem árt ráírni, hogy az van benne...

– Az elég? – nézett rá bizonytalanul Bélabá.

– Az a kérdés, mitől pocsoló egy pocsoló! – mondta Titusz. – A víztől vagy a mélyedéstől, amiben a víz benne van?

– Esetleg a kettőtől együtt! – emelte fel a mutatóujját Bélabá.

– De hogyan kell mélyedéssel együtt pocsolót gyűjteni? – tette fel a kérdést Valér.

– Elég! – kiáltotta Zödön. – Ebből már egy szót sem értek!”¹⁷

A kuflik, mint a fenti dialógus is mutatja, azzal is kénytelenek szembesülni, hogy a nyelv nem alkalmas a mimézisre, az írás pedig különösen nem. Nyilvánvalóan nem elég „ráírni, hogy mi van benne”, ahogyan Bélabá elbújós ötletében

is a kép, azaz az illusztráció mutat rá nyelvi alapú megközelítésének fenntarthatatlanságára, helyesebben: képtelenségére.

A kuflik és a kufliuniverzum nyelvfüggőségét, nyelvi reflektáltságát mégis a nyelvi klisék (akár a posztmodern hagyományba is jól beilleszthető) szó szerinti, literális értelmezései mutatják a leglátványosabban és talán leghumorosabban.

„Házon kívül vagyok

– **Kívül, de hol?** – nézett körül Titusz.

– A doktor szabadságon van! – szólalt meg egy közeli csomófán tolláskodó drótlábú hahárc.”¹⁸

Az effajta nyelvi játékok, félreértelmezések pedig sok esetben meghatározóak a cselekményszervezés szempontjából is. Az egyik legnépszerűbb epizódban Pofánka éppen az alapján dönt, hogy szó szerint érti a narrátor egyik nyelvi kliséjét:

„– Vigyázz velem! – szólalt meg ekkor a gomba. Pofánka nagyot ugrott ijedten. – Varázsgomba vagyok. Ha eszel belőlem, mókus alakú léggömbbé változol!

– Nem hiszem – mondta Pofánka.

– Próbád ki! – **vonta meg vállát a gomba.**

A gombáknak nincs is válluk – gondolta Pofánka, azzal beleharapott a gomba kalapjába.”¹⁹

A Kuflik-sorozat, mint látható, nem csupán a kisgyerekek számára tartogat örömet, élvezetes olvasmányélményt és meglepetéseket. Képi és nyelvi humora a gyerekek és a szöveget felolvasó felnőttek számára egyaránt élvezetes, mert hatékonyan bontja ki a vizuális és verbális médiumok közti párbeszéd lehetőségeit: sikere aligha függetleníthető attól, hogy minden korosztály számára felkínál releváns értelmezési lehetőségeket. A költői (retorikai) eszközök által szerveződő hapaxok pedig éppen a nómenklatúra helyreállítása érdekében hozzák létre az Elhagyatott rét nevű verbálisan és vizuálisan is egyre inkább komplex univer-

zumot. Mégis továbbra is kérdés: ki ennek az univerzumnak a valódi célközönsége? Felnőttek, gyerekek? A már idézett Kelemen Réka kutatásai alapján a Kuflikat még mindig elsősorban budapesti (59,84%), egyetemi diplomával rendelkező (66,93%) nők (87,4%) olvassák gyerekeiknek.

■ JEGYZETEK

1. Kelemen Réka: *A Kufli-jelenség*. Szakdolgozat, Károli Gáspár Református Egyetem, Gyermek- és ifjúsági irodalom, Budapest, 2007.
2. Paulovkin Boglárka: *Képekkel, formákkal beszélni*. In: Hansági Ágnes, Hermann Zoltán, Mészáros Márton, Szekeres Nikolett (szerk.): *Mesebeszéd*. Fialat Irók Szövetsége, Bp., 2017. 436. Várnai Zsuzsanna pedig így különbözteti meg a fogalmat a mesekönyv fogalmától: „A képeskönyv olyan kisgyermekeknek szóló alkotás, melyben a kép-szöveg aránya eleve meghatározott. Sokszor olyan könyvet is értünk rajta, mely kizárólag képeket tartalmaz. A hagyományos értelemben használt mesekönyv fogalom általánosabb, vonatkozhat képeskönyvre, illusztrált történetre és olyan gyerekirodalmi alkotásra is, melyekben csak egy-két kép található.” Várnai Zsuzsanna: *Kép és szó*. In: *Mesebeszéd*, i. m. 399.
3. Dániel András: *A kuflik és a pofavágóverseny*. Pozsonyi Pagony, Bp., 2019.
4. A teljesség igénye nélkül: Ács Dániel: *Egy tökéletes mese ovisoknak, akiket nem érdekelnek a tanulságok* <https://444.hu/2016/12/17/egy-tokeletes-mese-ovisoknak-akiket-nem-erdekelnak-a-tanulsagok>, Juhász Katalin: *A kuflik hamarosan Kínát is ellepi*. 2017. július 4. <https://uj szo.com/online/kultura/2017/07/04/a-kuflik-hamarosan-kinat-is-ellepi>; Kelemen Attila: *Kufli-fraktálok*. Bárka 2014/5. http://barkaonline.hu/archivum/barka_201405.pdf; Könyvtaca: Dániel András: *Egy kupac kufli*. 2016. augusztus 31. <http://konyvtaca.blogspot.hu/2016/08/daniel-andras-egy-kupac-kufli.html>; Kultúrlény: *Egy kupac kufli*, 2015. február 03. <https://kulturleny.wordpress.com/2015/02/03/egy-kupac-kufli/>; Kőváry Anett: *Jó éjszakát, kuflik! – Dániel András legújabb könyve*, 2016. július 06. <http://pottyoslabda.hu/hirek/jo-ejszakat-kuflik-daniel-andras-legujabb-konyve>; Lakner Dávid: *„Olyanok a kuflik, mint mi mindannyian vagyunk”*. 2017. augusztus 28. <https://mno.hu/konyveshaz/olyanok-a-kuflik-mint-mi-mindannyian-vagyunk-2414346>; Objektív a fiókból: *Kuflik, legók, Jakabok és az Imikém – interjú Dániel Andrással*. 2016. július 14. <http://objektivafiokbol.blogspot.hu/2016/07/kuflik-legok-jakabok-es-az-imikem.html>; Szabados Melinda és Nádasi-Ozsvár Andrea: *Instant mesék helyett képzeletet minden gyereknek!* 2017. augusztus 14. <http://www.tollal.hu/mu/instant-mesek-helyett-kepzeletet-minden-gyereknek!-interju-daniel-andrassal-a-kufli-mesek-alkotojaval>; Tóth Csaba: *A kuflik menthetetlenül elrabolják a gyerekeink szívét*. 2017. augusztus 17. <http://www.nlcafe.hu/csalad/20170817/daniel-andras-egy-kupac-kufli-interju/>; Varga Betti: *Gyerekirodalmi kikicsoda: Dániel András*. 2015. február 04. http://divany.hu/szuloseg/2015/02/04/gyerekirodalmi_kikicsoda_daniel_andras/
5. Dániel András: *Egy kupac kufli*. Pozsonyi Pagony, Bp., 2013.
6. A tartalmilag hasonló leírás a filmes, és sorozatváltozatban – és verssé adaptálva – így hangzik: „Pattognak, mint egy labda, / ugrálnak, mint egy bolha. / Színesek és csíkosak, / mint egy szivárványos nyalóka! / Van köztük nagy, kicsi, vékony, dagi / és olyan, aki néha csuklik, / heten laknak egy kupacban, / óóóók a kuflik!”
7. Akusztikusan és „morfológiailag” persze akár a „zokni” szó is bevonható az értelmezés konnotációs bázisába.
8. Vö.: Ács Dániel: *Egy tökéletes mese ovisoknak, akiket nem érdekelnek a tanulságok*. 444.hu.
9. Dániel András: *A kuflik és az akármí*. Pozsonyi Pagony, Bp., 2021.
10. Dániel András: *A kuflik és a pofavágóverseny*. Pozsonyi Pagony, Bp., 2019.
11. Dániel András: *Kuflik a láthatatlan réten*. Pozsonyi Pagony, Bp., 2017.
12. Ferdinand de Saussure: *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. In: Bókay Antal – Vilcsék Béla (szerk.): *A modern irodalomtudomány kialakulása. A pozitívizmusból a strukturalizmusig*. Osiris, Bp., 1998. 410–411.
13. Dániel András: *Merre jártok, kuflik?* Pozsonyi Pagony, Bp., 2020.
14. Dániel András: *A Kuflik és a mohamanyi*. Pozsonyi Pagony, Bp., 2017.
15. Dániel András: *Kuflik a láthatatlan réten*. Pozsonyi Pagony, Bp., 2017.
16. Dániel András: *A világ első kuflizenekara*. Pozsonyi Pagony, Bp., 2017.
17. Dániel András: *A Kuflik és a mohamanyi*. Pozsonyi Pagony, Bp., 2017.
18. Dániel András: *A Kuflik és a furcsa árnyék*. Pozsonyi Pagony, Bp., 2021.
19. Dániel András: *Egy kupac kufli*. Pozsonyi Pagony, Bp., 2013.

LÁZÁR KINGA (Akréla kertjében...)

Akréla kertjében
összegyűlnek a bogarak.
Utánuk jönnek a bivalyok,
a bogarak megtelepednek a hátukon,
a bivalyok után mindennemű madarak.

Akréla, ha állatokat etet, bal kézzel teszi,
bal kézzel húzza a kártyát,
a jobbal csak sepreget,
a jobb karján rézkarikát hord,
a jobb mellét feketére mázolja.

Amire megérkeznek a bogarak, szürkület van,
fényes hátuk összekoppan,
a nyüzsgő raj megül a párkányokon.
Második holdtölte az évben,
a kútba lepedőbe csavart fazekakat enged le Akréla:
pólyás csecsemőim,
kásás kenőcskéim.

Mire ideérnek a bivalyok,
már rég távolról érezni a szagot,
bal kezével szorongatja a kertet:
nem haragszom rátok,
ha a madarak előtt ideértek.

Eteti őket Akréla,
a fehér melléből táplálja:
nem terem itt meg semmi,
fekete a föld, agyagrög a mellem.
Zörgő, fényes bogaraim,
olajos homlokú bivalyok.

A madarak nem sokat időznek,
megharagszik Akréla,
szűk pupillája macskáé:
porceláncsontú, piaci kofák,
fecsegő baromfiak.

Aztán egyedül marad,
fekete a kert,
itt nem terem meg semmi,

a jobbával sepreget,
a baljával kártyát húz:
a bogarak s a bivalyok
érkezzenek a madarak előtt.

betweenlands

Ez a férfi, aki itt jön szembe,
az erdő szélére gyűjti az elütött vadakat.
Egyik felétől a másikig, körberakja a peremét.
A dögök jelzik, hogy honnan kell visszafordulnunk.

Otthon nem szeretik, ha olyan fiúkkal járok,
akik nem kísérek haza.
A testvéremnek mindig írok, ha megérkeztem.
Az erdőbe egyedül nem megyek, undorít a dögszag,
és mindenhol fázok.

Hajnal van, biccent a férfi. Fehér az ajka,
kezében automatás kávé, szivar.
A másikkal agancsától fogva rángat egy szarvast.

Ha nem veszem fel, a testvérem dühös lesz.
Amiről otthon beszélek majd, az nem a félelem:
csak tüzet kért, már húzza is tovább a vadat az átjárón.

A Bükkbe csak kutyát sétáltatni megyünk.
Rémusszal, ő mindennap kijár,
nem érzi a dögszagot, de legalább ismeri az utat.
Bárhogy beszél rólam Rémusz,
a csípőm egy gyereklányé, ahogy a tenyerem is.
Szerinte én mindig csak két dolog között létezem.

A testvérem már kétszer hívott.
Rémusz még sose látta,
ki hordja ki az erdő szélére a dögöket.

PÉCZELY DÓRA

„AKI OLVASÓ, SZÁMOS KAPCSOLÓDÁSI PONTOT TALÁLHAT MÁS OLVASÓKKAL”

Beszélgetés fiatal olvasók számára összeállított
irodalmi antológiákról

**A fiatal olvasókat azzal lehet leginkább megszólítani, ha olyan történeteket, érzelme-
ket, helyzeteket, elbe-
szélőket és szereplőket
hoz egy vers vagy egy
próza, amihez tudnak
kapcsolódni. Olyan
nyelven, amihez van
kulcsuk, amivel diskur-
zusba tudnak lépni.**

■ – Szívlakpát (2017), Lehetnék bárki (2020), Szevasz (2021), Tízíg aludni (2022): négy antológia, amelyeket fiatal olvasók számára válogatál a kortárs költészetre, majd kortárs prózára alapozva. Én magam azt tapasztalom, hogy a kötetek szövegei eltalálják a fiatalokat, olvassák, ajándékozzák őket egymásnak, a tanárok pedig bizalommal választanak belőlük kortárs szövegeket iskolai kontextusokhoz is. Szerinted mi a fiatal olvasók megszólításának kulcsa? Másak voltak-e a válogatási szempontok, mint korábbi, általad összeállított antológiák esetében?

– Korábban – a Budapest Off kivételével – csak felnőtteknek szóló antológiákat szerkesztettem, egészen más szempontok alapján, mint a felsoroltak. A Tilos az Á Könyveknél megjelent antológiáknak mindig az volt az elsődleges fókusz, hogy az esztétikai színvonal mellett a szövegek képesek legyenek megszólítani a fiatalokat. Az említett Budapest Off koncepciója a főváros egyik városrészéről szóló novella ötletéből született. Ott a tematika volt meg először, a főváros maga, amely köré az összes szöveg szerveződik. Amikor a koncepció kialakult, akkor jórészt olyan szerzőket kértem föl novella írására, akik már írtak kifejezetten fiataloknak, és kiderült, hogy akik még nem tették, nem mind érezték rá, mi különböztetheti meg a kamaszoknak szóló novellát a felnőtteknek (is) íródottól. A fiatal olvasókat azzal lehet leginkább megszólítani, ha olyan történeteket, érzel-

meket, helyzeteket, elbeszélőket és szereplőket hoz egy vers vagy egy próza, amihez tudnak kapcsolódni. Olyan nyelven, amihez van kulcsuk, amivel diskurzusba tudnak lépni.

A következő négy antológia története a *Szívlapáttal* kezdődött. Akkor az volt az álmom, hogy adjunk a fiatalok kezébe egy olyan illusztrált versantológiát, amely kizárólag kortárs szerzők verseit tartalmazza, amelyek korábban már megjelentek kötetekben vagy folyóiratokban, de nem kifejezetten kamaszoknak íródtak. A ciklusokba rendezett kötet 2017-ben jelent meg, és azóta is a fiatalok kedvence. Néhány évvel később a *Lehetnék bárki* című versantológia következett, amelybe harminc év alatti költők verseit válogattam, melléjük pedig tematikusan már köztünk nem élő, klasszikus szerzők fiatal korukban írt költeményeit.

A versek után elgondolkodtam azon, működne-e ugyanez a két koncepció novellákkal is, így jelent meg 2021-ben a *Szevasz*. Ennek az antológiának a párja a *Tízíg aludni antológia*, mindkettőben huszonöt novella szerepel öt ciklusban. Az utóbbiban ciklusonként három kortárs és két kortalan novella kapott helyet az antológiában, így tizenöt kortárs és tíz klasszikus szerző szövegei szerepelnek benne. A kortárs prózaírók felső életkorhatárát harmincöt évre emeltem, és a klasszikus novellistáktól is csak olyan szövegek kerültek be, amelyeket harmincöt éves koruk előtt írtak.

– Amikor az Alföld folyóirat számára írtam a két versantológiáról, azt állítottam, hogy a szerkesztési koncepciód fontos része, hogy bekapcsolódjon az újra és újra fellángoló kortárs vs. klasszikus vitába, amelynek a kiindulópontja, hogy kortársakat vagy klasszikusokat vigyünk be az iskolai órákra. Én magam azt tapasztalom, hogy a fiatal generáció nem automatikusan kortárspárti, ahogy esetleg feltételezhetnénk – vannak köztük kifejezetten a klasszikusokat kedvelő olvasók. Számodra mi ennek a dilemmának a feloldása?

– A *Lehetnék bárki*t és a *Tízíg aludni*t pontosan az a felismerés ihlette, hogy a fiatal olvasók nem magától értetődően szeretik jobban a kortárs irodalmat, mint a klasszikust, és ez nagyon tetszik nekem. Nagyon izgalmas lenne górcső alá venni, mi befolyásolja, hogy kik és hogyan és miért tudnak könnyebben kapcsolódni a kortárs irodalomhoz, mint a klasszikushoz, és fordítva. De a feloldásban biztos vagyok: ahhoz, hogy ez ne váljon el ennyire élesen, közel ugyanannyi teret kellene adni az oktatásban a kortárs irodalomnak, mint a klasszikusnak. És persze vagy meg kell találni azokat a szempontokat, amelyekkel izgalmassá tehető egy szöveg olvasása, vagy olyan regényeket, novellákat, verseket és drámai műveket volna jó olvastatni a kamaszokkal, amelyek bevonzzák őket.

– Ha már a dilemmánál tartunk, és az antológiák határain túlra is tekintünk, a populáris és a kanonikus szerepének megítélése talán egy másik fontos vízválasztó a kortárs tanítási gyakorlatban. A versantológiák közönséghez való eljuttatásának megszervezésekor, úgy sejtem, tudatosan fordultál popzenészekhez – az Elefánt, illetve a Caesar's Bread zenekarok tagjaihoz. Te hogy látod a populáris kultúra szerepét ebben az egész összefüggésrendszerben? Te magad hogyan viszonyultál kamaszkorodban a zsánerkönyvekhez?

– Kamaszkoromtól kezdve egészen a szülővé válásomig átszötte az életemet a zene. Az olvasmányaimat nagyon megválogattam, a Pöttyös könyvek után nagyjából már csak felnőtt szépirodalmat olvastam és Agatha Christie-t. A zsánerek közül továbbra is a krimi az egyetlen, amivel enyhén szólva is szoros kapcsolatot ápolok. Amikor újra akarom bootolni az agyam, beszerzek egy krimit a

frissen megjelentek közül, és már régen telt el úgy év, hogy fel ne fedeztem volna egy kedvenc új szerzőt.

A zene volt számomra az a terep, ahol ha nem is voltam mindenevő, mert például a metálal soha nem sikerült megbarátkoznom, kivéve, ha Rammstein, de nyitott voltam mindenféle stílusra, a jazzre, a Red Hot Chili Peppersre épp-úgy, mint a kilencvenes évek elejétől az elektronikus zenére. A legnagyobb hatást azonban a magyar alternatív zenei szcéna gyakorolta rám minden szempontból. Aztán egy időre elveszítettem vele és a zenével átszőtt étellel a kapcsolatot, de amikor elkezdtuk felépíteni a Tilos az Á Könyveket, sok minden más is elkezdett kinyílni számomra a kulturális szcénában. Eljártam slamestekre is, és ott kapcsolatom lett a fiatalabb generációk tagjaival, különösen költőkkel és zenészekkel, elkezdtem figyelni rájuk, és úgy láttam, ők azok, akik vihetik egy más szintre azt, amit kitaláltam az antológiákkal. Hatalmas kaland volt, és most, hogy jórészt visszatértem a felnőtteknek szóló irodalom világába, ezek a találkozások nagyon hiányoznak.

– *Miben más prózaantológiát és versantológiát összerakni? Érzékelsz-e különbségeket a fogadtatásukban, utóéletükben?*

– A válogatás első fázisa nem különbözik, pedig elvileg különbözhetne. Mert egy kötetbe belefér akár 150 vers is, viszont novellából mondjuk 25–30. Ennek ellenére ugyanolyan sokáig tart kiválasztani 25 novellát egy végiggondolt kötetbe, mint 150 verset. Cseppek a tengerből, mondjuk ez a 150-re is igaz! A *Szívlapát* végtelenül szerencsés csillagzat alatt született, már a bemutatón is telt ház volt, és ismeretlen, nem szakmabeliek jöttek oda gratulálni. Hamarosan színpadra került Debrecenben és Budapesten is. Az utóbbi előadás most átkerült a Vígyszínházba Zoltán Áron jóvoltából, aki az egyik szereplője az előadásnak, így a mai napig megy. A SZÍVLAPÁT projektet az MTA-ELTE Digitális Írástudás és Irodalomoktatás Kutatócsoport munkájában résztvevő magyartanárok indították el a 2018–2019-es tanévben. De mindez nem lett volna elég, ha a fiataloknak nem tetszik az antológia, mert akkor nem olvasnák a többit sem. Eredetileg nem terveztünk 4 kötetet, az olvasók tették lehetővé, hogy létrejöjjön a *Szívlapát* után a többi. Az utóélet szempontjából a novellásköteteknek az a hátránya, hogy nehezebb hozzájuk rendezvényeket kitalálni, nem is beszélve arról, hogy színre sem lehet őket vinni. Nem tudnak úgy utat találni egy másik művészeti ág terepén, mint a versek.

– *Minden könyv a saját életét kezdi élni a megjelenése után. Vannak-e olyan történetek, visszajelzések, események, amelyek emlékezetesek maradtak számodra valamiért a könyvek kapcsán?*

– Jó pár évvel az első antológia megjelenése után Cserna-Szabó Andrástól kaptam egy SMS-t, amelyben arról tájékoztattott, hogy Kolozsváron, egy vendéglátóipari egységben, ahol tartózkodott, egy pincérlány a *Szívlapátot* olvasa. Máskor Simon Márton egy távolsági buszon ülve figyelt fel arra, hogy a mellette ülő lány a *Szívlapátot* bújja. Miután megjelent a Szevasz, egy irodalomterapeuta csoportban láttam ajánlani, aminek irodalomterapeutaként is nagyon örültem.

– *A 2000-es években gyermekirodalmi boomról, a következő évtizedben az ifjúsági irodalom fellendüléséről kezdtünk beszélni a magyar irodalomban. Közben könyvpiaci mozgások is történtek ezekkel a folyamatokkal összefüggésben. Hogy látod, hol tart most ez a folyamat? Mi várja az önálló olvasói életkorba belépő fiatalokat?*

– A folyamatokat már csak érintőlegesen figyelem egy ideje, de azt látom, hogy jönnek új, fiatal szerzők az ifjúsági irodalom terepére, és ezt nagyon üdvö-

zítőnek tartom. Annak idején nem véletlenül durrant Kemény Zsófi első regénye nagyot a Tilos az Á Könyveknél. Lett egy szerző, aki kortársa volt az olvasóinak, ez akkoriban még ritka volt. Ezzel az észrevétellel nem annak adnék hangot, hogy egy idősebb szerző ne írhatna remek ifjúsági regényt, mert számos példa bizonyítja az ellenkezőjét. Leiner Laura továbbra is a legnépszerűbb magyar ifjúsági szerző, pedig már régen nem a kortársainak ír. Ennek ellenére az ifjúsági könyvek piaca nem lett kiemelkedő szegmense a könyvpiacnak, mert összességében – a sztár-szerzőktől és sztárkönyvektől eltekintve – jóval kisebb az olvasóközönségük, mint a gyermek- vagy felnőttirodalomnak. Az olvasók egy része 12 éves kora körül elveszti olvasói státuszát, egy másik része hamarosan a felnőttirodalom felé fordul, és csak töredékük olvas kifejezetten ifjúsági irodalmat. Ennek az az egyik oka, hogy az oktatásban nagyon kevésbé kapnak szerepet ezek a regények, antológiák, így a kamaszok nagy részéhez el sem jutnak ezek a könyvek.

– *Miben más szerinted a mostani ifjúsági irodalom, young adult irodalom mondjuk a Kádár-korszak sorozataiéhoz képest? (Delfin Könyvek, Csíkos/Pöttyös könyvek stb.)*

– A sokféleségben! Még az ifjúsági könyveknek is akkora választéka van az akkorihoz képest, hogy szinte lehetetlen áttekinteni. Persze a nagyon olvasós fiatalok gyorsan a végére érnek az általuk szeretett könyveknek, könyvsorozatoknak, és akkor jön a kísérletezés, hogy melyik irányba tágítható még az érdeklődés. Egy disztópiákat kedvelő fiatal nem biztos, hogy nyitott lesz a gimis sorozatokra, és egy idő után áttér a hasonló, felnőtt írott könyvekre. Ezért látom az oktatás szerepét hatalmasnak, mert 12 éves korban az *Időfutár* című sorozat megismerése hosszabban bent tarthatja a kiskamaszokat a könyvek világában, vagy megszeretheti az olvasást. Visszakapcsolva egy korábbi kérdéshez, a versek esetében sokkal nagyobb a valószínűsége, hogy megszeretik József Attilát és Pilinszkyt, mint a prózában Jókait vagy Mikszáthot, ha nem kapnak kulcsot hozzá.

– *Az olvasást többnyire magányos tevékenységként szoktuk leírni, a jó olvasót pedig úgy, mint aki szeret és tud egyedül lenni egy könyvvel. De egyre többen kezdik, kezdtük felfedezni a közösségi, tapasztalatokat és élményeket egymással megosztó formákat, terápiás alkalmazási lehetőségeket és hasonlókat. Mennyire generációfüggő az, ahogyan jelenleg az olvasáshoz viszonyulunk? Vagy mennyire a csatornák, médiumok függvénye, amelyeket az egymással való kommunikációra használunk?*

– Bizonyos szempontból misztérium, kiből válik jó olvasó. Személyes tapasztalataim alapján azt mondom, az részben megdőlni látszik a digitális bennszülött generációknál, hogy akinek olvastak a szülei, az maga is olvasni fog. Talán csak annyi marad meg gyakran ebből, hogy a felnövő gyerek, fiatal tisztában van vele, hogy az olvasás valamiféle értéket hordoz, amihez ő jelenleg nem tud kapcsolódni, de lehetőségként képes vele számolni, és képes lesz arra is, hogy később olvasóvá váljon. Azokban a családokban, ahol nem olvasnak, ahol a könyv nem érték, véletlenszerűen lesznek jó olvasók a gyerekek, talán az iskolai olvasmányok és kiváló tanárok hatására. Viszont aki olvasó, számos kapcsolódási pontot találhat más olvasókkal az online térben vagy a közvetlen környezetében is, ami segíthet eligazodni egy fiatalnak az egyre szövevényesebb információáradatban.

Kérdezett Balázs Imre József

JUHÁSZ ANNA

„MINDENKI LEHET AKTUÁLIS, AKI MAGÁVAL RAGAD”

Beszélgetés az irodalom-népszerűsítésről

**...megtanultam, hogy
ebben a világban nem
létezik rutin. Mindig
mindent előlről kez-
dünk, legyen szó egy
szerzőről, könyvről vagy
korszak bemutatásáról.**

■ – *Van-e olyan könyv, amelyik valamiért kiemelkedik az első, korai olvasmányaid közül? Ha igen, mi a könyvvel való találkozásod története?*

– Felnövésém története nagyban elmesélhető könyvek, olvasmányaim történetével. Egyik szalon érkeztek hozzám a népdalok, mesék, mondták, sokáig indultam népdaléneklő versenyeken, így új és új hangon hallottam az örök érvényű gondolatokat. Ehhez kapcsolódtak az édesapám által kiválasztott könyvek és az iskolai kötelező olvasmányok. A Thomas Mann-, Tolsztoj- és Puskin-klasszikusok, valamint a Mikszáth és Móricz teremttette világ összemosódik a kamaszkorommal, a *Szent Péter esernyője*, a *Varázshegy* és az *Anyegin* talán három olyan kötet, amihez vissza-visszatértem rendszeresen, lett személyes élményem velük és az egyedüllétről, a társas kapcsolódásról, a vágyakról, a megismerésről és az alkalmazkodásról sokat tanítottak nekem.

– *Különféle módokon kapcsolódsz az irodalomhoz, az irodalom kutatásához, illetve a közönséghez történő eljuttatásához. Mi most, 2024-ben ezek közül a legfontosabb számodra, mit érzel most a legnagobb kihívásnak?*

– A cél a kezdetektől, lassan két évtizede ugyanaz: az emberek életében otthonossá tenni az olvasást, megismertetni a klasszikus és kortárs irodalmat és élményt adni. Vállalom, hogy élményszerűségben és közönségben gondolkodom, és ebből a szemszögből építem a programjaimat vagy a kiállításokat, könyveket. S még ha a cél a kezdetektől ugyanaz is, a megvalósítás és

a hangsúlyok mindig változnak. Az évek alatt rengeteg tapasztalatot szereztem az irodalom-népszerűsítés terén, életművek bemutatása és akár egy évet átfogó irodalmi „ügyekben”, de azt is megtanultam, hogy ebben a világban nem létezik rutin. Mindig mindent előlről kezdünk, legyen szó egy szerzőről, könyvről vagy korszak bemutatásáról. Az idei évben néhány programmal maradok a fővárosban, de növelem a szerepléseket, műsorok utaztatását magyarországi kistérségekben, hogy minél több emberhez tudjunk alkotótársaimmal csatlakozni, és szorgalmazom a határon túli utazásokat, könyvvásári szerepléseket is. Újabb kamara-előadásokban gondolkodom írókkal és zenészekkel, így a beszélgetések mellett kész produkciók formájában találjuk meg az utat a közönséghez.

– *Munkád során különböző életkorú olvasókkal találkozol. Tapasztalataid szerint van-e különbség abban, ahogyan a fiatalabb, illetve felnőtt olvasók közelebb kerülhetnek az olvasáshoz vagy egy-egy szerzői életműhöz?*

– Igen, nagyon is. A „statisztikám” jó, rengeteg olvasó van és valós érdeklődés a könyvek felé. DE – és itt a de... Véleményem szerint a Gutenberg-galaxis ellenfele nem a digitális világ, hanem az ember által teremtetett nehézségek. Mi-re gondolok? Manapság szinte mindannyiunk életében erősen jelen van a verseny, a rohanás, a türelmetlenség – több generációban, több okból –, sajnos így épül a világunk, és ezzel távolodunk az elmélyüléstől, valamiképp az örökléthez fűződő, sokszor kacifántos viszonyunktól. Márpedig ha halmozunk képeket, élményeket és érzéseket, akkor nem tudunk igazán olvasóvá válni, mert ahhoz idő kell, és csönd. Pilinszky mondta, hogy „A valódi ünnep: az idő és az öröklét érintkezése. Igaz, csak pillanatra tarthat, órákra vagy pillanatokra, de enélkül a »pillanat« nélkül pusztá körforgásba merül vissza naptárunk.” Az olvasás szerintem ünnep, egy-egy vers ilyen pillanatokot adhat. A fiatal generációt lassítani kell, hogy megismerje ezt az élményt – és szerencsére a kíváncsiság bennük van. A középgenerációban, a teljesítmény és versengés világában megoldásként érdemes felmutatni a líraiság teremtő erejét, az idősebb generációban a költészet megtartó erejét szeretem hangsúlyozni. A kulcs a könyvek felé a türelem, kíváncsiság és idő – ennek tétjéről szeretek esteimen beszélni.

– *Az iskolai irodalomolvasás formáló szerepében hiszel, vagy a spontánabb, kötetlenebb formákban? Van-e vagy-vagy egyáltalán? Melyiknek mi a szerepe?*

– Ahogy írtam, az életemben már a kezdetektől mindkettő jelen volt, és milyen jó volt így. Irodalom és olvasás fronton is ereje van a saját választásunknak, de ahhoz kíváncsinak kell lenni és jó, ha az úton mutatnak példát, könyvet, vagy izgalmas életműveket a nekünk fontos tanítók, mesterek, szülők. Az iskola tanít és formál, megalapozza azt az embert, akiké felnőttként válunk. Kreativitás és élményszerűség szükséges a diákoknak, a saját hang felfedezése, az ízlés megmutatkozása – ez is már kitűnhet az órákon, de ehhez jöhet a kötetlenebb, saját könyvválasztás élménye. Mivel négy éve rendszeresen tartok olvasás-népszerűsítő foglalkozásokat, rendhagyó irodalomórákat diákoknak, öröm, hogy beleláthatok a felnöveztörténetekbe és ezekhez ajánlhatok könyveket. A diákoktól legtöbb visszajelzés Szabó Magda, Nemes Nagy Ágnes és Pilinszky életműve kapcsán volt, Az őz, az Abigél története vagy épp a Kráter versei vissza-visszatérnek a gyerekek kedvencei között.

– *Egy-egy szerzői életműre ráirányítani az olvasók figyelmét előzetes rákészülést jelent. Hogyan dolgozol, hogyan dokumentálódsz egy-egy est előkészítése során?*

– Irodalmi munkám során Szabó Magda, Tamási Áron, Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes, Petőfi Sándor és Juhász Ferenc életművével foglalkoztam ed-

dig egy-egy éven át. De bármilyen programhoz a „forgatókönyv” alap: a szépirodalmi munkásság mellett az írókkal készült interjúk, hanganyagok, tárgyak és kéziratok felfedezése nálam az első, közelítő lépések közt van. Nekem kell minden alkotóhoz egy meghatározó, katartikus, beavató élmény: ha megvan ez, akkor én is ilyen személyes, erős szállal tudom őket bemutatni a közönségnek. Fontos éreznünk, hogy az irodalom világa egy folyamatos jelenlét – felfedezések, mélységek és magasságok átélése, hagyományos és kortárs alkotók megismerése – és ehhez a kulcs, hogy mindenki érezze, egy-egy irodalmi mű neki szól, érvényes, aktuális, tétje van ma, 2024-ben is.

– *A személyesség olyan visszatérő elem egy-egy rendhagyó irodalomórán vagy pódiumbeszélgetésen, ami hitelessé alakít egy beszélgetést, illetve fogódzókat ad a kérdésekhez. De minden ilyen beszélgetés megosztott felelősséggel bontakozik ki. Hogyan választod ki a beszélgetőtársakat, fellépőket az egyes témákhoz?*

– Bizony, ez a kulcs, a személyesség, ami másképp működik egy élő, kortárs alkotóval, mint egy szerzővel, aki egy esten vagy órán „kilép” a tankönyvből. Kortárs szerzővel kell tudnunk egymásra hangolódni, aminek alapja, hogy ismerem a munkásságát, de ehhez jó, ha jön más kapcsolódás is. Az életről alkotott kép, a világ dolgainak megértése – mindez a személyes beszélgetésekben jön ki, amihez idő kell és találkozás. Egy-egy utazás, vidéki vagy külföldi turné megadja a lehetőséget a hosszabb beszélgetésekre és az összehangolódásra – ez minden alkalommal érződik a színpadon. Van, hogy valakivel először találkozom egy fellépésen: ez igazi kihívás. Itt is kulcs, ha érzi a felkészültséget és nyugalmat a vendégem, biztonságban érzi magát, és könnyebben megnyílik. Feladat akár több száz ember előtt bensőségesen beszélgetni – de épp ezek a feladatok okozák, hogy mi tényleg mindig mindent előlről kezdünk, minden nap egy építkezés, egy új esély az érték teremtésére, ez pedig a küldetésem része.

– *Zenészekkel közös produkciókban, koncertszínházi előadásokban is fellépsz. Hogyan látod ezek alapján zene és irodalom összekapcsolásának lehetőségeit? Volt-e számodra kiemelkedően emlékezetes produkció az elmúlt időszakban, amelyben részt vettél?*

– A zene és irodalom kapcsolata ősi, amihez a mai valóságban egyre inkább visszatalálunk. A zene az kell – hangzik a klasszikus, és valóban így van. Leginkább ebben mérhető az elmúlt másfél évtizednyi irodalmi estek felépítése – a hangsúlyosan beszélgetős esteket felváltották a hangsúlyosan irodalmi-zenés produkciók, amiket megszakítunk beszélgetésekkel. Előadást építeni pedig az elmúlt évek nagy tapasztalása: Vecsei H. Miklóssal a *Nem akarok* előadásunk (Tempfli Erik és Hegedűs Bori szereplésével) hat országban járt, és minden pillanata csodálatos nekem. Sokat tanulok a társaimtól, és ilyenkor a dalok és a szerkesztett műsorrend által egészen új arcát mutatja egy életmű. Ma már Hasi hangján hallom a *Lovak* és az *angyalok* verset, Bori hangján *A szomj* költeményt. Ugyanígy a tavalyi Petőfi bicentenáriumra is készült több műsor, előadás, amikről élmény volt dolgozni, és megtalálták az útjukat a közönséghez.

– *Néha évfordulók szervezik az irodalomra való odafigyelésünk mozzanatait, de néha nem. Kíváncsi lennék, hogy amikor nincs évforduló, és mégis megszületik egy-egy szerzői életmű kapcsán egy esemény, mi a mozgatórugó, mi a mögöttes történet, ami egy-két példán keresztül megvilágítható.*

– Ilyen volt a Hervay Gizella-est, amikor csak belefeledkeztem Szilágyi Domokos és Hervay műveibe, és megadta a kezdőlökést – vegyük elő a könyveket, beszéljünk róluk. Ugyanígy a saját személyes olvasás és kötődés adta a háttérét

több Csányi Vilmos-estnek, ahol a nagy gondolkodó legutóbb épp a teremő képzeletről mesélt több száz ember előtt a Szalonban. Háý János, Kollár Klemencz László, Láng Zsolt, Kemény István, Zalán Tibor visszatérő vendégem, ahogy Visky András is – könyveik és gondolataik lenyűgöznek. Ha klasszikusokra gondolunk – őszinte leszek: mindenki lehet aktuális, aki magával ragad, így szintisztán szubjektív szemüvegen keresztül a rám hatással levő könyv, szerző, vers témáját estté formálok, és igyekszem minél több oldalról bemutatni a ma embe-rének, miért fontos olvasni a kiválasztott művet.

– *Generációkutatók jelenleg az egyes nemzedékek médiahasználati szokásai-ban látnak jelentős különbségeket, amelyek távolítják egymástól a korosztályi ta-pasztalatokat. Valamit, valamilyen eszközön persze mindenki olvas. Látsz-e esélyt ezeknek a világoknak az egymáshoz történő közelítésére, mit szűrtél le a fiatalok-kal való rendszeres találkozásokból, illetve saját családod visszajelzéseiből?*

– A kíváncsiságot és a tisztelet kell megeremteni, erősíteni mindenkiben. Hogy is írja GreCsó Krisztián a *Mellettem elférszben* vagy Szabó Magda a *Mózes-ben*? Más-más generációk, helyzetek, problémák, miközben mindenki úgy érzi, az ő jelene és jövője más, több, mint a korábbiak. Pedig, ha figyelünk a felmenő-ink történeteire, hangjára, mondataira, sorsára, magunkból is többet megértünk. Ha nem felejtünk el kérdezni és meghallgatni, ha adunk időt a digitális világban az „offline” életre – megéljük a gazdagságot. Van esély, nem is kicsi, hogy lelket adjunk és kapjunk – az irodalom által. Számomra cél, hogy estjeimen minden generáció képviseltesse magát, hogy olyan programokat építsek, ahol gimnazis-ta, dolgozó felnőtt és nagyszülő is jól érzi magát, és élménnyel távozik. Ha ezt meg tudom tenni, elégedett ember leszek. Addig pedig ezen dolgozom. A mai vi-lágban talán még hangosabban, de ugyanolyan szeretettel kell hirdetni a költé-szet megtartó erejét, azt, hogy a művészet küldetés, és ebben a világban mind-annyiunknak van helye.

Kérdezett Balázs Imre József

MAKKAI KINGA

OLVASD EL, ÉS JÁTSSZ VELÜNK!

Egy olvasóvetélkedő évtizedes tapasztalatairól

...a gyerekek kedvelik az iskolán kívüli tevékenységeket, szeretik, ha kimozdulhatnak a megszokott iskolai környezetből. Ezenkívül az önkéntesség is a kulcsa ezeknek a tevékenységeknek.

Régóta foglalkoztat az olvasóvá nevelés kérdése. Tanárként nem közömbös számomra, hogy mit tehetek annak érdekében, hogy megszerettessem a fiatalokkal az olvasást. Pályafutásom során sok módszert kipróbáltam, tanórai és tanórán kívüli lehetőségeket egyaránt. Számomra egyértelművé vált, hogy ez egy olyan feladat, amit kitartóan kell végezni. Mivel az olvasóvá nevelés interdiszciplináris feladat, úgy érzem, minden tanárnak felelőssége, hogy megkeresse azokat a lehetőségeket, amelyekkel felkeltheti az olvasás iránti vágyat. Az intézményen belüli olvasóvá nevelés tapasztalatai, sikerei után lehetőségem adódott, hogy szélesebb körben, más kulturális intézményekkel karöltve megtaláljam azokat a lehetőségeket, amelyek generációkat buzdítanak az olvasásra. Ezzel kapcsolatban három alapvető érvet tudnék felsorolni. Egyrészt hiszem, hogy az olvasás megszerettetése, az olvasási szokások kialakítása nemcsak a szülők, pedagógusok felelőssége, hanem összetársadalmi feladat. Ennek megfelelően a különböző kulturális intézmények, szervezetek összefogásával, együttműködésével olyan kezdeményezések születhetnek (fesztiválok, rendezvények, versenyek, különböző kulturális projektek), amelyek megszólítják, olvasásra ösztönzik a fiatalokat. Másrészt a tapasztalat azt súgja, hogy ehhez a munkához kitartás kell. Ne riasszon el senkit egy-egy kezdeti nehézség, kisebb kudarc. Ha sikerül az elején egy kisebb közönséget megnyerni a kezdeményezésnek, kitartó és lelkes munkával látványos eredmé-

nyeket lehet elérni a későbbiekben. Az sem kétséges, hogy alkalmazkodni kell az új olvasói igényekhez, trendekhez, a fiatalok ugyanis szeretik az újdonságokat. Mindig a célcsoporthoz kell igazítani az ajánlatot, következésképpen meg kell keresni azokat a műveket, fel kell kutatni azt a módot, amivel a mai generációt meg tudjuk szólítani. Az olvasóvá nevelés iskolán kívüli lehetőségeiről, azok módszertani sajátosságairól korábbi írásaimbán¹ is beszámoltam, most egy gyakorlatban is megvalósult módszeréről, az olvasóvetélkedőről szeretnék írni bővebben.

Az olvasóvá nevelés ismert módszerei közül az olvasóvetélkedő módszere több szempontból vonzó a gyerekek körében. Egyrészt a gyerekek kedvelik az iskolán kívüli tevékenységeket, szeretik, ha kimozdulhatnak a megszokott iskolai környezetből. Ezenkívül az önkéntesség is a kulcsa ezeknek a tevékenységeknek. Másrészt a megmérettetés, a versengés az iskolai tudás felhasználásának és alkalmazásának kedvelt formája a diákok körében, annál is inkább, hogy csapatos formában vehetnek részt benne. Mindkét igényt képes kielégíteni az olvasóvetélkedő. A következőkben egy ilyen versenyről fogok egy évtizedes tapasztalat távlatából beszámolni.

2012-ben csatlakoztam a Marosvásárhelyi Nemzetközi Könyvvásár szervező csapatához. Káli Király István, a könyvvásár főszervezője gyermekprogramok szervezésére kért fel. Koncertek, előadások, beszélgetések, író-olvasó találkozók és vetélkedők segítségével próbáltuk bevonzani a fiatalokat a vásár terébe. Ezt követően született meg az olvasóvetélkedő ötlete, melynek teljes körű szervezését, lebonyolítását vállaltam magamra, és amelyet a könyvvásár gyermek- és ifjúsági programjainak keretében szerveztük meg. A vetélkedő célja az olvasás népszerűsítésén túl abból a törekvésből született, hogy megismertessük az erdélyi fiatalokkal a kortárs gyermekirodalmi alkotásokat, szerzőket. Úgy gondoltuk, hogy célszerű lenne a vásárt megelőző időszakban meghirdetni egy-egy olyan kortárs ifjúsági regényt, melynek szerzőjével a marosvásárhelyi könyvvásáron személyesen is megismerkedhetnek. Így indult útjára 2014-ben az Olvasd el, és játssz velünk! olvasóvetélkedő. Első perctől játékként, szórakozásként tekintettünk a vetélkedőre, nem akartuk a versengésre kiélezni a programot. Azóta is törekszünk szórakoztató, játékos jellegét megőrizni, amely elsősorban új tapasztalatokat, feledhetetlen élményeket, önfeledt perceket nyújthat a résztvevőknek. Itt egy példát említenék. 2017-ben a negyedikeseknek Kertész Erzsí *Fény Sebestyén* című művét jelöltük ki elolvasásra, a döntőben a saját maguk készítette papírmásébabukkal adtak elő árnyjátékot, a végén pedig palacsintát fogyaszthattak, mivel Fény Sebestyén kedvenc földi eledele a palacsinta volt. Mondanom sem kell, milyen boldogan távoztak a vetélkedőről a résztvevők.

A vetélkedőt három kategóriában hirdettük meg: I. kategória 3–4. osztály, II. kategória 5–8. osztály, III. kategória 9–12. osztály. Az alsó korhatár kijelölését azért tartom indokoltnak, mert az önálló olvasás képességének kialakítását a III. pedagógiai szakasz elején, azaz 3–4. osztályban írja elő követelményként a romániai nemzeti alaptanterv. A kategóriák nem voltak egységesek. Eleinte az elemi ciklus két záró évfolyamát és az 5. osztályt soroltuk egy kategóriába, abból a megfontolásból, hogy 9–12 évesen a gyerekek kiskamaszok, lélektanilag hasonló érdeklődéssel, preferenciákkal rendelkeznek. Később letisztultak a célcsoportok, és az iskolai ciklusok mentén alakítottuk ki a csoportokat, tehát például az általános iskola elemi tagozatán csak a 4. osztályt emeltük be a játékba, hiszen a 3. és a 4. osztályos olvasási készsége merőben különbözik. Itt ezen a szinten egyetlen év a készség elsajátítását illetően igen nagy eltéréseket mutat-

hat. Ez pedig az esélyegyenlőség szempontjából nem lenne helyes. Ezért 2015-től kihagytuk a 3. osztályt. Az általános iskola alsó és felső tagozata fejlődéslektani megfontolásból került elkülönítésre, ugyanis a kis- és nagykasaság egészen eltérő életkori sajátosságokkal rendelkezik. A legfelső kategóriát tekintve, mivel a középiskolás korban az olvasók lelki profilja egységesebb képet mutat, az utolsó célcsoport több évfolyamot ölel fel.

Az olvasóvá nevelésben a legfontosabb motivációs tényező az érdekes szöveg, a vonzó gyerekkönyv. A vetélkedő meghirdetése előtt zajlanak az előkészületek, ami az olvasásra szánt művek kiválasztását, az elődöntős feladatlapok kidolgozását, valamint a döntő forgatókönyvének megírását jelenti. Az olvasásra kijelölt műveket magam választom ki jól meghatározott szempontok alapján. Mondanom sem kell, hogy a művek kiválasztása a vetélkedő előkészítésének számomra legkedveltebb munkafázisa. Olyan kortárs alkotásokból válogatok, amelyek nemzetközi vagy hazai gyerekkönyvsikerek, rangos gyermekirodalmi és irodalmi díjak, elismerések nyertesei. Igyekszem magas esztétikai értékkel rendelkező, színvonalas műveket kijelölni, amelyek nyelvezetükben, tartalmi és formai sajátosságaikban illeszkednek a mai gyerekek olvasóigényeihez. Fontos szempont továbbá, hogy a kijelölt művek elolvasása élményt nyújtson számukra, további olvasásra ösztönözze őket. A sorozatok első részeit pontosan ebből a megfontolásból hirdetjük meg. Az olvasókedv felkeltésében az élménynyújtás, szórakoztatás a mai gyermekolvasók körében lényeges igényként jelentkezik. Az adott kategóriákban kijelölt művek kiválasztásakor természetesen az életkori sajátosságokat, a korosztályonként eltérő olvasói igényeket veszem figyelembe. Az is lényeges szempont, hogy egy-egy olvasásra kiválasztott mű elindítson egy párbeszédet a szerző és az olvasó között, olyan egyetemes témákat érintsen, amelyek kortól függetlenül felkeltik érdeklődésüket, pl. barátság, szerelem, iskolai élet, család, közösség, önismeret, személyközi kapcsolatok; vagy aktuális társadalmi kérdésekről lehessen a könyvek kapcsán beszélgetni, mint a környezetvédelem, társadalmi konfliktusok, médiahasználat stb. Fontosnak tartom, hogy a könyv ne csak izgalmas, pörgős cselekménnyel, esetleg témájával ragadja meg a figyelmüket, hanem stílusában, beszédmódjában, nyelvezetében is megfeleljen a mai gyerekolvasói igényeknek, legyen vonzó, szórakoztató, humoros, ugyanakkor igényes, választékos. Ragaszkodom ahhoz, hogy kortárs műveket hirdessünk meg a versenyre, hiszen a mai olvasók körében a kortárs irodalomnak van a legnagyobb varázsa. A tény, hogy ezen művek szerzői köztünk élnek, ugyanaz a társadalmi valóság öleli körül őket, akárcsak az olvasót, hogy mai nyelven szólnak az olvasókhoz, fogyaszthatóbbá, kedveltebbé teszik a műveket. Továbbá a kortárs műveknek sajátos vonzerejük van, hiszen a mai olvasói igényeknek, ízléseknek és elvárásoknak megfelelően olyan aktuális témákat kínálnak fel, amelyek épp foglalkoztatják a fiatalokat. Mindezeket a témákat olyan nyelvezettel és olyan stílusban szövegezik meg, amely közel áll hozzájuk. Például a humor szinte nélkülözhetetlen tartozéka a kortárs ifjúsági regényeknek.

Az olvasásra kijelölt művek válogatásán túl szintén az olvasóversenyt megelőző nyári előkészületekhez tartozik az elődöntős feladatlap, valamint a döntő forgatókönyvének megírása. Az elődöntős feladatlapok nagyrészt szövegértési feladatokat tartalmaznak. A kérdés-felelet típusú, feleletválasztásos, szövegértelmező feladatok mellett kreatív írásbeli feladatokat is kapnak a gyerekek (pl. könyvajánló írása, képzelt riport, párbeszéd vagy monológ írása, a regény végkifejtésének átírása, folytatása stb.), így kapcsolódik össze az olvasási képesség és

az írásbeli szövegalkotás képességének együttes fejlesztése. Tanítói, magyartanári végzettségemből adódóan kedvemre szolgál a vetélkedő előkészítésének ez a része is. Az irodalmi szövegek feldolgozásának tantárgypedagógiai, esztétikai szempontjait kiegészítik a játékoság és differenciálás alapelvei. Ezeknek a szempontoknak a figyelembevételével sok izgalmas, felfedeztető vagy épp szórakoztató feladat is bekerül a forgatókönyvbe. Például a 2015-ben az alsó kategóriában Szabó T. Anna *Fűszermadár* című meseregényét jelöltük ki elolvasásra, és a döntőbe jutó csapatok tagjainak, akik élőben vettek részt a versenyen, különböző fűszereket kellett megszagolniuk, és megnevezniük az egyik feladat gyanánt.

Az olvasóvetélkedő több szakaszban zajlik. Az első szakasz a verseny meghirdetésétől (szeptember 2. hete) október végéig tart. Ezalatt megtörténik a bejelentkezés, a kijelölt művek egyéni beszerzése, majd elolvasása. A mű elolvasására tehát több, mint egy hónap áll a jelentkezők rendelkezésére. A 2. szakasz két hetet ölel fel, az elődöntős feladatlapok kiküldésétől a részeredmények közléséig. A 3. szakaszban zajlanak a döntők, a novemberi marosvásárhelyi könyvvásár egy-egy meghatározott napján.

Az első évben meghirdetett vetélkedőre 90 csapat jelentkezett. Ezután a résztvevők száma évről évre növekedett hat éven keresztül, 2020-ben ugyanis visszaesett a részvételi arány, hogy majd a rákövetkező évben elérje a maximumot: 2021-ben a jelentkezők száma meghaladta az ezer főt. Az utóbbi két évben mondhatni stagnál a résztvevők száma, de még így is jóval meghaladja a félezeret, amely megegyezik az elmúlt évtized jelentkezőinek évi átlagával (677 tanuló). A legutóbbi vetélkedőre (2023) 633 gyerek jelentkezett. A számokat összesítve a 10 év alatt összesen 2259 csapat, azaz 6777 gyerek vett részt a játékunkban. Biztos vagyok benne, hogy az olvasó gyerekek száma, akik valamilyen formában közvetlenül vagy közvetve érintettek a versenyben (itt elsősorban a résztvevők osztálytársaira gondolok, akik bár nem vettek részt a versenyen, társaiktól ösztönözve, szintén elolvasták a kijelölt műveket), ennél jóval több, ugyanis a versenyre való jelentkezés egyik kritériuma, hogy osztályonként maximum két csapat jelentkezhet. Ez részben korlátozza a résztvevők számát.

Megfigyelhető, hogy a középső kategóriában, az általános iskola felső tagozatán a legtöbb a jelentkező. Ők azok, akik a legnagyobb számban vesznek részt évről évre az olvasójátékunkban. Ez egyértelműen bizonyítja, hogy ez a korosztály ösztönözhető leginkább olvasásra az iskolán kívül meghirdetett olvasóvetélkedők által. A legelső kategóriában jelentkezők alacsony száma talán azzal magyarázható, hogy 3–4. osztályban az olvasási készség nincs olyan begyakorlottsági szinten, hogy a vállalkozzanak egy-egy könyv meghatározott időn belüli elolvasására. Az a tény, hogy az 5–6. korosztályból jelentkeznek minden évben a legtöbben, feltételezésem szerint azzal is magyarázható, hogy sokan közülük előző években megtapasztalták a közös olvasás pozitív élményét, és 5. osztálytól más iskolában folytatva tanulmányaikat, viszik tovább ezeket az ösztönző élményeket, és új csapatokat alkotva ismét jelentkeznek. A 7–8. osztályban való részvételi arány átlagosnak mondható. A kamaszkorba lépés megváltoztatja a szabadidő szerkezetét, az olvasás némiképp háttérbe szorul az egyéb szabadidős tevékenységek mellett, továbbá ne felejtjük el, hogy a pályaválasztás előtt álló ifjak idejét a felvételre való készülés is befolyásolja, ez viszont csökkentheti ennek a kategóriának a részvételi arányát. A középiskolások esetében az első kategóriához hasonlóan általában kevés a jelentkező (25–35 csapat), amely arra enged következtetni, hogy középiskolás korban kevesebb tanuló ösztönözhető olvasásra az

online és egyéb vetélkedők segítségével, illetve ezt a korosztályt a legnehezebb megszólítani az olvasás céljából.

Érdemes megvizsgálni a nemek közötti eltérést is. A széles körű olvasásszociológiai felmérésekből tudjuk, hogy a lányok kétszer olyan gyakran/többet olvasnak, mint a fiúk. Ezt a tényt az olvasójátékon résztvevők számadatai is igazolják. Nemcsak általánosan, hanem kategóriánkénti leosztásban is a fiú-lány arány eltéréseket mutat. Érdekes, hogy ez az arány 4. osztályban, valamint 5–6. osztályban kétszeres a lányok javára, az utolsó két kategóriában pedig számottevőbb szakadék keletkezik, tudniillik a kamaszok körében a lány-fiú olvasók aránya ötszörösére növekszik 1/5, úgy is fogalmazhatunk, hogy 7–8. osztályban minden ötödik lány olvasóra jut egy fiú olvasó. A középiskolában ez a szakadék tovább növekszik, minden tizedik lány olvasóra esik egy fiú olvasó. Az adatokból kiindulva két általános tendencia állapítható meg. Az egyik a jelentkezők életkorára vonatkozik. Az adatokat összehasonlítva kiderül, hogy a 11–12 éves gyerekek olvasnak a legtöbbet. A másik tendencia, amelyről beszélnünk kell, a nemek közti eloszlás. 4–6. osztályban a fiúk részvétele az olvasóvetélkedőben 30% körül mozog, 7. osztálytól kezdődően ez az arány számottevően visszaesik, középiskolás korban 10%-ra csökken, vagyis sokkal kevesebb fiú találja vonzóknak az olvasóvetélkedőn való részvételt, következésképpen az adatok arra utalnak, hogy a fiúk kevesebben és kevesebb szépirodalmat olvasnak, mint a lányok. Ezek az eredmények egybehangzanak más olvasásszociológiai felmérések adataival: az olvasás terén a fiúk veszélyeztetett helyzetben vannak.

Ha azt a kérdést tenném fel magamnak, miért is szeretem ezt a munkát, első sorban azt a rengeteg pozitív visszajelzést említeném, amely a gyerekek, kollégák, szülők részéről érkezik. Hasonlóképpen pozitív visszajelzéseket kaptam a meghívott íróktól is, akik messziről érkeznek Marosvásárhelyre, hogy találkozzanak fiatal olvasóikkal. Emlékszem arra a lelkesedésre, öröme, amelyet Berg Judit, Kertész Erzs, Jeney Zoltán vagy Kiss Noémi arcán láthattam az órákig tartó dedikálás közben, amikor olvasóik kigyózó sorokban, kezükben a dedikálandó könyvet szorongatva, izgatottan vártak az író kézjegyére. Nem felejttem azt sem, hogy 2018-ban Berg Judit több mint három órán keresztül dedikált. Felejtetetlen és egyedülálló élményként tartja számon maga a szerző is, aki visszatérő vendége a rendezvényünknek. Kétségtelen, hogy az olvasmányélményeken túl az író-olvasó találkozók, dedikálások tartják életben, és teszik népszerűvé ezt a vetélkedőt a fiatal olvasók körében.

Azt hiszem, nem túlzás kijelenteni, hogy ma már mozgalommá nőtte ki magát az Olvasd el, és játssz velünk! olvasójáték. Néha arról értesülök, hogy több osztályban, iskolában helyi fordulót szerveznek a versenyt megelőzően vagy azt követően az általunk szervezett vetélkedő mintájára. Kérésre önzetlenül továbbítjuk a vetélkedők anyagát, forgatókönyvét. Az is nagyszerű következmény, hogy pár éve az Olvasd el, és játssz velünk! mintájára olvasójátékot indítottak útjára lelkes, az olvasás népszerűsítését szívükön viselő tanárkollégák Csíkszeredában, illetve Kolozsváron. Nagy öröm számomra, hogy a vetélkedő ekkora népszerűségnek örvend, illetve elindított egy folyamatot.

A verseny legfontosabb pedagógiai hozadékait számba véve megállapítható, hogy az olvasóvetélkedők kiváló lehetőséget biztosítanak arra, hogy olvasásra ösztönözzük a fiatalokat. A vetélkedő népszerűsége azt bizonyítja, hogy jól kiválasztott kortárs irodalmi művekkel felkelthetjük a gyerekek érdeklődését az olvasás iránt. Továbbá az olvasás vetélkedő jellegéből, szerkezetéből adódóan,

mintegy kiegészítve az iskolában folyó rendszeres olvasásfejlesztést, hozzájárul a tanulók szövegértő képességének fejlesztéséhez. Hasonlóképpen erénye a vetélkedőnek, hogy egy-egy íróval való személyes találkozás további olvasásra ösztönözheti az olvasókat. A diákok csoportos részvétele lehetőséget nyújt az olvasmányélmények megvitatására, az olvasói reflexiók megbeszélésére. Mindezekon kívül szintén az olvasásvetélkedő hozadékaként említhetjük meg, hogy számos hazai és magyarországi szerző épp az Olvasd el, és játssz velünk! olvasóvetélkedő által vált ismertté az erdélyi gyerekek körében. A vetélkedő nemcsak egy adott osztályközösségen belül növeli az olvasás presztízsét, hanem helyi szinten, összetársadalmi szinten egyaránt. Mindezekon túl, kétségtelen, hogy az olvasóverseny legnagyobb hozadéka a többezres olvasótábor, olvasóközönség, amit sikerült a tíz év alatt felépíteni. Hiszek abban, hogy a közeljövőben az Olvasd el, és játssz velünk! olvasóvetélkedő ösztönzőleg fog hatni más, hasonlóan értékes, széles körű, olvasást népszerűsítő kezdeményezések létrejöttére is.

■ JEGYZET

1. Makkai Kinga: *Útlelél Meseországba*. Ábel Kiadó, Kolozsvár, 2019.; Makkai Kinga: *Az olvasóvá nevelés módszertani kérdései*. In: Birta-Székely Noémi (szerk.): *Tanárok Vagyunk Akadémia*. I. Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, Kvár, 2018.; Makkai Kinga: *Az olvasóvá nevelés iskolán kívüli lehetőségei*. In: Pletl Rita (szerk.): *Anyanyelvoktatás*. Ábel Kiadó, Kvár, 2020.

SZABÓ ESZTER

A 21. SZÁZADI OLVASÓ ÚTVESZTŐJE ÉS A MÁGIKUS SEGÍTŐK

A történetek amúgy is csak történetek, időtöltésre valók, néha megmozgatnak valamit bennünk, megváltoztatják a frizuránkat, a lakásunkat, a járásunkat, de élet és halál törvényszerűségeit egyik sem képes módosítani, nem ezek mozgatják a csillagokat az égen.

JÓN KALMAN STEFÁNSSON

Az elolvasott könyvek száma helyett inkább arra kellene törekedni, hogy minél változatosabban olvassunk, akár a nehézségi szintet is figyelembe véve

■ Nyolc éve foglalkozom olvasás-népszerűsítéssel, bár manapság már inkább úgy fogalmazok, hogy az igényes irodalmi szövegeket szeretném népszerűsíteni minél szélesebb körben, közérthetően. Bár ez a megfogalmazás sokszor félremegy, sznobnak hat sokak szemében. Rengeteg formában kipróbáltam már ezt a dolgot, illetve a korosztályok tekintetében is, gyakorlatilag nullától kilencvenkilencig minden csoportot kipipáltam már. Felnőtteknek szóló olvasóklubbal indítottam, ezután volt egy mélypont, átváltottam gyerekekre, nekik szerveztem olvasókört és mesedélelőttöt – úgy gondoltam, hogy ez a hasznosabb út. Ha azt nézzük, hogy melyiknek van rövid távon nagyobb láttszata, akkor tény, hogy a gyerekekkel sokkal könnyebb dolga van az embernek. Végül mégiscsak visszatértem a felnőttekhez. Úgy éreztem, hogy az én utam mégiscsak ide vezet, hogy a jelen felnőttjeinek segítsék eligazodni az egyre bővülő kínálatban. Most könyvklubot vezetek, bookstagram oldalt működtetek, néha irodalmi eseményeket szervezek, és van egy könyves podcastom. Mindig az volt a fejemben, hogy a hosszú évek tapasztalata majd csak elhozza a szakmai elismerést magammal szemben is, és majd magabiztosan fogok tudni beszélni arról, amit az olvasásról, olvasókról gondolok. Paradox módon viszont egyre több vívódással alkotok véleményt, egyre több bennem a kétség. Mégis most megpróbálom összefoglalni azt, ahol most tartok, ahogyan most látom ezt a nagyon zsúfolt, nagyon szerteágazó közeget.

■ Szerencsére manapság már sokkal nagyobb hangsúlyt fektetnek a pedagógusok iskolán belül vagy kívül arra, hogy a gyerekek a tananyagon kívül is kapjanak útra-valót az élethez, többek között az irodalom által is. Úgy látom kívülről, hogy a lehetőség jelenleg adott ahhoz, hogy az olvasás többé váljon a fiatalok számára, mint egy kötelező háziolvasmány. Ezzel szemben ott vannak a fiatal felnőttek, akikből szülők lesznek, vagy nem, de talán példaképként szolgálnak valakinek, ott vannak a friss és gyakorló szülők, nagyszülők, akik igenis el tudnak venni a kínálatban, és nem feltétlenül tudják, hol keressék a segítő kezét. Évente több ezer magyar nyelvű könyv jelenik meg nyomtatásban, egyszerűen lehetetlen lépést tartani, még a gyakorlottak számára is nehéz – ezért tartom nagyon fontos és felelősségteljes vállalásnak azt, ha valaki kilép a tömegeből, és magára vállalja az olvasás-népszerűsítő szerepet. De még így sem teljesen jó ez a megfogalmazás.

Az olvasást nem kell népszerűsíteni, mert én úgy gondolom, hogy rég volt ennyire népszerű, mint manapság. Januárban készült egy átfogó cikk a székegyföldi könyvtárak tavalyi forgalmáról¹, és mint kiderült, mindenhol gyarapodást mértek, ugyanakkor a fiatalok körében is jó eredményekkel zárták az évet az intézmények. Az már egy másik dolog, hogy a minőséget tekintve általában nem feltétlenül ugyanilyen pozitív a helyzet.

Az elolvasott könyvek száma helyett inkább arra kellene törekedni, hogy minél változatosabban olvassunk, akár a nehézségi szintet is figyelembe véve

■ Kezdjük azzal, hogy amellett, hogy rengeteget olvasok, nagyon sokat lógok a könyves platformokon is. Szeretem ezáltal megismerni a mai olvasókat, szeretem tudni, hogy milyen zsánerek most a menők, szeretek ajánlókat olvasni, de azt is szívesen olvasom, hogy ki hogyan érvel egy szerintem gyengének tűnő könyv mellett. Valahogy ezáltal próbálok hiteles maradni abban, amit a hivatásomnak választottam, bármennyire is tűnik most így ez leírva kicsit túlzásnak. Azzal, hogy megvizsgálom a kiadványokról alkotott véleményeket, és próbálok aktív része lenni ennek a lüktető milliónek, arra gyúrok, hogy hiteles szűrő lehessenek azok számára, akik nem találják a megfelelő olvasmányt. Olyan ez, mint amikor beállsz a hurrikán szemébe, majd megengeded, hogy az emberek leszedegessék rólad mindazt, amit rád hordott.

Az olvasmányokról készülő statisztikák pedig főleg év végén teljesen betérítik az ilyen platformokat, ami lehet, hogy kicsit frusztráló lehet sokak számára. Viszont az, hogy valaki elolvas egy évben, tegyük fel, száznál is több könyvet, még nem jelent semmit. Pláne nem ragaszt hozzá az illetőhöz semmilyen státuszt. Nagyon könnyű ugyanis beleesni abba a csapdába, hogy könnyedebbet olvasok, mert most erre van kapacitásom, aztán már azok kapom magam, hogy az év felénél sem járok, és már a negyvenediknél tartok, ergo könyvmollyá váltam. De mi van akkor, ha mondjuk összehasonlítjuk ennek a negyven könyvnek a szavait, szépen beírjuk egy táblázatba, miből hány darab van, és kiderül, hogy rengeteg az egyezés, aztán meg csak úgy végigsöpörtünk a mondatokon, egy sem dolgoztatott meg, egy sem állított fel a kényelmes kanapéről – pedig mennyi aláhúzás van, mennyi szép idézet.

Nem mindegy, hogy mit olvasunk. Attól, hogy egy adott zsánerben kivégzünk száz könyvet, még nem leszünk empatikusabbak, okosabbak, tájékozottabbak. Nem attól lesz valaki több ember, mert olvas. Ez nem ilyen egyszerű.

Az olvasás fejlődés kellene hogy legyen. Ezzel együtt viszont lehet kikapcsolódás is ugyanúgy. Van egy nagyon jó tapasztalatom. Gyakran hozom fel példának, mert életem egyik legnagyobb elégtétele. Megkeresett egy baráti társaság, hogy nagyon szeretnének egy kis könyvklubot maguknak, de nem igazán tudják, hogy miként fogjanak neki. Tudták, hogy nekem már van benne tapasztalatom, ezért megkértek, hogy indítsam el. Nagyon szívesen vállaltam ezt a feladatot, és akkor valahogy úgy alakult, hogy teljesen intuíció alapján választottam ki az első közös könyvet, Paul Austertől a *Láthatatlant*. Manapság már ennél jóval megfontoltabb vagyok a választást illetően, viszont akkor egy kicsit merészebbnek gondoltam magam, és akkor ez kifejezetten jól sült el. Nem szeretnék spoilerezni, viszont alapjáraton annyit elmondhatok, hogy mind tematikáját, mind az írástechnikát illetően haladó szintű olvasmány véleményem szerint. Auster tipikusan olyan író, aki nem hagyja elpunnyadni az olvasóját. Becsalogatja, hol egy nagyon drámai szállal, hol pedig valami izgalmas nyomozással, de közben meg folyamatosan kicselezi, gondolkodásra készíti, és a végén pedig lehet, hogy ott maradsz válaszok nélkül. Szóval minden megfontoltság nélkül ezt dobtam be a közösbe. Elérkezett a nap. Az első tíz percben villámokat szórtak a kérdések és az ingerült felkiáltójelek. De közben meg tényleg, a kérdések is. Elkezdtünk beszélgetni arról, hogy ki miért nem szerette, miért nem értett belőle semmit, aki pedig szerette, az miért érzi tőle hülyén magát. Két órán keresztül beszélgettünk egy olyan könyvről, amit nagy része a társaságnak nem szeretett, viszont egyre izgalmasabb volt róla beszélni. A második könyvet már nem én választottam, viszont hasonló kihívás elé helyezte a társaságot. Javier Marías *A szívem fehérjében* a nyelvről, a gátlásokról, a kommunikációról ír. Lehet így is olvasni. De lehet krimiként is, ami a végére már teljesen mellékszálként fut ki. A történetközpontú olvasóknak meg nehéz elengedni a cselekményt, én magam is az vagyok valamilyen szinten, bármennyire is próbálom visszaszorítani ezt, amikor éppen megköveteli az olvasmányom. Viszont ennél a regénynél is sikerült elérni azt, hogy megfordítsuk valakiben az egész könyvről alkotott képét csak azzal, hogy egy másik szemszöget kínáltunk neki, amit ő tudat alatt olvasás közben teljesen ignorált, emiatt pedig a könyv sem nyerte el a tetszését. Viszont ebből az új meglátásból már nagyon is mélyen ütött neki a könyv mondanivalója. Nagyon boldog vagyok ilyenkor.

Podcast, bookstagram, booktok, booktube és a közösségi média bugyra: a Facebook-csoport

■ Térjünk vissza egy kicsit a kínálatra. Hogyan válasszunk magunknak olvasnivalót? Ott van először is az egyenes út, amikor rákattintasz a Bookline-ra és a kosárba teszed a legnépszerűbb könyveket. Jelenleg, amikor ezt írom, az első négy helyen önfejlesztő könyvek állnak, az ötödik pedig egy Krasznahorkai. És most félreértés ne essék, semmi problémám nincs Krasznahorkaival, de ha ez az öt könyv kerül be egy olyan olvasó kosarába, aki még nagyon nem tudja, hogy merre találja meg az ízlését könyvekben, akkor nagyjából annyi történik ezután, hogy még több önfejlesztő könyv kerül majd fel az illető könyvespolcára, és a szépirodalmat valószínűleg nagy ívben el fogja kerülni. Szóval a Bookline-toplistát kizárhatjuk. Talán a második legkézenfekvőbb lehetőség manapság a *Nincs időm olvasni* kihívás csoport, hiszen a közösséget alapító műsorvezető, sztárboxoló

influenzser a könyvekre tette fel az életét, mi rossz sülnhetne ki ebből. Gyorsan meg is nézem, hogy mi a januári közös olvasmány – hát itt sem kerülünk túl messze a Bookline-sikerlistától. Az év első hónapjában az *Élet, cél, idő – célorientált időgazdálkodás a mindennapokban* című könyvet olvassák, majd beszélik ki közösen a követők, amit nem mellesleg az említett olvasás-népszerűsítő influenzer kiadója jegyez. Persze ettől függetlenül maradhatunk ennél a csoportnál, hiszen a közös könyvön kívül mások is megosztják itt a saját olvasmányélményeiket, de úgy vélem, hogy ebben is el tud veszni az olvasó.

Számomra egyébként a legkomfortosabb hely ilyen szempontból az Instagram, ezen belül is a bookstagram, amely a gyűjtőneve minden olyan Instagram-oldalnak, ahol kizárólag könyvajánlókat, illetve irodalmi tartalmakat olvashatunk. Nagyon hamar rátaláltam itt azokra a felhasználókra, akik hasonló dolgokat keresnek a könyvekben, mint én. Ugyanakkor nemrég egy felhasználó fogalmazta meg, hogy neki rengeteget segített az, hogy itt olyan olvasótársakra lelt, akiktől alkalmadtán kérdezhetett is, tehát ha el is akadt mondjuk egy nehezebb mű olvasása közben, biztosan volt legalább egy személy, aki átsegítette őt a mélypontra.

De ugyanúgy szuper lehetőség a Youtube-on található könyves csatornák felfedezése, vagy az irodalmi podcastok követése is. Azért találok ezeket jobbnak az eddig felsorolt lehetőségeknél, vagy akár egy sima recenziónál, mert ezeket az oldalakat egyetlen felhasználó készíti, összeszedett tartalmakat találhatunk itt nagyrésztben, és emiatt elég hamar kirajzolódik az, hogy az illető mennyire igényes, mi motiválja, és érdemes-e követni őt. Természetesen itt is akadnak buktatók, egyrészt amiatt, mert sokan inkább a szépen megkomponált könyves fotókból szereznek népszerűséget, mások pedig beleesnek abba a csapdába, hogy mindenféle recenziós példányt elfogadnak, az ajánlóik pedig nem feltétlenül tükrözik a valós véleményüket vagy ízlésüket, de maradjunk annál, hogy még mindig ez szerintem a legideálisabb és legmegbízhatóbb lehetőség arra, hogy jó könyvek után nézzünk.

És íme néhány példa az általam használt felületekről.

Bookstagram

■ Az *olvaso_naplom* nevű oldalon vegyesen lehet találni kortárs és klasszikus, magyar és nemzetközi szerzőket – van viszont filozófia, történelem, posztmodern, nagyon sok Cormac McCarthy és Paul Auster. Nem retten meg a kegyetlenebb, gusztustalanabb történetektől sem, szóval igazi bevállalás és nem utolsósorban színvonalas válogatás található nála.

benko.evi oldalát talán még nem említettem sehol, úgyhogy most őt válogatom még ide. Az ő ízlésében szintén nagyon megbízom, az ő olvasmányai elég hasonlóak az előző felhasználóéhoz, de rengeteg ahhoz képest az újdonság is. Szeretem, mert nagyon érteően ír arról, amit elolvasott, illetve szeretem, mert a kiemelések-nél (highlights) megtalálható egy zenekönyvtár nevű fül is, ahol könyvekben említett zenéket mutat meg, megjelölve azt is, hogy hol olvasott az adott dalról.

Booktube

■ *Faltól falig könyvesvlog*. Valószínűleg azért hiteles számomra Tamara csatornája, mert van egy zsánere, amit felvállaltan visz, ezenkívül eléggé rendszeresen jelentkezik, az ajánlói pedig szépen vannak felépítve. Ugyanakkor vannak nála ritkaságok, nehezebben beszerezhető könyvek is, amikről mindenképp jó tudni. Nemrég pedig a Skandináv ház szervezésében könyvklub-koordinátorként is ki-

próbálta magát, és mivel tudom róla, hogy szereti az északi irodalmat, ezért biztos vagyok benne, hogy ott is helytáll.

Négy fal között olvasókör. Megint egy falas könyvesvlog-csatorna. Ezt pedig azért ajánlom, mert Keresztes Balázs klasszikus regényekről készít videókat, ami szerintem azért fontos, mert bár szerintem népszerűsíteni nem igazán kell ezeket, a nagyságukat valamilyen szinten már az igazolja, hogy a klasszikusok közé sorolják őket, viszont sokszor jól fog, ha valaki segít értelmezni, összefüggéseket találni ezekben a művekben.

Irodalmi podcast

■ *Csütörtöki könyvklub.* A podcast vezetője Orosz Anna fordító, a legismertebb fordítói munkái szerintem Richard Osman művei, a csütörtöki nyomozóklub az erdélyi olvasóközönségnél is népszerű. Ez a podcast viszont nem a könyvsorozatról szól, hanem vegyesen, több témában, általában meghívottal beszélget az olvasási szokásokról, irodalmi életről, könyvekről. Valahogy azt érzem rajta, hogy hasonlóan működik, mint én, ő is arról készít műsort, ami éppen akkor őt érdekli. A meghívottak meg minden alkalommal színesítik a nézőpontokat. A kedvenc epizódom tőle még mindig a Pék Zoltán fordítóval készült beszélgetés, de nagyon szeretem azokat is, amikor olvasmányélményekről beszélgetnek benne, mert így én is könnyebben el tudom dönteni, hogy el akarok-e olvasni mondjuk egy nagyobb volumenű könyvet, vagy inkább lemondok róla.

Okulusz. Az Okuluszt azzal az indítással hoztam létre két és fél évvel ezelőtt, hogy olyan személyekhez is el tudjak jutni, akik távol élnek, és nem tudnak eljutni a könyvklubomra, vagy éppen idegen számukra az élő találkozás lehetősége, de szeretnek olvasni. Először tematikák alapján hoztam epizódokat – beszéltem már zene és irodalomról, a női irodalom fogalmát is megpróbáltam körültekintően körbejárni, de készült féltékenységről, Harlemről vagy éppen Shakespeare-ről is rész, már az irodalom felől indulva. Aztán később már könyvkibeszélő epizódok is érkeztek a felületre, ezeket meghívottakkal készítettem el. Minden hónapban kihívásként élem meg, hogy olyan formát és tematikát hozzak a hallgatóimnak, ami közérthető, informatív és közben szórakoztató is. Ugyanakkor igyekszem csak jó könyveket ajánlani, illetve izgalmas meghívottakkal készülni hónapról hónapra.

És ha már szóba jött a Facebook, akkor a Könyvklub nevű csoportot is illene ide szűrni

■ Csak így egyszerűen, Könyvklub. Tudtommal ők is már négyezernél több tagot számlálnak, mégis, valahogy sikerült a csoportnak családiasnak maradnia. Viszonylag ritkán vagyok aktív a Facebook-csoportokban, ezért csak külső szemlélőként figyelem őket, de például nekik határozottan hasznos volt az, hogy élő találkozókat is szerveznek, így a tagok szemtől szemben is megismerhetik egymást, így talán egy kicsit nehezebb eljutni oda, hogy az önérzet és sértettség játszóterévé váljon egy online közösség. De valahogy az az érzésem, hogy a tagok is toleránsabbak itt, mint sok más csoportban.

Nem muszáj Fodor Ákost posztolj ahhoz, hogy odafigyeljenek rád

■ Elég az is, ha csak az emberiség legmegkapóbb témáit hozod fel. Ezért is van az, hogy a *Vágyak és meztelenség az irodalomban* című podcastepizódomat hallgatták meg eddig a legtöbben. Persze, hogy tudatosan adtam ezt a címet. De ha

így lehet eladni az irodalmat, én nem félek az olcsó fogásoktól. Kell a kapaszkodó nemcsak a fiataloknak, hanem ugyanúgy a felnőtteknek is. Nem mindenki képes magától eljutni oda, hogy McCarthyt, Pelevint vagy netán Bolañót olvasson, és értse is, hogy ezek miért zseniálisak, vagy miért fontosak irodalmilag. És ez még csak nem is a tájékozottságtól függ vagy az értelmi fejlettségtől. Mert nagyon sok mindenről nem hallunk, amiről kellene. A színházzal kapcsolatban gondolkodtam erről először, hogy mi lenne, ha minden színházba járó tisztában lenne azzal, hogy ki volt Brecht, vagy hogy mit jelent a kegyetlen színház. Lehet, hogy megmenthetnénk néhány produkciót attól, hogy a süllyesztőbe kerüljön. Mert tény, hogy a színház sok esetben szórakoztatásra hivatott, de azért jólesik az alkotóknak néha csak úgy a művészetért is áldozni. Ugyanez a helyzet az irodalommal. Ha nem lennének kísérletezők, akik továbbgondolják az írást, a nyelvet, akkor az irodalom egysíkú maradna, és egy idő után valószínűleg elvesztődnének a repetitív, demagóg, csillogó félmeztelen férfi felsőtestek látványában a könyvesboltok polcai előtt.

Könyvbarátok

■ Ahogyan azt már említettem, az olvasás magányos tevékenység. Ennek viszont egy olyan ára is van, hogy sokszor bennünk ragadnak az értékes gondolatok, nincs akivel feldolgoznunk azt, amit elolvastunk. És írhatunk olvasmánynaplót, persze. De attól még nem feltétlenül nyílnak ki olyan kérdések, amik talán fontosak lehetnek annak érdekében, hogy tényleg magunkénak tudjunk egy-egy könyvet. Erre pedig ma már számos megoldás létezik. Ismerek egy férfit, aki hetente több könyvet is elolvas, ezekről posztol is elég gyakran különböző könyves csoportokban. Ő mesélte, hogy van a családjuknak egy külön Facebook-csoportja, ahol közösen megbeszélik egymással rendszeresen, hogy ki mit olvasott, fotókkal, leírásokkal, értékeléssel együtt. Talán ez volt számomra a legszimpatikusabb. Kevés dolog hozhat úgy össze egy családot, mint a közös olvasás. De ugyanígy már egyre több céges könyvklubról hallok, és a baráti társaságok is egyre gyakrabban döntenek úgy, hogy egy ilyen foglalatossággal fűszerezik meg a kapcsolatukat. Könyvbarátok keltenek. Nélkülük rengeteg olyan téma marad benned kibeszéletlenül, amely határozottan jó lenne, ha felszínre kerülne.

Az igazi nehezítés – a könyvklub

■ Nem terveztem azt, hogy valaha egy könyvklub koordinátora legyek, de túl sok volt az ötletem ahhoz, hogy ezt ne vigyem véghez. Közel nyolcéves múltja van már ennek a dolognak számomra, viszont a mai napig is ugyanúgy izgulok. Szerintem óriási felelősség könyvklubot vezetni, és ezt nyolc év majdnem folyamatos gyakorlás után is így gondolom. Ma is görcsbe rándul a gyomrom, ha könyvet kell választani, mert tudom, hogy az én döntésem alapján többen is ezzel töltik majd a szabadidejük egy részét. És nyilván nem szeretném, ha csalódnának, sőt arra vágyom, hogy majd a találkozás alkalmával valami eget rengető dolog történjen. Egyrészt egy könyvklub vezetőjeként szó szerint mások idejével játszol, másrészt sok esetben a pénzükkel is, ha netán meg is vásárolnák a kijelölt könyvet. Harmadrészt pedig valamilyen szinten az olvasási kedvükre, szokásaikra és ízlésükre is hatással vagy, hiszen lehet, hogy tényleg csak azt az egy könyvet olvassák majd el havonta, amit te ajánlasz. Nem lehet könnyelműen venni szerintem egy ilyen feladatot.

Ha pedig az olvasókat nézzük, akkor nem feltétlenül könnyű megtenni azt a lépést, hogy kilépjünk a négy fal közül. Fogalmam sincs, hogy a mostani diákgeneráció esetében ez hogyan fog alakulni, viszont a mostani felnőttek számára egyáltalán nem könnyű az, hogy olyan személyes dolgokról beszéljenek hangosan, mint egy olvasmányélmény, főleg mert nagyon sok út vezet benne odáig, hogy személyes témákról kezdjünk el beszélni. De ha nem is ez, akkor ott a rettegett általános műveltség kérdése is, mindenki fél, hogy vajon mennyire elég az, amit ő tud. Mert mi még mindig nagyon félünk leszakadni arról, hogy csak egyetlen jó válasz létezik, félünk kérdéseket feltenni, és inkább másokra hagyatkozunk, hogy megadják a helyes válaszokat. Emiatt is van az, hogy a Bookline-sikerlista úgy alakul, ahogy.

Egyébként ma már a nagyobb városokban általában több könyvklub is működik, így mindenki kipróbálhatja, hogy melyikben érzi inkább komfortosan magát.

A legérdekesebb alkalmak azok, amikor nincs egyetértés

■ Ha személyiségfejlődésről szeretnénk beszélni az olvasás kapcsán, akkor talán az az egyik legérdekesebb, amikor mások tükrében tekinthetjük meg, hogy miként reagáltunk egy-egy regényre. És itt most beszélhetünk tartalmi vagy formai szempontokról is egyaránt. Vegyük most a formait, mert szerintem ez még izgalmasabb út, mint az előbbi. Talán a leggyakoribb eset, ami ilyenkor szóba jön, az a történetközpontúság. Gyakran ugyanis ott bukik el egy mű egy olvasónál, hogy az mindenképpen a történetet próbálja felkutatni benne, még ha ez nem is tudatosul teljesen. És mivel a posztmodern óta egyre több szépíró veszi le a reflektort a történetről, ezért gyakran előfordul, hogy az olvasó egy ilyen könyv esetében elégedetlenül csukja be a könyvet. Gyakran nincs lezárás, nem érthető a történetszál, sokszor kalandozik el a narrátor a történet mesélése közben. Szerintem ezekről a könyvekről azért izgalmas könyvklubon beszélni, mert az értelmezési lehetőségek is megsokszorozódnak, mindenki másra helyezi a fókuszolt olvasás közben, ebből sokszor akár nézetkülönbségek is kialakulhatnak, és egy ilyen vita során születik általában a legtöbb tűzijáték, ilyenkor perzselődik fel a legjobban a szöveg, aminek valószínűleg a könyv írója is nagyon örülne.

A kategóriák is megtéveszthetnek

■ Szerintem a kategóriák csak arra valók, hogy összezavarják az embert, legalábbis ami az irodalmat illeti. Erre pedig az egyik legjobb példám a horrorirodalom. De akár az erotikáról is beszélhetnénk. Az, hogy valamit a szórakoztató irodalom kategóriába sorolnak, még nem jelenti azt, hogy ne lehetne szépirodalom. Ha nagyon klasszikus példával szeretnék élni, akkor általában Stephen King munkásságát hoznám fel. Viszonylag későn találkoztam a műveivel, és azt hiszem, hogy nem is gond, hogy így alakult, mert valószínűleg 17 évesen még én is csak a rémisztőt láttam volna benne, mint sokan, akik a megjelenéssel egyidőben olvasták a könyveit. Így pedig a *Ragyogástól* kaptam egy alkoholizmusról és diszfunkcionális családról szóló történetet, a *Kedvencek temetője* az egyik legjobb gyászfeldolgozó regény szerintem, a *Lisey története* pedig a szavak erejéről és az írófeleségek előtti főhajtásról szól. És talán ami általánosan elmondható Kingről, hogy igazából ott adja át a könyvei üzenetét, ahová magadtól nem mennél. Ehhez pedig ki kell szállni a fotelból. Vajon nem ez minden kortárs alkotásnak az elsődleges feladata?

Olvastam már gótikus horrort a szülés utáni depresszióról, nagyon sokat a hiányról és a veszteségről. Természetesen vannak olyan történetek is ebben a kategóriában, amelyek valóban azért születtek, hogy ijesztgessenek, de attól még nem kellene megbélyegezni az összes, hasonló zsánerű könyvet. Erre egy nagyon jó példa Neil Gaiman, aki Amerikában elérhetetlen magasságot képvisel bizonyos irodalmi körökben, itthon meg nagyítóval kell keresni a könyveit az ifjúsági regények közt.

És ott a másik nagy tabu, az erotika. Számát sem tudom, hány olyan bejegyzést olvastam már, ahol valaki erotikus regényekre kért ajánlást. És nyilván, mivel az igény megszületett, ezért tucatjával születnek az ilyen típusú regények. Mindemellett viszont nagyon sok igényesen megírt regényben ott az erotika, a vágy, ha erre vágyunk, erről szeretnénk olvasni. Ott van például Murakami Haruki, Milan Kundera, Roberto Bolaño, Bret Easton Ellis, és ez csak néhány szerző, aki most eszembe jutott.

Ne vegyük ennyire komolyan az olvasást

■ Egy eléggé nehéz általános iskolai korszak után egy olyan osztályban kezdtem el a középiskolás éveimet, ahol könnyedén lehettem az első tanulók között, ugyanakkor, hogy megtaláljam a kiemelt helyem ebben a közösségben, elhatároztam, hogy én leszek majd a lány, aki olvas. Ez pedig egy olyan burkot húzott körém, ami miatt kikezdehetetlennek és különlegesnek érezhettem magam. Pedig ez még nem jelentett igazából semmit. Nem attól válsz különlegessé, mert irodalmi körökben mozogsz, sok könyv van a polcodon, vagy éppen magad is író vagy. Tény viszont az is, hogy a megfelelő olvasmányok sokat segítenek abban, hogy a lehető legpontosabban lásd magad körül a világot, ebben viszont munka is van, hogy ide eljuss. Az irodalom kísérlet, játszótér, kapcsolódási lehetőség, de semmiképpen sem a megoldás ahhoz, hogy többek, jobbak legyünk. A vágyott énünk értékesebb szeretne lenni, ezért elhatározzuk, hogy olvasni fogunk. Azt látjuk, hogy mások mindennap olvasnak, nem értjük, hogy mi miért alszunk bele este az első két oldalba. Kezdődnek az elvárások, amelyeket saját magunk elé állítunk. Nem tetszik egy trendi könyv – akkor most írjunk negatív kritikát? Aztán egyszer csak nem megy az olvasás, hetekig csak a sorozatokat nézzük a tévében, és azt hisszük, hogy ez most gond. Mindez pedig azért van, mert túl van idealizálva ez a tevékenység, valamiért az a kép alakult ki, hogy az olvasás mindent megold. De ez nem így van. Nem az olvasás jelenti a megoldást – szerintem ennél sokkal fontosabb az, hogy megtanuljuk meghallgatni mások történetét. Maga az információszerzés az, aminek ereje van megjavítani dolgokat, és az irodalom sem más, mint mindenféle csomagba pakolt információk egyvelege, és csak rajtunk áll, hogy mit fejtünk meg belőle.

■ JEGYZET

1. Farkas Áron Imre: *A kortárs szerzőket olvassák a legtöbben a székellyöldi könyvtárakban.* Székelyhon.ro 2024. január 20. <https://szekelyhon.ro/aktualis/a-kortars-szerzoket-olvassak-a-legtobben-a-szekelyfoldi-konyvtarakban>

GÁLFALVI ÁGNES

„VALAHOGY FENN KELL MARADNI...”

A könyvkiadás témája az utóbbi évek
romániai magyar sajtójában

Egyben vizsgálva egy év
könyvkiadási tudósítá-
sait, különösen egymás
után két évfolyamot,
szépen kirajzolódik
a könyves „esztendő
kereke”, amelynek
ritmusát, legalábbis
a közönség oldaláról
nézve, egyre inkább
a könyves nagyrendez-
vények szabják meg.

A következő írás a romániai magyar könyv-
kiadás mint téma jelenlétét szemléli az
elmúlt két év (2022–23) romániai magyar
írott sajtójában. Előkészítése és megírása során
főképpen az érdekelt, mennyire jut(hat)nak el a
nyomtatott és online sajtót olvasó szélesebb kö-
zönséghez a romániai magyar könyvkiadás álla-
potáról szóló információk. A terjedelmi megfonto-
lások mellett a 2022. év mint a vizsgálódásom idő-
beli mezsgyéje azért is releváns, mert a járványt
korszakhatárnak tekinti a közvélemény, 2022
márciusában oldódtak fel a járványügyi tilalmak.

A rendszerváltás utáni romániai magyar
könyvkiadásról egészen az utóbbi évekig kevés
tudományos munka született, szisztematikus ku-
tatása Dávid Gyula irodalomtörténész érdeme.
Korszakunkban két könyvszakmai periodika lé-
tezett hosszabb-rövidebb ideig (*Könyvesház*,
Könyvjelző). Ezek könyvtári témájú írások mellett
könyvkiadásra vonatkozókat is közöltek.¹ Meg-
szűntük után a *Művelődés* folyóirat (többek kö-
zött *Könyvesház* rovata révén), valamint a *ReMeK*
hírlevél² törekedett a feladataik átvételére.
A *ReMeK* nagy érdeme, hogy átfogó képet ad
a könyves világról és a közművelődési életéről, bi-
zonyos (még ha nem is teljes körű) kontextusban
szemléltethetjük a könyves híreket, melyeket töb-
bek között sajtószemle formájában biztosít a hír-
levél. Ez utóbbi fontos iránytűm volt a könyvki-
adás témájú sajtóközlemények felkutatásában,
bár nem kizárólagos, ugyanis a *ReMeK* sajtószem-
léje nem törekszik teljességre.

Csak olyan írásokat kerestem, amelyek a romániai magyar könyvkiadásra mint szakmára, annak állapotára, gondjaira reflektálnak, azaz nem vettem figyelembe a könyvajánlókat, recenziókat, olvasás és általában a könyvtári témájú cikkeket, könyvbemutatókról szóló beszámolókat, kivéve, ha (például egy ilyen témájú könyv kapcsán) a fenti témakörhöz kapcsolódnak. Kerestem azonban a könyvkereskedelemre vonatkozó sajtószövegeket.³ Emellett nem vizsgáltam a véleménycikkeket sem annak ellenére, hogy azok a fenti kitételeknek eleget tehetnek (azaz reflektálhatnak a könyvkiadás állapotára, gondjaira). Bár a televízió és a rádió fontos anyagokat sugározott a témában,⁴ nem mutatom be ezeket, mert követésük a vizsgált időintervallumban nem egyemberes munka lett volna. Ugyanebből a megfontolásból nem vizsgálom a blogokat, vlogokat, könyves témájú közösségimédia-közléseket annak ellenére, hogy lényeges információkat tartalmazhatnak, és ma már megkerülhetetlen részei a könyvkiadásról szóló közbeszédnek. A következő sajtótermékek 2022–2023 közötti anyagát szemléliztem, a témába vágó szövegek után kutatva: *Transtelex*, *Maszol*, *Krónika*, *Erdélyi Napló*, *Székelyhon*, *Liget*, *Szabadság*, *Főtér*.⁵

Mivel több fontos interjú, szöveg is megjelent benne, fájó szívvel mondtam le a *Helikon*-ról mint kétheti kulturális lapról. A folyóiratokról sem beszélek, holott az *Újvárad* kifejezetten könyvkiadás témájú mellékletet indított 2022-ben, amely azonban csak egy számot ért meg.⁶ Többek között közöl egy ankétot, amelyben kiadóvezetők a romániai magyar könyvkiadás aktuális kérdéseiről mondják el véleményüket.

Nem utolsósorban ott vannak a könyvvásári blogok, illetve lapok, amelyekben ankétok és egyéb szövegek jelennek meg a könyvkiadásról.⁷

Az alább bemutatott sajtótermékekben nincs példa arra, hogy rendszeresen, rovat vagy többrészes sajtóanyagok formájában írnanak a könyvkiadásról. Az írások témája gyakran vegyes: olvasáskutatásról, könyvtárról és könyvkiadásról is szólnak.⁸ (Viszont ismét visszautalhatunk az *Újvárad* Könyvműhely mellékletére és a *ReMeK* hírlevélre, tehát a könyvkiadás külön témaként kezelése az írott médiából nem hiányzik teljesen.)

Egyben vizsgálva egy év könyvkiadási tudósításait, különösen egymás után két évfolyamot, szépen kirajzolódik a könyves „esztendő kereké”, amelynek ritmusát, legalábbis a közönség oldaláról nézve, egyre inkább a könyves nagyrendezvények szabják meg. A könyvvásárok, könyvünnepek az utóbbi évtizedben egyre-másra jelentek meg a nagyobb erdélyi városokban, megtörve a Marosvásárhelyi Nemzetközi Könyvvásár egyeduralmát. Erre a folyamatra kétszer is részletesebben kitér az *Erdélyi Napló*.⁹ A legsűrűbben és -rendszeresebben viszont a *Maszol* tudósít a könyves nagyrendezvényekről: a SepsiBook könyvvásár és kortárs irodalmi fesztivállal kapcsolatban négy (a 2022-es, első kiadás esetében), illetve hat (a 2023-asnál) szöveget számoltam meg ezen a portálon. Nyilván a többi könyves nagyrendezvényről is beszámol a *Maszol*, különösen a kolozsváriakról. Sajnos az egyéb vizsgált újságcikkekhez hasonlóan a könyvrendezvényi tudósítások is kevés olyan információt tartalmaznak, amelyek a könyvkiadók intézményi létével, szakmai szerveződésükkel, avagy annak hiányával, működésük törvényes-szakmai hátterével kapcsolatosak; a megnyitókön felszólaló politikusok és írók inkább lírai hangvételben osztják meg gondolataikat az olvasásról és a könyvekről.¹⁰ A könyves nagyrendezvények programjából az utóbbi években hiányoznak a könyvkiadás témájú kerekasztalok (holott a múltban volt ilyen!), márpedig a sajtó csak arról tudósíthat, ami valóban történt. Épp ezért hasznos lenne a könyves rendezvények-

ről szóló tudósításokban néha a könyvszakmai szereplőket is megszólaltatni, mint ahogy a *Szabadság* újságírója a 2023-as Adventi Könyvvásár alkalmából fel is tett a vásárszervező Nagy Péternek a könyvkiadás helyzetére vonatkozó általános kérdéseket. A válaszokból hasznos részletek derülnek ki az erdélyi könyvkiadókval kapcsolatban (példányszámok, címszám, könyvkiadók száma, a könyvtermés műfaji összetétele, finanszírozási kérdések, magyarországi forgalmazás stb). „Valahogy fenn kell maradni... Sokszor még én is csodálkozom, hogy sikerül” – így kerekíti le mondandóját a könyvesbolt- és kiadóvezető.¹¹

Ami a romániai magyar kiadók magyarországi nagyrendezvényeken való szereplését illeti, kevés tudósítást találtam az utóbbi két évben a vizsgált sajtóorgánumban.¹² A *Maszolon* és a *Szabadságban* olvasható viszont, hogy 2022 áprilisában az Idea Könyvtér képviselte a romániai magyar kiadókat a kolozsvári Gaudeamus Könyvvásáron (amely alapvetően román nyelvű rendezvény), és a *Szabadság* újságírója ebből az alkalomból a könyvkiadás helyzetéről kérdezte a cégvezető és kiadóigazgató Nagy Pétert, akinek válaszaiból ekkor is (a fentínél több mint egy évvel korábbi állapotokat tükröző) hasznos konkrétumokat tudhatunk meg példányszámokról és egyéb részletekről.¹³

A *Szabadságban* Kerekes Edit alapos riportjából, amely a Romániai Kiadók Egyesülete (AER) 2022 elején indított aláírásgyűjtésének háttérét járja körül, megtudjuk, hogy EU-szinten Romániában költenek a legkevesebbet könyvekre. A romániai könyvkiadók forgalma a legalacsonyabb, 150-szer kisebb a németországiakénál. Ezért kezdeményezett aláírásgyűjtést az AER *Egyezmény az olvasásért* címen. Megismétlik korábbi javaslataikat, közpolitikákat sürgetnek, hiszen, mint fogalmaznak, a kiadók kétségbeesett erőfeszítéseket tesznek a könyv, az olvasás népszerűsítésére, viszont teljesen hiányzik egy összehangolt stratégia a művelődési és az oktatási minisztériumok részéről.¹⁴ Ugyanez a riport a könyvtáraknál is utánanéz a könyvbeszerzés valódi helyzetének. (A könyvtárak és az olvasás kérdésével különben jóval gyakrabban foglalkozik a romániai magyar sajtó, mint a könyvkiadás intézményes gondjaival.) Újságírói kérdésekre a könyvtárosok egybehangzóan azt nyilatkozzák, hogy az olvasók részéről nagy az igény a sikerlistás újdonságokra, és ők igyekeznek ezt teljesíteni. A sikerlistákon pedig nem szerepelnek az erdélyi kiadók könyvei.¹⁵ Levonhatjuk a következtetést: a romániai magyar könyvkiadók már nem a könyvtárak fontos beszerzési forrásai, és ez jelentős forrásoktól fosztja meg őket.

Ugyancsak finanszírozási gondot okozott a romániai magyar könyvkiadóknak a járvány és az azt követő korszak alatt a papír és energia drágulása. A *Transtelex* riportja két kiadóvezetőt szólaltat meg az ügyben.¹⁶ Ebből az alkalomból is fontos adatokat tudhatunk meg kiadói, ennek keretében finanszírozási stratégiákról, példányszámokról, mégpedig történetiségükben nézve.

Fontos forrás a könyvkiadás kutatásához Papp Annamária interjúja a *Szabadságban* Bárdi Nándor történésszel a digitális Adatbankról. A címet kiegészítve: a romániai magyar könyvkiadásnak is nagy szüksége volna központi erdélyi magyar könyvtárra és dokumentációs központra.¹⁷ Szigethy Rudolf bibliográfiája¹⁸ óta a romániai magyar könyvtermést nem vették nyilvántartásba, habár a Transindex Adatbank a kiadók bevallása alapján közöl részleges jegyzékeket.¹⁹ Egyébként az Adatbank könyvlistáinak megjelenését a *Transtelex* jelezni szokta.²⁰

A nyomtatott formában újraindult *Liget*²¹ eddig megjelent négy számában egyoldalas *Könyvespolc* rovat szerepel. A vizsgált időszakban könyvismertető mellett az októberi *Könyvespolcban* könyvvásári beharangozókat is olvashatunk.²² Bár az általam vizsgált időszakon kívül esik, előrebocsátanám, hogy a januári szám

egy kiadóigazgatóval közöl interjút, és a főszerkesztő szándéka szerint továbbra is odafigyelnek a könyvkiadásra.²³

A romániai magyar könyvkiadás sajtójáról írva, nem hagyhatjuk említés nélkül a *Főtér* portál interjút és egyéb publicisztikáit, melyek a vizsgált időszakban Kolozsváron túlmenően is fontos metszetét mutatják a romániai magyar szellemi életnek. 2023 júniusában Varga László Edgár Szonda Szabolcs könyvtárigazgató-műfordító-fesztiválszervezővel készít interjút. Amikor a műfordítások kiadásáról kérdezik, Szonda rövid, jól értesült elemzést rögtönöz a pályázati rendszer esetlegessége kihatásáról a kiadói stratégiákra.²⁴ Sánta Miriám a kolozsvári Hintzházban berendezett Cărturești könyvesbolt 2023. november 30-i megnyitójáról számol be. Száva Csanád, a Cărturești magyar importkönyvekért felelős munkatársa szerint a bolt magyar könyvkínálata Magyarországról érkezik. „A magyarországi könyvpiac vezető kiadványai jutnak el nagyjából ide, sajnos minden nem juthat el” – mondja. Állítása szerint a cég politikájából kifolyólag nagyon figyelnek a helyi szerzők jelenlétére, viszont az erdélyi könyvkiadók könyveinek forgalmazásáról az interjúban konkrétan nem esik szó.²⁵

Áttekintve a sajtó könyvkiadás témájú híreit, több aktuális kérdés is körvonalazódik. Marosvásárhelyen a harmadik boltját nyitotta meg e sorok írásakor a Cărturești. A *Maszol* tudósítása szerint 2022-ben bezárt Kolozsvár belvárosában egy magyar könyvesbolt, a Phoenix. Ebből az alkalomból az újságíró által megszólaltatott Sajó Norbert, a Solidaris Egyesült elnöke felhívja a figyelmet, hogy a két idős működtető, Magyar Eszter és Erzsébet, akik többek között az *Atlantisz harangoz* versmondó vetélkedő szervezői, értéket hoztak létre Kolozsváron, és a könyv iránti érdeklődés megcsappanásának áldozatai.²⁶

A sajtóból is látszik, hogy a könyvkiadási élet egyre inkább a nagyrendezvények köré csoportosul, a könyvkiadással kapcsolatos sajtóemlékesek ilyenkor szaporodnak el. Mint mindig, a sokoldalú tájékoztatásnak megvan az az előnye, hogy a különböző forrásokat egybevetve, felvetődik egy-két kérdés. 2023-ban a Kolozsvári Ünnepi Könyvhéten 48 kiállító vett részt,²⁷ míg a Marosvásárhelyi Nemzetközi Könyvvásáron 25²⁸. A könyvvásár szervezői nyilatkozatukban Erdély legnagyobb könyves szemléjeként beszélnek róla.²⁹ Természetesen a kiállítók száma csak egy az ilyen rendezvények paramétereitől, mégis érdemes lenne újraértékelni a használt jelzőt. És talán pont ez a lényege annak, hogy színesedett a vásárpaletta: vajon van-e értelme a rangsorolásnak a sokféleségben?

Pozitív hírekről is tudomást szerezhetünk: mint fentebb írtuk, 2022-ben magyar könyvesbolt és könyvkiadó is szerepelt a román Gaudeamus Könyvvásáron. A *Transtelex*ről megtudhatjuk, hogy 2022-ben Magyarországon Szép Magyar Könyv díjat vehetett át többek között a Bookart, a Koinónia és az Iskola Alapítvány is.³⁰

Mint a fentiekből is látszik, a sajtó nagymértékben hozzájárul a közönség informálásához a romániai magyar könyvkiadás helyzetét és újdonságait illetően, és szakmai fórum híján a kutatók, könyvkiadási szereplők számára is pótolhatatlan értesülési forrásként szolgál. Épp ezért fontos, hogy a kiadók munkatársai felkészülten, szavaikat gondosan mérlegelve nyilatkozzanak a sajtónak.

A két vizsgált év sajtójából a romániai magyar könyvkiadással kapcsolatos narratíva legtöbbször a következő: „a nehézségek ellenére boldogulunk”. Egy 2024 januárjában megjelent interjúban egy kiadóvezető a következő véleményt fogalmazza meg: „Úgy vélem, hogy aki napjainkban eligazodik a könyvkiadás útvesztőitől között, az talpon tud maradni, értéket tud teremteni, és azt el tudja juttatni az olvasókhöz.”³¹ E véleménynyilvánítás kapcsán felhívnam a figyelmet a

diskurzusra, ezen belül a szóhasználatra, amely (mint fent is említettem) általános: „útvesztő”, „értékteremtés”. Nem ártana, ha többféle vélemény is megjelenne, de ez természetesen elsősorban nem a sajtón, hanem a nyilatkozókon múlik. A szóhasználatot is kontextusában kell nézni. Mert lehet, hogy ugyanígy beszélünk a többi intézményről: a médiáról, a könyvtárakról, a múzeumokról, a folyóiratokról, színházakról. Én hasznosnak tartanék egy objektívebb, pontosabb nyelvezetet és témakezelést, ezáltal realisztikusabb képet remélhetnénk a témáról. Hiszen ez a könyvkiadás valaha még a Frankfurti Nemzetközi Könyvvásáron is képviseltette magát, 2023-ban pedig már a Budapesti Ünnepi Könyvhéten, de a Budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválon sem volt erdélyi kiadók standja. Jó lenne megérteni, miért.

■ JEGYZETEK

1. L. még: Gálfalvi Ágnes: „»Csak« egy reklámújságról van szó?” *Könyvesház, Könyvvelő – a rendszerváltás utáni könyvtártudományi és könyvszakmai lapok forrásértéke a romániai magyar könyvkiadás kutatásában*. Me.Dok 2023/2. 77–88.
2. ReMeK-e-hírlevél – romániai magyar könyvtárosok elektronikus hírlevele. <https://epa.oszk.hu/html/vgi/kardexlap.phtml?id=1260>
3. Hasznosak a könyvkereskedelmi és a könyvtári témájú szövegekből az olvasói preferenciákra vonatkozó információk, mivel összehasonlítási háttérül szolgálnak vizsgálatunk tárgyához, pl. Zsizsmann Erika: *Sorra zárnak be a könyvtárak, de a könyvtárosok nem adják fel: szabad polcokkal, zenés-versek estekkel népszerűsítik az olvasást*. Transtex 2022. szeptember 16. <https://transtex.ro/kultura/2022/09/16/a-romanai-falvakban-luxus-a-torveny-altal-eloirt-konyvtaras>
4. A Román Televízió marosvásárhelyi stúdiójának *Pont ma* beszélgetőműsorába Kós Anna rendszeresen meghív könyvkiadó-vezetőket, egyéb könyvszakmai szereplőket, és az ágazat aktuális helyzetéről beszélget velük. Ezenkívül az RTV bukaresti Magyar Adása, valamint a Bukaresti Rádió is sugároz archív és friss anyagokat a témában.
5. A székelyföldi napilapok szemlészéséről terjedelmi okokból mondtam le.
6. *Könyvműhely*. Az *Újvárad* melléklete. 2022. május.
7. L. a Marosvásárhelyi Nemzetközi Könyvvásár vásárlapjait. A 2022-es kiadás tartalmaz egy kiadói ankétot (Bartha Réka: *Kiadók járvány után, újabb válság küszöbén...* <https://vasarhely.ro/konyvvasar/kiadói-helyzetke-jarvany-utan-ujabb-valsag-kuszoben/>)
8. Ilyen Kerekes Edit alább részletezett cikke a *Szabadság*ban.
9. Nánó Csaba: *Szellemi táplálék karácsony ünnepére: adventi könyvvásárt rendeztek Kolozsváron a Vallásszabadság Házában*. Erdélyi Napló 2023. december 18. <https://erdelyinaplo.ro/kulturter/szellemi-taplalek-karacsony-unnepere-adventi-konyvvasart-rendeztek-kolozsvaron-a-vallasszabadsag-hazaban>; uő: *A kolozsvári Bánffy-palotát belakták a könyvek – tizenegyedik alkalommal rendeztek Ünnepi Könyvhetet a kincses városban*. Erdélyi Napló 2022. június 17. <https://erdelyinaplo.ro/kulturter/a-kolozsvari-banffy-palotat-belaktak-a-konyvek-n-tizenegyedik-alkalommal-rendeztek-unnepi-konyvhetet-a-kincses-varosban>
10. Ez alól az egyik kivétel Markó Béla, aki a 2022-es Kolozsvári Ünnepi Könyvhét megnyitóján röviden kitért a szaporodó erdélyi könyves nagyrendezvényekre, valamint ezek kölcsönhatására. Több sajtóorgánus is tudósított róla, pl. Csiki Zsuzsanna: *Markó Béla: könyvből és könyvvásárból sohasem lehet elég*. Szabadság 2022. június 9. <https://szabadsag.ro/article/marko-bela-konyvbol-es-konyvvasarbol-sohasem-lehet-eleg>; Víg Emese: *A könyvek megmenthetnek minket, ha mi megmentjük a könyveket – megnyitották Kolozsváron a 11. könyvhetet*. Transtex 2022. június 9. <https://transtex.ro/kultura/2022/06/09/konyvhet-kolozsvar-megnyito>; Zsizsmann Erika: „*Könyvből sohasem lehet elég*” – megnyílt a 11. Kolozsvári Ünnepi Könyvhét. Maszol 2022. június 9. <https://maszol.ro/kultura/Konyvbol-sohasem-lehet-eleg-megnyilt-a-11-Kolozsvari-Unnepi-Konyvhet>
11. *Könyvet karácsonyra! – csütörtöktől Adventi Könyvvásár*. Szabadság 2023. december 12. <https://szabadsag.ro/article/konyvet-karacsonyra-csutortoktol-adventi-konyvvasar>
12. Kiss Judit témaérzékenységének köszönhetően a *Krónika* tudósított a Lector Kiadó szerepléséről a Román Művelődési Minisztérium standjánál a 2023-as Budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválon. Kiss Judit: *Erdélyi jelenlét, román szerzők magyarra fordított művei a Budapesti Nemzetközi Könyvfesztiválon*. Krónika 2023. szeptember 29. <https://kronikaonline.ro/kultura/erdelyi-jelenlet-roman-szerzok-magyarra-fordított-muvei-a-csutortokon-kezdodo-budapesti-nemzetkozi-konyvfesztivalon>

13. Csiki Zsuzsanna: *Vásárnapig a könyvek uralják Kolozsvár főterét, megnyílt a 21. Gaudeamus Könyvvásár*. Szabadság 2022. április 13. <https://szabadsag.ro/article/vasarnapig-a-konyvek-uraljak-kolozsvar-foteret-megnyilt-a-21-gaudeamus-konyvvasar>; *Magyar nyelvű könyvek is jelen vannak a kolozsvári Gaudeamus Könyvvásáron*. Maszol 2022. április 14. <https://maszol.ro/kultura/Magyar-nyelvu-konyvek-is-jelen-vannak-a-kolozsvari-Gaudeamus-Konyvvasar>
14. Kerekes Edit: *Olvasni csak keveset, ritkán, meg minek is? Elfelejtett jó törvényeink a legcsóróbb európai könyvpiacon*. Szabadság 2023. június 2. <https://szabadsag.ro/article/olvasni-csak-keveset-ritkan-meg-minek-is>
15. Zsizsmann: *Sorra zárnak be a könyvtárak* i. m.
16. Kádár Kata: *Főleg azok az erdélyi kiadók sínylik meg a papír és energia drágulását, amelyek a nagyon olcsó termékekre alapozták bevételeiket*. Transtelex 2022. november 21. <https://transtelex.ro/penzcsinalok/2022/11/21/erdelyi-konykiadok-papirdragulas-uj-kihivasok-nyomtatott-sajto>
17. Papp Annamária: *Szükség volna központi erdélyi magyar könyvtára és dokumentációs központ-ra*. Bárdi Nándor történész a digitális adatbank múltjáról és jövőjéről. Szabadság 2023. április 19.
18. *Romániai magyar könyvkiadás 1990–1998*. Szerk Szigethy Rudolf. EME, Kvár, 2003.
19. Pl. Bárdi Nándor (összeáll): *Romániai magyar könyvtermés. Kiegészítés a 2021. kiadói évhez*. https://adatbank.ro/html/cim_pdf2836.pdf
20. Gyöngyi Annamária: *Elérhetővé vált az Adatbankban az erdélyi magyar kiadók tavalyi könyveinek katalógusa*. Transtelex 2023. április 6. <https://transtelex.ro/kultura/2023/04/06/adatbank-erdelyi-magyar-kiadok-konyvei-2022>
21. A *Bihari Napló*, a *Heti Új Szó* és a *Nyugati Jelen* mellékleteként jelenik meg havonta. Kiadja a Prima Press Kft, ISSN: 2248-1567.
22. *Könyvek hangja Marosvásárhelyen, illetve Könyvünnep Székelyudvarhelyen*. Liget 2023. október, 6.
23. Péter Beáta főszerkesztő szóbeli közlése.
24. Varga László Edgár: *Befellegzett a Gutenberg-galaxisnak is? – beszélgetés Szonda Szabolccsal*. Fötér 2023. június 21. <https://foter.ro/cikk/befellegzett-a-gutenberg-galaxisnak-is-beszelgetes-szonda-szabolccsal/>
25. Sánta Miriám: *Amikor a kolozsváriak sorban álltak könyvért – megnyílt a Cărturești a felújított Hintz-házban*. Fötér 2023. december 1. <https://foter.ro/cikk/amikor-a-kolozsvariak-sorban-alltak-konyvert-megnyilt-a-carturesti-a-felujitott-hintz-hazban-fotokkal/>
26. Lőrincz Anna: *Szegényebb lesz Kolozsvár belvárosa: bezár a Phoenix könyvesbolt*. Maszol 2022. március 9. <https://maszol.ro/kultura/Szegenyebb-lesz-Kolozsvar-belvarosa-bezar-a-phoenix-konyvesbolt>
27. B. B: *Megkezdődött a Kolozsvári Ünnepi Könyvhét*. Maszol 2023. június 8. <https://maszol.ro/kultura/Megkezdodott-a-Kolozsvari-Unnepi-Konyvhét>
28. *Csütörtökön kezdődik a Marosvásárhelyi Nemzetközi Könyvvásár*. Maszol 2023. november 15. <https://maszol.ro/kultura/Csutortokon-kezdodik-a-29-Marosvasarhelyi-Nemzetkozi-Konyvvasar>
29. Gál László: *Elkezdődött a 29. Marosvásárhelyi Nemzetközi Könyvvásár, amelyet szinte ellehetetlenített a kormány kiadáscsökkentő intézkedése*. Transtelex 2023. november 16. <https://transtelex.ro/kultura/2023/11/16/29-marosvasarhelyi-nemzetkozi-konyvvasar-megnyito-kali-kiraly-istvan>
Valószínűnek tartom, hogy az „Erdély legnagyobb könyves szemléje” kifejezéssel a szervezők megszokásból ismétlik azt, amit korábban mondtak a könyvvásárról, és ami akkor érvényes is volt. A fenti jelző a korábbi években is előfordul, pl. Antal Erika: *Erdély legnagyobb magyar könyves szemléjére készülnek*. Maszol 2014. szeptember 24. <https://maszol.ro/kultura/35857-erdely-legnagyobb-magyar-konyves-szemlejere-keszulnek>
30. Gál László: *Több erdélyi kiadó is Szép Magyar Könyv díjat kapott*. Transtelex 2022. június 10. <https://transtelex.ro/kultura/2022/06/10/tobb-erdelyi-kiado-is-szep-magyar-konyv-dijat-kapott>
31. Fábíán Tibor: *A könyvkiadás útvesztői között*. Liget 2024. január, 7.

KAZIMIERZ WIERZYŃSKI Éjjel felriadva

Éjjel felriadva kiver a hideg veríték,
Léghajón szállok a magasban,
Látom életemet szerteszórva ott lenn,
Mint üres tarlókon szétteregetve.

Jól kivehető, ahogy az éjjeli sötétben
Pöfögő vonat hajt be az állomásra.
Fényben úszik a peron és rajta
Apám és anyám jön ?
Egyik sem él már.

Varsói lakásokat látok a sötétben,
Párizsi szobákat és szerelmet,
Minden parányi, fehér és csontmerez,
Akár egy szem rizs.

Léghajón szállok az oly jól ismert
Környék fölött,
Saját nyomomban.
Szamba veszek mindent, ami elmúlt,
Meg ami múlik, hogy végül
Elhaljon az is.

Léghajón szállok saját magam fölött
És látom, mintha fényben, saját sötétségem.
Az állomáson vonat füstölög.
Hideg verítékben, fölriadva éjjel
Számot vetek azzal, amit még nem tettem:
Haláloamat gyakorlom.

Gömöri György fordítása

■ Kazimierz Wierzyński (1894–1969) a galíciai Drohobyczen született polgári családban. Krakkóban és Bécsben járt egyetemre, az első világháborúban a Lengyel Légióban, majd az osztrák–magyar hadseregben szolgált. 1918-ban Varsóba költözött, ahol egyik megalapítója lett a Skamander nevű, ma már legendás hírvé költőcsoportnak. Első, *Tavas és bor* című verseskötetének megjelenése egybeesett a lengyel függetlenség kikiáltásával, és rendkívüli népszerűsége tett szert, de későbbi köteteiben a költő posztromantikus lelkessége alábbhagyott, és költészete egyre sötétebb színeket öltött. A második világháború idején először Franciaországba, majd az Egyesült Államokba emigrált, két évtizeden át Long Islandon élt, élete végén Rómába, majd Londonba költözött, itt is halt meg. 1978-ban hamvait visszaszállították Varsóba.

Fentebbi verse a költő „másodvirágása” idején íródott Amerikában, és *Összes versei* 1959-es londoni kiadásában látott napvilágot. Fordítója, Gömöri György nem sokkal Wierzyński halála előtt még találkozott a Kosztolányival és Karinthyval barátkozó idős lengyel költővel, a magyarok őszinte barátjával.

HOCHHAUSER RONALD ERIK

A BOOKTOK ÉS A „DARK ACADEMIA”

■ „A filmekben voyeurök vagyunk, de a regényekben mindannyian megtapasztaljuk azt, hogy milyen másnak lenni: megismerni egy másik személy belső világát. Más művészeti forma ezt nem éri el. Ezért néha, mikor leteszünk egy könyvet, enyhe változást fedezünk fel magunkban. A regények belülről változtatnak meg minket.”¹

Aki már eltöltött némi időt a TikTokon, azon belül is a BookTokon, annak ismerős lehet az idézett pár sor, melyek Donna Tartt író nő szavai egy *Chatelaine*-interjúból. A *Titkos történet* című regényével befutott, az 1990-es években még fiatal nő azóta is elsöprő sikereket arat az eladások száma, illetve az olvasók elégedettsége szempontjából egyaránt. A sötét atmoszférájú történet, melyben őt, az elit körébe tartozó, felsőoktatási intézményben tanuló fiatal próbál egy gyilkosságot meg nem történtté tenni, újra divatját éli az említett platformokon. Már a Gács Anna² 2019-es írásában is tárgyalt BookTube-ról úgy esett szó mint egy párhuzamos olvasókultúráról, melynek szindrómái és tünetei ugyanúgy érvényesek a BookTokra is. A cikkből kiderül, hogy ahogyan a BookTube, a BookTok sem a kritika helyettesítése, nincs közöttük jelentősebb mértékű átfedés, átjárások nélkül léteznek egymás mellett. A platformnak ez a megközelítése több firtatást nem is igényel, mert amit mostanában leginkább megfigyelhetünk a TikTokon, az az irodalom vizuális esztétizálására való hajlam/igény, melynek során a videók, melyekkel a felhasználó szembekerül, szín szerint kódoltak, fényszűrőkkel vannak ellátva, még a bennük megjelenő könyvek borítói is hasonlóak. Így keletkeznek a platformon egyre híresebb esztétikai trendek, melyek közé sorolható például a „dark academia aesthetic” vagy a „cottage core aesthetic”. Bár a trendek nem feltétlenül az irodalom számára jöttek létre, mindegyiknek középpontjában áll egy szépirodalmi mű, mely a trend meghatározó elemeit foglalja magába. A dark academia esetében a már említett *Titkos történet* az, melyet a trend központi elemének tartanak.

Mind a BookTok, mint a dark academia trend a 2020-as pandémia első hullámával vált érezhetően népszerűvé, és érthető módon, hiszen az elzártság és a világra kényszerített hirtelen szünet kiéhezettette az embereket valamilyen jelentőségteljes olvasói tapasztalat szerzésére. Az alapvetően zenei és modern táncművészeti oldalát a TikToknak hamar felváltották az olvasásról és az irodalomról szóló diskurzusok, melynek következtében kialakult a TikTokon belül a BookTok is. Aktuálisan népszerű könyvek kerülnek bemutatásra a platformon, de az évek során igény jött létre a klasszikusok és a kevésbé ismert irodalmi művek promóciójára is. Bár a BookTube a könyvajánlást már évek óta végzi, a BookTok felülete merőben más szerkezetű, más képességekkel rendelkezik: a rövidebb videók pörgetése sokkal függőbbé teszi a platform felhasználóit, akik ennek következtében sokkal mélyebbre képesek rövidebb idő alatt hatolni a tartalmak rengetegében. Az algoritmus felépítése ezáltal az olyan típusú videókat fogja a használó elé bocsátani, amilyenekkel a legtöbbet lépett korábban kapcsolatba. Így jut el az ember a platform esztétizált oldalára, ahol szembesül a már említett trendekkel.

A „dark academia aesthetic” az angolszász, latin és görög irodalom egyes műveiből indul ki. A trend elemei a sötét terek, szobrok, gótikus építmények, barokk festmények, borús időjárás, legalábbis a TikTokon legtöbbször ezeket látjuk, ha találkozunk a *darkacademia* hashtaggel. Természetesen léteznek más ehhez hasonló trendek – „light academia”, „cottage core”, vagy az ezeknél még elszálltabbak, mint a

„2012 summer” vagy a „2014 tumblr” trendek – ám a „dark academia” az, amellyel a felhasználók közössége már nap mint nap szembesül. Gondosan megvágott, vizuálisan kielégítő videók létrejöttét biztosítja a trend, melyeknek képi megjelenéséhez egy sokkal erősebb érzelmi világ kapcsolódik: az olvasás szeretete, egyfajta eszképzizmus, az élet mulandósága és legfőképpen a tanulás romantizálása.

Alapvetően ezért tartja a BookTok közössége a *Titkos történetet* a „dark academia” egyik alapkövének, ám a regény vonzerejéhez más elemek is hozzátartoznak. John Mullan 2013-ban a *The Guardian*-ban publikált írása tíz okot sorakoztat fel, hogy az olvasók miért szeretik ennyire a történetet³: gyilkossággal kezdődik, egy tipikusan magányos narrátora van, aki mániákus szépségimádó⁴ – csak hogy néhányat említsünk. Ezekon felül ez elit irodalmi körök hatalmát is bemutatja, valamint a szereplők felépítésében is több a titok, mint a bizonyosság: mindkét esetben erős a szatirikus jelleg, ugyanakkor a bemutatott életmód mégis kíváncsisággá válik.

Miután a népszerű irodalom teljesen magáénak sajátította ki, a „dark academiá”-nak hamar nem csak személyes, hanem kollektív jellege lett. A BookTok és a trend találkozása után a könyvesboltok és könyvárusító cégek átvették a „dark academia” marketingben felhasználható elemeit, hogy a hasonló tartalmú könyveket ekképpen tegyék közzismertté. Ha betérünk néhány könyvesboltba, ugyanúgy, ahogy a különböző blogokon és internetes könyvajánló oldalakon, megjelennek a „dark academia” füllel feltüntetett könyvek, melyek manapság szinte új műfajként kezelendők: a könyvek felismerhetőek a sötét borítóikról, a rajtuk megjelenő szobrokról, festményekről, rejtélyes alakzatokról; lényegében a trend alkotóelemeivel reklámozzák a kiadványokat.

A trend további lehetőségeiről Magdalena Wójcik is beszámol⁵, szintén a reklámozás és a marketingfogások irányából. Azt vizsgálja, hogy a „dark academia” hogyan segíti elő a könyvtárak népszerűsítését, hogyan éri el azt, hogy a diákok szívesebben térjenek be ezekbe az intézményekbe. A „dark academia” életstílus erősen orientálja a trenddel kapcsolatba lépőket arra, hogy a tanulást romantizált folyamatként fogják fel, így főleg az egyetemi kampuszokon található könyvtáraknak sokkal nagyobb vonzereje lesz.

Mikor meghatározza a trendet, Wójcik is műfajnak tekinti a „dark academiá”-t, és ahogy korábban említettem, erős a tendencia ennek a megvalósulására. Donna Tartt az írásom elejére kiemelt idézetben az olvasás egyszerű szépségről beszél, egy olyan élvezetről, melyet sokak szerint a BookTok kizsákmányolt és megcsonkított. Ám, ahogy már a bevezetőben nyilvánvaló volt: a BookTok egy párhuzamos olvasókultúrát állít fel, nem léphet be egyszerűen a szépirodalmi szféra mechanizmusai-ba. Ennek ellenére, mint láthattuk, nagyobb hatást ért el, mint a BookTube (ahol a BookTok hatására szintén megjelennek az esztétizált trendek feldolgozásai), tehát mégis tudatosítani kell azt, hogy az irodalomról való diskurzus során itt-ott fel fog bukkani a BookToknak – és ezen belül az esztétizált trendeknek – a szerepe.

■ JEGYZETEK

1. Laurie Grassi: *Author Donna Tartt on art, culture and criminality*. Chatelaine 2013. November 9. <https://chatelaine.com/living/books/interview-with-donna-tartt-author-of-the-goldfinch/>
2. Gács Anna: *Miért nem kritikus a booktuber és miért olyan mégis?* Korunk 2019/9. 17–25.
3. John Mullan: *Ten reasons why we love Donna Tartt's The Secret History*. The Guardian 2013. 10. 18. <https://www.theguardian.com/books/2013/oct/18/donna-tartt-secret-history-modern-classic> (utolsó megtekintés: 2024. 01. 26.)
4. Saját fordítás
5. Magdalena Wójcik: *Social media aesthetics as part of academic library merchandising*. Library Hi Tech 2022. <https://doi.org/10.1108/LHT-08-2022-0381> (Utolsó megtekintés: 2023. 12. 29.)

LAKATOS-FLEISZ KATALIN

KÉP ÉS SZÖVEG KÖLCSÖNHATÁSA NAPJAINK GYERMEKVERSKÖTETEIBEN

*Az emberi kézzel húzott vonalat semmivel sem lehet pótolni. Sem
körszóval sem vonalzóval. Mennyiben szebb egy kapanyél, amit em-
beri kézzel faragtak, mint az, amit a boltban lehet vásárolni.*

REICH KÁROLY

■ Ahogy a „felnőtt” szépirodalom, úgy a gyermekirodalom számára is kihívást jelent a digitális kultúra térhódítása, a médiumok összetettsége. Különösen az ezredforduló után született gyerekek esetében látszik jól az, amit a szakirodalomban képi fordulatnak (*pictorial turn*) vagy másodlagos szóbeliségnek neveznek. A képek uralma a gyermekirodalomban sem elhanyagolható kérdés. Különbséget kell tennünk a digitális, fogyasztásra szánt, szimbolikus mélységet nem igénylő kép és az önálló alkotást mutató, egyéni, esetleg művészi ízléssel alkotott kép között. Napjaink gyorsan pörgő képeinek leginkább a kisgyerekek vannak kitéve azért, mert különösen fogékonyak magukra a látványra. Ezzel szemben az „elidőzésre készített”, szimbolikus mélységű, sokoldalú élményt adó képeket nagyon is igénylik.

Ezek a szimbolikus mélységű, elidőzésre készített képek az irodalom kísérő jelenségei: az illusztrációk. Habár jelenlétük a gyermekkönyvekben megkerülhetetlen, kevés fény vetül rájuk. Pedig épp napjaink üzleti szempontok szerint vezérelt, fogyasztói (könyv)kultúrájában lenne szükség reflektív, figyelő szemekre, amelyek a képek kavalkádjában eligazodást biztosítanak. Kép és szöveg kapcsolata a gyermekkönyvekben mind az irodalomtudomány, mind a képzőművészet területén peremterületnek számít. A gyermekkönyvek illusztrációi hagyományosan kiegészítő, járulékos elemként jelennek meg, – hacsak nem képeskönyvről van szó – a primátus a szövegé. Miközben konszenzusként fogadható el, hogy a jó gyerekkönyv igényli az illusztrációt, a gyerekek esetében az olvasás és képnézegetés összekapcsolása adja az esztétikai élményt. A látás, a kép élménye azonnali érzéki élményt nyújt, továbbá a gyermekkori képek mintaként szolgálnak, látást formálnak, későbbi esztétikai élményeket alapoznak meg. (Metzger, 2008. 15.) Különösen fontos – szinte társalkotó elem – a gyermekverskötetekben, amely a prózához képest is szabadabb, szimbolikusabb, a hangzás érzékiségére építő, és a képpel való tágabb metaforikus kapcsolódásokat tesz lehetővé.

1. Napjaink gyermekkönyv-illusztrációi

■ Kutatásomban* csaknem száz, az utóbbi öt évben megjelent gyermekverskötet kép-szöveg kapcsolatát vizsgáltam. A vizsgálatba beletartoztak a kortárs magyar szerzők kötetei, de a klasszikusok újrakiadásai is, mivel az eltérő illusztrációk ugyanazon szerző kötetét teljesen más arculattal ruházzák fel. A már írni-olvasni tudó kisgyerekek szánt könyvekre építettem, kizártam a bölcsődés és óvodás korúaknak szánt képeskönyveket, leprellőkat.

A kutatás releváns kérdései a következők voltak:

*Jelen írás egy hosszabb tanulmány rövidített változata, amely a MTA Domus Hungarica Scientiarum et Artium pályázat támogatásával készült.

Mennyiben illeszkedik a szöveghez, magyarázza az illusztráció a szöveget? A kép a szövegnek alárendelt vagy a szövegtől független, önálló képi világ? Megfejtőnek, dekódolóknak vagy önálló társalkotónak tekinti a kisgyereket? Milyen képi világgal, szimbolikus tárházzal élnek? – gondolok itt a például a gyerekrajzokhoz való hasonlóságra. Mennyiben befolyásolja az internetes kultúra, továbbá a rajzfilmek képi világa az egyes kötetek illusztrációit? Gondolva ez esetben arra, hogy a gyermekkönyvkiadás mára már üzleti ágazattá vált, és az egyes kiadók a lehető legnagyobb eladott példányszámra törekednek. Kép és szöveg magas minősége együtt jár, vagy eltérések tapasztalhatók e téren? Mennyiben ronthatja a szöveg-befogadást a rosszul megválasztott illusztráció?

A gyerekverskötetek választását az indokolta, hogy a versek szimbolikusabb, szabadabb jelentéseket szabadíthatnak fel az illusztrátor számára (is). Nincs narratív kötöttség, történet, ezért az ábra nem a történet képi elmesélésére korlátozódik, egyenrangúbb a szöveggel, sokkal inkább képes maga is a versekhez rendelt, de külön világot létrehozni. Az illusztráció mindig valamilyen kapcsolatot feltételez a szöveggel, de a versekhez kapcsolódó képekben nagyobb teret kapnak az eltérések, a szöveg és kép közti üres helyek. Érdemes megfontolnunk Varga Emőke megállapítását, miszerint az illusztráció esetében a szöveg és kép teljes mértékben soha nem hozható egymással fedésbe, és épp ez az inspiráló, értelmezésre hívó a befogadó számára. (Varga, 2012. 39.)

2. Az illusztráció fő kérdései

■ A latin *illustrare* szó jelentése: megvilágítani, magyarázni, példával vagy képi ábrázolással szemléletessé tenni. Az illusztrációnak századokon keresztül valóban ez volt a célja. De az igazán izgalmas kérdés: mit jelent, hogyan jelenhet meg ez a magyarázó, szemléltető funkció? A szemléltetés ugyanis az egészen konkrét, szó szerinti esetektől a lehető legnagyobb művészi szabadságig vezethet. Abban az esetben, ha a kisgyerek egy számára ismeretlen szóval, fogalommal találkozik, a képnek egyértelműen megmutató funkciója van – gondoljunk itt például az egyes állatfajok, madárfajták neveivel való találkozásra. A szövegműfajok közti különbségek is mérvadóak: ahogy már volt szó róla, a narratív szöveg nemcsak konkrétabb szöveggel való kapcsolódást tesz lehetővé, de az ábrázolt dolgok köre is konkrétabb, míg a versek szabadabb kép-szöveg kapcsolatokat, és akár álomszerűbb képi világot tesznek lehetővé.

Hogyan, milyen módokon történhet a szemléltetés? A kérdés az illusztráció és a szöveg kapcsolatát veti fel, amely a szakirodalomban számos egymástól eltérő véleményt generált.

Kibédi Varga Áron a szövegnek alárendelt, függő viszonyban tárgyalja az illusztrációt. Állítása szerint az illusztráció a szöveget „vizualizálja”, ülteti át a képek világába. Még akkor is így van ez, ha – mint mondja – először a kép vonja magára a figyelmet, ehhez kapcsolódik az olvasás. (Kibédi Varga, 1998. 153.) Ez alól csak a gyerekköltészet vonja ki magát, ott nincs függőség, ugyanis a kép itt önálló, szubjektív alkotás.

Varga Emőke szerint az illusztrátor a könyv társszerzője, egyenjogú a szöveg szerzőjével. Manapság az irodalomtudományban is divatos (és nagyon termékeny) médiumköziség elméleti keretében, kép és szöveg metszéspontján helyezi el az illusztrációt. „Az illusztráció nem pusztán egy képi reprezentáció, de nem is csak egy szöveges előzménnyel így vagy úgy rendelkező kép, hanem olyan, a mediális közöttséget valóban játéka hozó műalkotás, amely a befogadás folyamatában megnyitja a folyamatos be- és visszaíródás lehetőségét: a szövegtől a kép, de a képtől a szöveg felé.” (Varga, 2012. 26–27.)

Varga Emőke egy teljes könyvet is szentel az illusztráció témakörének, amelyben részletesen kifejti, milyen kapcsolatban állhat kép és szöveg. Az azonosság és a differencia mértéke szerint a kapcsolat négy típusát különbözteti meg. A meta-

forikus kapcsolódásban az átfedés és nem a divergencia az erősebb, a metonimikusban a képnek a szöveggel szembeni redukáltsága mutatkozik meg (pl. rész az egészszel szemben), amely a hiány által konstruál. A szinekdochikus kapcsolat a szövegűség maximumára törekszik, amely a részekből rakja össze az egészet, ezzel szemben az ironikus kapcsolatban a kép felülbírája és ellenzi vagy megke-rüli a szöveg állításait. (Varga, 2012. 61.)

A Komáromi Gabriella által szerkesztett *Gyermekirodalom* című kötet egy fejezet erejéig foglalkozik az illusztráció kérdéskörével. Három típusát különbözteti meg: a nyersfordításhoz hasonló képi megelevenítést, majd a gyermekvilághoz alkalmazkodó, a naivitásra tudatosan törekvő hangulatos képeket, továbbá a tartalmi és hangulati rokonságot magán viselő illusztrációt. Hangsúlyozza, hogy az illusztrációt a szöveghez való szorosabb vagy lazább kapcsolódása és a képi kifejezés művészi színvonala alapján ítéldjük meg. (Komáromi, 1999. 322)

Az illusztrációk egy másik megközelítése az esztétikum, a gyönyörködtetés, a szép könyv mint tárgy oldaláról közelít. Bálint Péter arról beszél, miért fontos, hogy a gyerekek számára legmagasabb szintű képeket adjunk, és tisztázza, mit ért a „művészi igénnyel” készített illusztráció kifejezés alatt. „Egyfelől, az életkori sajátosságokat figyelembe véve, az illusztrátor meghagyja a primer érzékelés és észlelés örömet, felkelti az anyaggal bíbelődés, a »csinálás«, az át- vagy rárajzolás vágyát, másfelől segíti a képzelet kiteljesedését, látás szocializálódását és a kulturális örökséggel való telítődését.” (Bálint, 2002. 101.) „A szöveg univerzuma és a képek »múzeuma«, a gyermek számára kultikus hely, ahol egyfajta varázslás folyik: a világ teremődik meg, vagy teremődik újra.” (Bálint, 2002. 105–106.)

Két kérdést kell itt különválasztanunk. Az illusztráció – a művészi igénnyel készített vagy egyszerűen ízléses kép – a gyermek esztétikai nevelését, szépérzékét gazdagítja. Ez vitathatatlan tény. Esztétikuma folytán akkor is nevelő értéke van, ha csak lazán kapcsolódik a mellette álló szöveghez. A másik viszont az illusztrációnak a szemléltető, magyarázó szerepe. Ez a két kérdés nem feltétlenül érintkezik. Ha az illusztráció pontosan követi a szöveget, tehát szemléltető szerepben áll, de képileg lapos, közhelyes vagy egyenesen ízléstelen képi világgal él, szerepét mégsem tölti be, mert nem hoz létre egy szöveggel egyenrangú képi univerzumot. Ez esetben az illusztráció többet árt, mint használ.

3. Az illusztrációk látásmódja

■ A vizsgált kötetek abban is egyneműek voltak, hogy képi világuk mindig valamilyen sajátos látásmódbeli többlettel, stilizálással élt, csak a legritkább esetben találtam „valóságű” képi reprezentációkat.

A stilizálás viszont nagyon lényeges alkotóelem, mivel sajátosan a kép médiumához tartozik. Többek között a stilizálás mutatja meg, hogy kép és szöveg sohasem eshet egybe, még akkor sem, ha ugyanazt ábrázolja a kép, amiről a szöveg szól. Általában véve is a képek saját, csak rájuk jellemző logikával rendelkeznek, ami nem feltétlenül mondódik ki a nyelvben. (Boehm, 2006. 26.) A formák és színek, a köztük levő kapcsolatok külön világot teremtenek. Ugyanúgy egy versszöveg a maga hangzásával, ritmusával, rímeivel, képi világával a befogadás sokféleségét hívja elő. Hogy csak egy példát említsünk: a humoros, karikatúraszerű rajznak – amely a humoros gyerekversekhez társul – a szándéka ugyanaz, mint a szövegé: jókedvet teremteni. A rajz mulatságossága a szóbeli tréfa keletkezéséhez hasonlóan egy finoman érzékelhető hirtelen fordulat. Azonban a rajz a szónál érzékenyebben viselkedik a komikummal szemben, a rajz esetében nagyobb a komikum robbanótöltete. (V. Morin, 1975. 541.)

A könyvekben megjelenő illusztráció tehát csak egyike a szöveg és kép közti lehetséges kapcsolatnak, nem kizáró jellegű. Ezért nincs igaza Bruno Bettelheimnek, amikor a szöveg nevében érvel a képek ellen. (Bettelheim, 2005. 25.) Az éppen je-

len levő, önálló elképzelést tükröző illusztráció nem veszi el a belső képek helyét, éppen hogy kitágítja azt. Ennek a tágításnak viszont épp a különbözőség, a meg nem felelés a feltétele. Persze a megfelelő módon. A szöveg és kép közötti meg nem feleléseknek is megfelelőeknek kell lenniük. Tematika szintjén és stílus szintjén mindenképpen kapcsolódniuk kell egymáshoz. Egy humoros, esetenként a hétköznapi élet apró-cseprő problémáit kibeszélő vers inkább élhet a humoros, akár karikatúraszerű képpel, jobban tűri a grafikát, a fekete-fehér rajzot vagy akár a firkaszerűséget. Ezzel szemben a klasszikusabb, hagyományosabb témájú versek – mint a természetről, az évszakokról szólók – képi világa is hagyományosabb, lágyabb, esetenként a természet színeit követő, stilizálása korlátok közé szabott, inkább az impresszionista, álomszerű tendenciák felé mutat.

A vizsgált kötetekben közös sajátossággént ismertem fel, hogy illusztrációik a gyermeki látásmód világába való beilleszkedésre törekednek, vagy valamilyen saját stílusban, a gyerekrajzokat imitálják – amik viszont egyáltalán nem gyerekrajzok. (A gyerekrajzokhoz való idomulás egyik áruklódó jegye például a síkban látás, a tárgyak síkban történő elhelyezése.) Abban a tekintetben, hogy hogyan képzelik el a gyermekek világát, képeik hogyan illeszkednek a gyermeki világ játékoságához, végtelen változatosságot találtunk. (Habár kirajzolódtak „trendek”, közös sajátosságok.) Olyan is előfordul, hogy valódi gyerekrajzok szerepelnek illusztráció gyanánt. Azt gondolnánk, hogy ezzel nem lehet nagyot tévedni, hiszen a gyermek a maga világát ismeri fel általuk. Azonban ha a rajzok nem megfelelően elrendezettek, aprók, túl sok fehér marad a lapon, a gyerekek hiányérzete támadhat, esetleg maga akarja majd kiegészíteni a rajzot. A gyerek ugyanis a rajzaiban sokszor dekorál is, ha a képen sok az üres hely, odarajzol még egy felhőt vagy madarat (Gerő, 2017. 128.)

Találók viszont azok az illusztrációk, amikor a felnőtt illusztrátor, esetleg maga is grafikus vagy festőművész úgy idomul a gyerek látásmódjához, hogy a maga kiforrott rajztechnikáját érvényesíti. Két példát említenék: Reich Károly ismeri és alkalmazza a gyermeki látásmódot – amikor például a gyümölcsöknek emberi arcot rajzol – de rajzai mégsem gyerekrajzok vagy azt erőltetetten imitálók. Élettel teli színei, határozott, de lágy, kerekded formái valódi örömet sugároznak: a formák és színek öröme. Más képi világ a Soó Zöld Margitén. Aprólékosan kidolgozott rajzai, képeinek mélysége, a képek gazdag háttéranyaga (tehát nem idomul a gyermek síkban való látásmódjához) a természetben, az életben rejlő végtelen gazdagságot sejtetik meg a kisgyerekekkel. Mindkét illusztrátor képei valódi „elidőzésre készítő” képek. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy mindkét illusztrátor a „felnőttek számára” alkotott képeitől eltérő képi nyelvet használ illusztrációiban, viszont azt következetesen érvényesíti.

A vizsgált könyvekben anyag- és színtechnika szintjén is nagy változatosságot tapasztaltam. Grafika fekete-fehére, akvarell vizes színei, elúszó formái vagy vastagon felkent festék szinte tapintható rétegei, színes ceruza, zsírkréta vagy épp digitális festés. A kollázstechnika az óvodások vagy kisiskolások ragasztásait, önálló alkotásait idézi fel. Az, hogy a kép a „megcsináltság” nyomait viseli magán, nagyon jelentős, mivel a kisgyerekekben a zsírkréta satírozásai, a vízfesték pacái az ismerősség benyomását keltik, megerősíti bennük, hogy a képek a sajátjaihoz hasonlóak. Más helyen a fára festés különlegesen „koptatott” színei önmagukban is képzeletet mozgósítók.

A kötetek gazdag képanyagát szemlélve, majd összevetve a versek világával megkerülhetetlen kérdésként merült fel: mennyire lehet szabad keze az illusztrátornak? (Mert újra és újra el kell mondanunk, hogy az illusztráció fogalmakhoz képeket rendel, tehát a szöveggel való kapcsolatában létezik.) Van, ahol világos volt a kapcsolat. Míg egy különböző madárfajtákról szóló verseskötetben elvárható, hogy a megverselt madarak élethű másait ábrázolja a kép, addig egy Weöres-kötet játékos, álomszerű versei szabadabb képi világot kívánnak. Viszont ez a szabadság

mikortól válik szabadossággá? Mikortól nem megfelelő az eltérés a szöveg és a képi világ között?

Napjaink kötetekben a képek szövegtől való elrugaszkodásának több esetét lehetett megfigyelni. Az egyik ilyen eset, amikor a kép teljesen elrugaszkodik a vers témájától. Vajon ebben az esetben nem keletkezik az olvasó, könyvet forgató gyerekekben bizonytalanság? Különösen zavaró lehet, ha az ábrázolt figurák légüres térben mozognak, nem egy szerves, részleteiben kidolgozott képi világ részei.

Bőven lehet példát találni arra az esetre is, amikor a kép túlburjánzása elnyomja, zárójelbe teszi a szöveget, vagy szervezetlen, zűrzavaros képi világ között tűnik el a szöveg – van, hogy szó szerint is, amikor a sok színes ábra között nehezen olvasható a vers. Ezek a megoldások kép és szöveg közti határ eltüntetését igyekeznek elérni, csakhogy a megkonstruáltság rendje árán. Képnek és szövegnek, ha külsőlegesen el is tűntetjük a határait, attól még nem feltétlenül hozzuk közelebb egymáshoz. A szövegtől elkülönülő, viszont ötletes, sokszínű, gazdag rétegzettségű kép inkább képes kapcsolatba lépni a szöveggel, arról nem is beszélve, hogy a papír felhírére hagyott részeinek lényegkiemelő szerepe van.

Az illusztrátori szabadság ellentettjeként lehet megemlíteni, amikor az illusztráció szolgáiban követi a vers témáját, ráadásul közhelyes, képeslapokra emlékeztető képi világgal. Különösen a téli ünnepek, karácsony tematikájú verseskönyvek között találni ilyen megoldásokat. Önmagukban nagyon színesek, csillogóan mutatósak ezek a képek, de hiányzik belőlük a szubjektív látásmód ereje, az önálló alkotás súlya. Mintha a karácsonyról mindenkinek ugyanazok a képek élnének a fejében, vagy ez lenne az elvárás: havas utcák, füstölgő kéményekkel, álló karácsonyfát díszítő angyalok, őket megleső gyerekek stb. Vagy kicsit olyan ez, mint a „kötelező” karácsonyi énekek és ünnepi rítusok, vagyis állandó, változatlan formákat igényelnek?

4. Konklúziók

■ Egészében véve elmondhatjuk, hogy a vizsgált kötetek között túlnyomórészt ízléses kivitelezésű, néhol művészi igényű, de mindenképpen eredeti megoldásokat mutató, ötletes illusztrációkat találtunk. Kimondottan rossz ízlést mutató, ízléstelen, giccses képi világú illusztráció csak elvétve fordult elő. Inkább a túlzottan eredetiségre törekvő, meghökkentő képek jelentettek aránytalanságot, ezek sok esetben a szöveg világától is elrugaszkodtak. Vagy a képek zűrzavarossága, rendszertelen, átgondolatlan, a digitális képiségre mindenáron hasonlítani akarása jelentett rossz megoldásokat. Olyan esetekkel is találkozhattunk, amikor a magas szintű versvilág kidolgozottabb, igényesebb ábrázolást indokolt volna.

Az is közös sajátossággént mondható el, hogy a képek hangulatilag, stílus szempontjából kapcsolódtak a versekhez. Humoros, gyerekszájat felidéző versekhez humoros képek társultak, klasszikusan szép versekhez lágy formákkal és színekkel élő képek. A markáns, egyedi jegyekkel élő illusztrátorok – Rófusz Kinga, Molnár Jaqueline, Kürti Andrea, Takács Mari – rajzaival visszatérően találkozhattunk, és sokszor szerző és illusztrátor állandó, összeszokott párost alkotott.

A kötetek átnézése megerősített abban, hogy az illusztráció képes elválni a szövegtől még akkor is, ha hűséges a szöveghez, akár magyarázni, megértetni akarja. Saját mediális mássága folytán külön képzeleti univerzumba von be. A képiség közös, mind a nyelvben, mind a konkrét, vizuális képekben élő létmódja ez. Gondoljunk csak az elbeszélő szövegekbe beékelte nyelvi képekre, leírásokra. Minden esetben kitérések, amelyek felfüggesztik, kis időre megállítják a cselekményt. Erős belső sugárzással rendelkeznek. Ahol kép van, ott megáll a cselekmény. A tér felfüggeszti az időt. Az illusztrációk nemhogy elveszik a belső képek helyét, hanem új, képekhez kapcsolódó képeket alkotnak. Valamiként látjuk, azaz olvassuk őket, de ebben az olvasásban még sok a szó előtti mozzanat. Ha történeteket alkotunk

belőlük, azok a mi történeteink lesznek. De ehhez feltétel, hogy a képek megszólítsanak. Hogy felfedezzük bennük az apró részletek összefüggését, egy sajátos, megvalósult rendet. A jó képekhez újra és újra visszatérünk, mert képi univerzumuk kimeríthetetlen. (De ugyanígy vagyunk a jó könyvek újraolvasásával is.) Az illusztrációk látni tanítanak. A kimeríthetetlenségük okán érintkezik igazán a két médium, a kép és a szöveg, nem pedig úgy, hogy kép a szöveget magyarázza. Kicsit úgy lehet elképzelni, mint két egymás mellett futó sínpárt: párhuzamosságuk folytán hasonlóak, ugyanoda is futnak, de nem keresztezik egymást. Még akkor is így van ez, ha a képek történetté válhatnak, a történetek képekké – mert a képek nyomán kialakuló történetet csakis az a kép hozta létre azokkal a mediális meghatározottságaival, és fordítva: azt a belső képet csakis az a szöveg hozta létre szavainak sajátos sorrendjével, kisugárzásával. Párhuzamosok a végtelenben.

■ IRODALOM

Bálint Péter: „Léttisztaság” (*Reflexiók a szöveg és illusztrációk kontextusáról a mesekönyvekben*). Tiszatáj 2002. 12. sz. 99–106. Bettelheim, Bruno: *A mese bűvölete és a kibontakozó gyermeki lélek*. Corvina, Bp., 2005.

Gerő Zsuzsa: *Klinikai gyermekpszichológiai tanulmányok és más írások – Elmélet és terápia kölcsönhatásai*, Flaccus Kiadó, Bp., 2017.

Boehm, Gottfried: *A nyelven túl? Megjegyzések a képek logikájához*. Ford. Nagy Edina. In: *A kép a médiaművészet korában*. L'Harmattan, Bp., 2006. 25–42.

Kibédi Varga Áron: *Szöveg és illusztráció*. In: Uő: *Szavak világok*, Jelenkor, Pécs, 1998. 152–160.

Komáromi Gabriella (szerk.): *Gyermekirodalom*. Helikon Kiadó, Bp., 1999.

Tüskés Tibor: *Látogatóban Reich Károlynál*. In: Uő: *Triptichon*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1986.

Varga Emőke: *Az illusztráció a teóriában, a kritikában, az oktatásban*, L'Harmattan, Bp., 2012.

Morin, V.: *A humoros rajz*. In: Horányi Özséb, Szépe György (szerk.): *A jel tudománya*. Gondolat Kiadó, Bp., 1975. 512–541.

Wolfgang, Metzger: *Az esztétikai minták hatása*. In: Kepes György: *Látásra nevelés*. MTA Művészettörténeti Kutatóintézet – Kepes Vizuális Központ, Eger – Argumentum, Bp., 2008. 14–22.

BOCSKOR-SALLÓ LILLA

ERDÉLYISÉG ÉS INTERTEXTUALITÁS

Az identitás és autentikusság lehetőségei

Kovács András Ferenc költészetében

„És most azt sem tudom, melyik transzilvanizmusról kellene szólanom. Mert van egy föl-fölforrósított, végsőkéig vulgarizált, túldeologizált transzilvanizmus is. Az alkotás szempontjából az talán nem igazán releváns. Legalábbis, ami engem illet. Ennek ellenére bizonyos – nyilvánvalóan nem azonnali honérzeményekre lícitáló – »erdélyiség« talán tetten érhető az én verseimben is. Ez számomra természetes, sorsszerű, naponta megszenvedett, ám ugyanakkor nagyon ambivalens állapot is... Amikor a hetvenes években írogatni kezdtem, akkor igyekeztem magamban mintegy tudatosítani, hogy mi mellett, mit befogadva, mit froclizva, mit elutasítva jövök, ha ugyan jövök, ebbe a szép irodalomba... Az erdélyiség hagyományai (hogy így mondjam!) ugyanis roppant gazdagok! Igen sokrétiűek és sokszínűek. Talán több-kevesebb becsülettel vállalhatók is... De valahol mégsem elégségesek, hiszen az írólet, az írás léte, maga az alkotás nem kizárólagosan erről, hanem sokkalta többről szól. Többről kellene szólnon... Valamiféle univerzalizációról – túl a helyi specifikumokon... Avagy azokkal együtt. Legalábbis szerintem...”¹

I.

■ A kilencvenes években értelmezői közösségek és kritikusok kitüntetett figyelmet szántak a marosvásárhelyi költő újszerű lírai beszédmódjára, mint sajtósági költői artikulációra a posztmodern lírán belül. Bár 2002 után megtorpanni látszott a kritika lendülete, most mégis úgy tűnik, hogy a poétikai korpusz újraolvasásra és újraértelmezésre kényszeríti a kutatókat.* Itt utalnék Szilveszter László Szilárd, Balázs Imre József, Lőrincz Csongor, Mészáros Márton, Payer Imre, Harmath Artemisz, Horváth Kornélia, Kerti Anna Emese kritikáira.

Kovács András Ferenc költészete azért egyedülálló, mert olyan korszakhatár küszöbén áll, amely nemcsak poétikai, hanem történelmi-politikai szempontból is jelentős: az 1989-es fordulat az erdélyi magyar irodalmat is jelentősen átírja. Ebben a meglehetősen bonyolult helyzetben születik meg az újfajta, igen termékeny lírai beszédmód. Ezt a lírát a kisebbségi létből fakadó sajtósági történelmi-politikai-társadalmi léthelyzet teszi egyedivé. Kulcsfogalmaim: ideológia, intertextualitás, imitáció, ironia, erdélyiség, identitás és autentikusság.

Írásomban azt vizsgálom, hogy csupán szerepjáték, ironia és utánzás van ezekben a szövegekben, vagy pedig felsejlik a textusok mögött az az autentikus beszédmód, amely a sajtósági erdélyi léthelyzetből fakad. Véleményem szerint Kovács András Ferenc költészete visszahelyezi az erdélyi magyar lírát a regionalitás formai és tartalmi egyediségével a magyar-és világirodalomba. Az intertextusok és maszkok, dialógusok mögött mindig visszaköszön Kovács András Ferenc erdélyisége mint autentikus költői identitás.

Az intertextualitás és erdélyiség Kovács András Ferenc költészetében az összehasonlító irodalomtudomány alapjaira és módszereire kérdez rá, és számos irodalomelméleti kérdést vet fel: 1. Globalizáció-lokalizáció, európaiság-regionalizmus,

*A tanulmány még Kovács András Ferenc 2023. december 30-i halála előtt érkezett közlésre a szerkesztőségbe. Az újraolvasás, újraértelmezés azóta új, tragikus aktualitást nyert. (A szerk.)

világirodalom-kisebbségi irodalom; 2. A regionalitás és interkulturalitás jelentősége a nemzetközi és főként a közép-európai komparatistikában; 3. A régiók irodalomtörténeti szerepe, a transznacionális irodalomelmélet kialakulása; 4. A poli- illetve dialogikus irodalomelmélet összefüggései a közép-európai komparatistikában; 5. Az identitás kérdése a közép-európai irodalomban.

A globalizáció a 21. századi kulturális diskurzusból kulcsfogalommá vált. A kulturális globalizáció uniformizál, veszélye, hogy felszámolhatja a különböző kultúrákat, esélye, hogy felismeri a lokalitásban/regionalitásban rejlő lehetőségeket. Ellensúlyozhatja az egyenlőtlen versenyhelyzetet, amelyet eddig a nagy földrajzi centrumok, csomópontok határoztak meg, és kitágíthatja a perifériák, régiók szerepét. A globalizáció egyetemessége ugyanis megfosztja az embert az otthonosságtól, a sajátosság érzésétől, és identitásválságba sodorja. Ezért értékelődhet fel napjainkban és válhat referenciává a kisebbségek identitásáról való tapasztalata.

Az identitás kérdése már az 1980-as, 1990-es években központi fogalommá vált mind a társadalomtudomány, mind a bölcsészettudományok művelői számára. A személyes identitás az egyén önértelmezésével kapcsolódik össze, de szorosan összefügg az őt körülvevő társadalmi és kulturális meghatározottsággal is. Az identitás önazonosság, feltételez egy állandóságot, amely a változások közepette is fennáll. A hagyományos identitásképet a modernség lerombolta, válságba sodorta, a posztmodern pedig illúzióként tekintett rá.

A 2000-es években az európai identitás fogalma is felmerült, főként az Unióval foglalkozó tudományos munkákban. Az európai identitás mint másodlagos identitás jelenik meg az európai fiatalok körében, és olyan kollektív tudatot jelent, amelyben az egyén képes azonosulni az európai értékek sokféleségével. A térséghez köthető identitás regionális identitás, ami a valahová tartozás érzését erősíti. Az alapszükségletek kielégítésén kívül az embernek szociális szükséglete is van. Az önmegvalósítás akkor lehetséges, ha az egyén megkapja az otthonosság érzését, és annak a társadalomnak az elismerését, ahová tartozik.

Az utóbbi évtizedekben az összehasonlító irodalomelmélet egyik kulcsfogalma a *világirodalom* volt. Goethe *Weltliteratur* eszméje a nemzetközi kommunikáció alap gondolatára épült, amely elősegítette a nemzetközi kulturális kapcsolatokat. Az ezredforduló világirodalommal kapcsolatos elméletei David Damrosch, Pascale Casanova, Franco Moretti nevéhez fűződnek. A világirodalomról szóló koncepciók az angol mint globális nyelv hegemoniájára építenek. Ennek az elméletnek a kritikáját fogalmazta meg Emily Apter, aki a globális hegemonia ellenében a multikulturalitást hangsúlyozza könyvében.² A hegemonia hatalma zsarnoksághoz vezet, ezt a kisebbségben élők történelmi tapasztalata is alátámasztja. Az *elismerés* hegeli fogalma oldhatja fel a hegemoniára való törekvést, hiszen ha nincsenek előfeltevéseink, akkor „az egyik puszta kijelentés [...] éppen annyit ér, mint egy másik.”³ Az *elismerés* fogalma azt is jelenti, hogy a szubjektum mások által elismertnek tudja önmagát, és így képes saját identitását megismerni: „Az öntudat csak egy más öntudatban találja meg kielégülését.”⁴

A kelet-európai régiókutatás az összehasonlító irodalomtudományban az első világháború után vált hangsúlyossá, amikor az újonnan kialakult kisebbségek nemzeti önmeghatározása és az identitás kérdése központi problémává vált. A romantika korában kialakult nemzetiségi kérdés új megvilágításba került, a kisebbségek számára ontológiai dimenziót nyert. A helyi sajátosságok keresése, a *couleur locale*, az ideológiák kialakulása a magyar, a szláv, a román nemzeti közösségekben az irodalomra és irodalomtudományra is kiterjedt.

Kuncz Aladár követi az első komparatistikai lap, a kolozsvári *Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok* kezdeményezéseit,⁵ és az 1920-as évek végén felveti az európaiság és regionalizmus kérdéskörének kisebbségekkel kapcsolatos gondolatát. Szerinte az erdélyi kisebbség, amely Európában a „legösszefogóbb és legegye-

temesebb” feladata az, hogy a kisebbségi irodalom „művészi és pacifista” eszméit meghonosítsa az európai köztudatban.⁶

Rovatának címe az *Erdélyi Helikonban*: *Kisebbségi irodalom – világirodalom*. A szerkesztőség már akkor felismerte, hogy a kisebbségi irodalmak csak világviszonylatban tudják meghatározni önmagukat. A cikkek többségében a romániai és külföldi szerzők az egység/partikularizmus és egyetemesség/univerzalitás kérdéseire keresték a választ, kitekintésül az akkori Európa más kisebbségeinek (pro-vanszál, ír, katalán, szudétanémet, zsidó) irodalmára.

Kuncz Aladár tanulmányában nem csupán az erdélyi magyar írókat említette meg, hanem mindhárom nemzetet, kiemelve azt, hogy az erdélyi létmód gazdagította a román és a szász kultúrát is, és összekapcsolta a nyugati gondolkodással, szerinte a három együtt élő nemzet a nyugati műveltség alapelveit hordozza. A magyarok közül Apáczai Csere Jánost, a két Bolyait és Kőrösi Csoma Sándort, a románok közül George Coșbucot és Mihai Eminescut, a szászok közül pedig Honterus és Brukenthal nevét emelte ki.

Jancsó Elemér 1935-ben a magyar irodalmi egység gondolatát hangsúlyozta, aminek eszméje 1867 után nem engedte a sajátosságok, a regionalizmusok kiemelését. A kiegyezés után a budapesti centralizmus szemet hunyt Erdély és a Felvidék eltérő hagyományai és társadalmi rétegzettségére fölött. Jancsó szerint az erdélyi magyar irodalom formában és tartalomban nem hozott újításokat. Az erdélyiség kérdéséről gondolkodva felteszi a kérdést, hogy miben más, mint az általános magyar irodalom? Áprily Lajos és Reményik Sándor költészetéről állapítja meg, hogy van „erdélyi jellege”, amely az elsőnél „mitologikus”, a másodiknál pedig egy „új lelki-ség” sajátosságaiban jelenik meg. Szerinte az erdélyi magyar irodalom csupán az összmagyar irodalom „provinciális elágazása”. Ady Endre, aki Jancsó Elemér vitatható elmélete szerint csupán egyfajta kiegészítőként tekintett saját erdélyiségére, 1919 januárjában távozott az élők sorából: „mintegy szimbólumaként saját és nemzete pusztulásának.”⁷

Babits Mihály sem hagyta figyelmen kívül Kuncz Aladár felvetéseit, szerinte a regionalizmus „égető, fájó probléma”, és épp ebből fakadóan mulhatja felül önmagát. Az átértékeléssel és kulturális válsággal teremthet az egyedi sajátosságon túl olyan értéket, amely „fontosat és izgatót” mondhat.⁸ Az *Erdélyi Helikonban* megfogalmazott gondolatok a regionalitással kapcsolatban ma is aktuálisak lehetnek, a kisebbségi irodalmak szerepe felértékelődhet napjainkban.

II.

■ A budapesti *Helikon* folyóirat 2019-es száma⁹ a közép-európai komparatistikával foglalkozik, és a nemzeti irodalmat, illetve a regionalitás kérdéskörét is érinti. A tanulmányok többsége kiemeli a régió kutatás hiányosságait¹⁰, a szerzők az analógiákra és párhuzamokra, a közép-európai régiók kultúrájának hasonlóságára és kutatására, a regionális komparatistikai elemzések fontosságára hívják fel a figyelmet. Radnai Dániel Szabolcs egy másutt megjelent tanulmánya bevezetőjében ezt írja ezzel kapcsolatban: „Míg az egynyelvű nemzetállamok konstrukciójánál nagyobb egységekre – európaiságra, közép-európaiságra, kelet-közép-európaiságra vagy az egykori Osztrák–Magyar Monarchiára – vonatkozó integratív irodalomtörténeti koncepciók kidolgozása évtizedek óta tárgya a nemzetközi komparatistikának, a nemzetnél kisebb egységekre, az azon belüli régiók irodalomtörténeti szerepére annál kevesebb figyelem irányul. Míg a történeti folytonosságra és a földrajzi közelségre hivatkozva gyakran hallunk közép-európai irodalomrendszerről vagy akár a »Monarchiáról mint szövegről« (például Krúdy Gyula műveiben), az már ritkán merül fel bennünk, hogy a magyar nemzeti irodalomtörténetben az egyes kulturális régiók szerepét vizsgáljuk.”¹¹

A szövegköziség elmélete nemcsak az irodalmi szövegekben hozhat létre dialógust, hanem a kultúrák és régiók, ideológiák között is. Berkes Tamás tanulmánya arra világít rá, hogy a hagyományos komparatiztika átalakulóban van, és szükség van egy új szintézisre, ahol a regionalitás mint interkulturális összehasonlításnak a lehetősége jelenik meg.¹²

Korábban Szirák Péter is kiemelte a regionalizmus fogalmának jelentőségét: „az ezredfordulón az irodalmi rendszer átalakulása, a regionalitás átértelmezése is bekövetkezett. A szociokulturális átrendeződéssel, a diszkurzív tér, az elvárások, a politikai-esztétikai elvek, az érvényben levő kódkonfigurációk, az irodalomrendszer környezetének gyökeres átalakulásáról beszélhetünk.”¹³

A régió fogalmát T. Szabó Levente és Radnai Dániel Szabolcs is újraértelmezte, olvasatukban a különböző régiók nem feleltethetők meg a geográfiai, történeti régióknak, a regionalitás náluk a szövegekben létrejövő reprezentáció. T. Szabó Levente könyvében a régió irodalomban betöltött esztétikumára és az ebből fakadó sikerre utal Mikszáth Kálmán esetében, aki a régiós történetet, a palóc régiót textualizálja, olvasathatóvá teszi.¹⁴

A régiók kapcsolatrendszerének vizsgálatához a posztkolonializmus és a gender studies mellett a transznacionális irodalomelmélet módszerei adhatnak támpontokat, hiszen az elmélet nem homogenizálásra törekszik, hanem a különbségek megjelenítésére. A transznacionalitás Julia Kristeva szemléletében¹⁵ nem más, mint a nemzeti kérdésekről való korszerű vita és értelmezés. A transznacionális irodalomelméletben a nyelv, a nemzeti közösségek, a poétika és a narratívák átfelnyúlnak a nemzeti és kulturális határokon. Fishkin transznacionális fordulatról¹⁶ értekezik, és arról, hogy az elmélet mennyire átalakította az amerikai irodalomról való gondolkodást. A transznacionális elméletben az egyedi művek létrejötte meghaladja a nemzeti kategóriáját és a transzlokális irodalmi emlékezet történelmi-társadalmi-politikai szempontjait is figyelembe veszi.

Rákai Orsolya Jahan Ramazani a transznacionális poétikájáról¹⁷ értekezik tanulmányában, és megállapítja, hogy Ramazani: „...abból indul ki, hogy a verseknek roppant messzire nyúlik a formaemlékezetük, és a versek formai szerkezete, még ha a lokális vagy a nemzeti viszonyoknak megfelelően átalakítódik és adaptálódik is, gyakran egészen más (vagy több más) kultúrából származik. Ramazanit főként az érdekli, hogyan köt össze egy vers anyaga különféle kultúrából származó formákat, kifejezéseket, trópusokat, hagyományokat. Véleménye szerint a globalizálódás korában még sokkal jellemzőbbé vált ez a korábban is meglévő vonás: a modern költészet olyan képviselőitől kezdve, mint Yeats, Eliot vagy Ezra Pound, akik számára meghatározó volt a dél- és kelet-ázsiai kultúrákkal való találkozás, egészen Dél-Ázsia, Afrika a Karib-térség, (illetve a »globális Dél« egyéb részeiről származó) szerzőiig nagy nehézségekbe ütközik, ha nem egyenesen lehetetlen, a modern és a kortárs költészetet egy bizonyos nemzeti kultúra határain belülként leírni. Hiszen ezek a szerzők (különösen a volt gyarmatokról származók) gyakran Észak és Dél kultúrái között éltek, szocializálódtak és írtak, s ez a sokarcú, egyedi kapcsolatrendszer művészetüknek is meghatározó vonásává vált.”¹⁸

Rákai Orsolya szerint a határon túli irodalmak esetében különös fontosságot kap a transznacionális/transzlokális szemlélet: „A határon túli irodalmakat sokkal inkább a Ramazani által is használt transzlokális fogalma segíthet leírni, mint a posztkoloniális hibriditásé. E leírásnak ráadásul az a haszna is meglenne, hogy láthatóvá tenné a közös, regionális territorialitások egyedi útjait, változatait anélkül, hogy a kultúra kizárólagosan homogén nemzeti kódoltsága miatt ellenséggént kényszerülne leírni környezetét. A kultúra transzlokális fogalma emellett nemcsak a konkrét, regionális keveredések saját arcát tudja megrajzolni, de azon belül rá tud mutatni tőle térben-időben távoli territorialitások meghatározó voltára is anélkül, hogy a megfigyelés aktusában egyértelműen és kizárólagosan el kellene

köteleznie magát egyik vagy másik jellemvonás mellett, megőrizve identitása folyamatos alakulásban, mozgásban létének realitását: szabadságát.⁷¹⁹

Lódi Gabriella tanulmányában²⁰ a fenti kérdéskört vizsgálja a kilencvenes évektől napjainkig a vajdasági magyar novellákban (Tolnai Ottó, Gion Nándor, Lovas Ildikó, Balázs Attila, Szathmári István, Végel László, Szerbhorváth György, Aaron Blumm, Mirnics Gyula, Bencsik Orsolya, Sirbik Attila, Sándor Zoltán szövegeiben). Régió és irodalom kapcsolatát, valamint a szövegek intertextuális párbeszédét elemzi a régió irodalmi hagyományával összefüggésben.

Pécsi Györgyi Tőzsér Árpád felvidéki költőről írott monográfiájában²¹ a tágabb régió, a közép-európaiság gondolatát emeli ki. A közép-európai régió irodalma a kezdetektől fogva használ eltérő nyelvi regisztereket: Láng Zsolt, Bodor Ádám, Mészöly Miklós regényei, illetve például Szócs Géza lírája tematizálja a nemzeti nyelv korlátait, több esetben a nemzeti identitás kérdését is.

Az erdélyi/romániai magyar irodalom fogalmának 1918-as körvonalazódása óta számos vita alakult ki a különböző nemzedékek és ideológiák követői között az erdélyi magyar irodalmi diskurzusban: Kristóf György és Gaál Gábor, később Kántor Lajos és Láng Gusztáv, Cs. Gyimesi Éva is próbálja tisztázni a jelzők lehetséges jelentéshálózatát. Balázs Imre József 2015-ben megjelent tanulmánykötetében²² hosszasan tárgyalja a romániai és erdélyi jelző körül kialakult polémiait. Felteszi a kérdést, hogy van-e értelme egyáltalán jelzősíteni az irodalmat, és hozzáteszi, hogy a kilencvenes évektől gyakran fogalmazódik meg az az álláspont, hogy nem létezik külön erdélyi irodalom, csak egységes magyar irodalom. A recepcióesztétika mentén azt az elvet vallja, hogy az erdélyiség az olvasás felől ragadható meg: „Azt gondolom ugyanis, hogy az »erdélyiség« vagy a mára csak történeti konstrukcióként létező »jugoszláviaiás« nem annyira az írásban, sokkal inkább az olvasásban ragadható meg. [...] Mielőtt megpróbálnék valamiféle választ keresni ezekre a kérdésekre, jelezném, hogy az »erdélyi« jelző egy kis korrekcióval megoldja azokat a problémákat, amelyek a »romániai« fogalom terjedelmének időbeli változásai kapcsán merülnek fel. Erdély városokat, falvakat, földrajzi egységeket jelöl attól függetlenül, hogy lakói milyen állampolgárok. Ha úgy tetszik: »tartósabb« fogalom, mint az államhatárok.”²³

Az erdélyiség tehát nem földrajzilag és történelmileg behatárolt fogalom, hanem kulturális fogalom, reprezentáció.

III.

■ Kovács András Ferenc költészetével az ezredfordulón több tanulmány is foglalkozott, és ezekben az elemzésekben az erdélyiség kérdésköre is felbukkan, hiszen a fogalom tematikailag²⁴ és poétikailag/retorikailag is megjelenik KAF költészetében. Szilveszter László Szilárd a *Szent András hava* című verset elemezve az erdélyi magyar irodalmi hagyomány tiszteletének poétikai megformáltságára mutat rá, szerinte a szövegközöttség az Ady Endre emlékezete előtti *tisztelgés*, és *azonosulás* a tradicionális erdélyi alkotói pozícióval.²⁵ Balázs Imre József az erdélyi magyar költészeti hagyományok fontosságát emeli ki Kovács András Ferenc lírájával kapcsolatban, főként a *hangzás* vonatkozásában: „Az a felszabadultság, nyelvi tobzódás, amely később majd Dsida Jenő vagy Kovács András Ferenc verseiben jelentkezik, kétségtelenül előzményként nyúlhat vissza Áprilyhoz...”²⁶ Pápay Szandra az erdélyiséget mint intertextualitást olvassa KAF lírájával kapcsolatban: „Balázs Imre József definíciós javaslatát követve az erdélyiség mint kontextus nem feltétlenül a beszédmódban, szövegalkotásban, hanem egyfajta visszahatásként az olvasási, értelmezési gyakorlatban fogható meg. Kicsit azt is mondhatnánk, hogy az erdélyiség mint jelleg egyfajta intertextusként működik a szövegekben. Egy azonos kultúrhorizonttal rendelkező olvasó dekódolja és kontextusba helyezi; azonban ezen utalások nélkül is interpretálhatóak a szövegek. E nyitott értelmezés ad teret talán leginkább a határon túli irodal-

mak azon kettős – egymást olykor kizáró – készítésének, hogy anélkül tudjon bekapcsolódni egy szélesebb irodalmi, kulturális hagyományba, hogy emellett ne kelljen feladnia a saját kulturális meghatározottságát se.”²⁷

Ebben a tanulmányban az Áprily-lírához való kapcsolódás lehetséges módozatait vizsgálom. Áprily a helytállás transzilvanista ideológiájának²⁸ kidolgozói közé tartozott a helikoni triász tagjai, Reményik Sándor és Tompa László mellett. Kovács András Ferenc, aki esszéjében²⁹ az utolsó romantikus költőnek aposztrofálja Áprily Lajost, kihangsúlyozza, hogy elődjét nem tekinti transzilvanistának, a transzilvanista szimbólumokat, a kisebbségi líra jelképeit nyomasztónak tartja. Ezért az ideológia helyett az esztétikumot emeli ki, amelybe beletartozik a természetlíra és maga a Tündérvilla is.

Az Áprily-lírárt a szakirodalom természetlíráként kanonizálta, verseinek zeneisége, tiszta rímei a szóbeli költészeti hagyományt idézik, a népköltészet dallamvilágát szövegezték meg, néhol ráolvasásszerű ritmussal. Németh László szerint: „Tiszta hangra törekvő lírikus, aki nyugodt és biztos épületet akar a versnek ebben a földrengésében s a régi formák falai mögé menekszik vissza. [...] Versei: elégiák, életérzés: melankólia. Töretlen tükrű tó kifelé, de tiszta vizén át fölismerhetők a melankólia tápláló forrásai. [...] A kifejezés áhítatát, a természet tiszta sugallatát s ahogy ő mondja: az ember dallamát őrizte meg nekünk. Egyike azon művészeknek, akik nem utat törve, de tiszta és komoly szívüket felmutatva válnak új idők követévé.”³⁰ Költészetében egyszerre jelennek meg klasszicista és impresszionista elemek, ugyanakkor líráját tudatosan ciklusokba rendezte. Lászlóffy Aladár szerint „A formát ismerő hegedűvirtuóz olyan poeta doctusok korában, mikor még illetet versszerű verset írni; s mindennek ellenére, Erdély egyik legmodernebb költője ő, akiben az igazi, antikban gyökeredző világirodalmiság rezonál végül.”³¹

Nemes Nagy Ágnes³² *Áprily és a természet* című tanulmányában³³ megállapítja, hogy: „Túlzás volna Áprilyt az objektív líra művelői közé sorolni; inkább azt mondhatjuk, hogy műve átmenet a romantikus természetlíra és az objektívnek nevezett líra némely tendenciája közt. Áprily, aki a századeleji nagy Nyugat-nemzedék fiatalabb kortársa volt, s a vele egyívásúakkal, Reményik Sándorral, Tompa Lászlóval, másokkal, a nagy magyar szimbolizmusnak későbbi, erdélyi hajtása, gyakran teszi ránk azt a benyomást, mintha egyrészt régibb, archaikusabb volna a magyar lírában végbement századeleji fordulathoz, mintha szorosabban kapcsolódna például Aranyhoz, mint a többiek, másrészt mintha előretalna a szimbolizmus utáni, sőt jóval utáni költői változásokra, mindenekelőtt a tárgyiasítás iránti hajlamával (ahogy bizonyos értelemben Arany is *odahat* vagy *odahathat*). A természeti tárgy Áprilynál nemcsak téma, hanem közeg, beszédmód, amely által érzelmi tartományai, tartalmai kifejeződnek.”³⁴

Mészáros Márton *KAF Pictura et sententia. Áprily Parajdon* című versét elemezve³⁵ megállapítja a címben rejlő humanisztikus költészetoktatás metaforáját: a lírai én mesterétől verset írni tanuló diák, akitől az imitációelv sem idegen. Ezekből a versekből mintha hiányozna a KAF-lírában oly sokat emlegetett ironia, helyét átveszi az ideológia pátozának enyhülése és a líra új hangjainak keresése. Az Áprily-intertextus más versekben is megjelenik. KAF *Egy kisázsiai költőre* című versében Áprily Lajos *Vers vagy te is* című szövegének sorai lelnak visszhangra:

„s nem vigasztal, hogy *vers voltál te is* –
lyra, poesis, ez meg az... De mérték:
élet lehettél volna, s félheted,
hogy bármikorra *vers lehetsz megint* –
makacs mosoly, megfontolt fájdalom
vagy étellel játszó értelem.”

A szövegben textualizálódik Áprily szerelmi költészete, ahol a vers a kedves metaforája. A vers, lyra, poesis magyar és antik elnevezései a nyelv otthonosságának és örökkévalóságának lehetőségét sejtetik a költői sors hontalanságával szemben.

Kovács András Ferenc *Karácsonyi énekek* című verse a *Hajnali csillag peremén* (2007) című gyermekvers-kötetben jelent meg. KAF számos gyerekverset írt, és ezek a versek a játékosagra, a nyelv hangszereltségére és ritmikusságára, a zeneiségre támaszkodnak. Nem tesz kivételt ez alól a választott vers szövege sem, amelyben többféle rétegzettség figyelhető meg: egyrészt átíródik Áprily két verse: a *Hóhullásban* és a *Regösök húrján*, másrészt a Kriza János által lejegyzett *Ószékely regesek dalának* Áprily-olvasata jelenik meg. A cím jelzi a keresztény népszokásokhoz való kapcsolódást, a textuson túli, orális költészet irányába való elmozdulást. A szöveg folytatja azt a költészettörténeti hagyományt, amelyet Arany János, József Attila, Nagy László, illetve Weöres Sándor is képvisel, és amely a népköltészetben, esetünkben a regében/regölésben keresi a sajátosságát, az egyediséget.

Áprily egyik verse, a *Hóhullásban* című nem az eredeti szöveg refrénjét tartja meg, hanem a kezdősorral helyettesíti azt: *Porka havak hulladoznak...* Ezzel a nyitóképpel adja meg a gyerekkorba való visszatekintés lehetőségét, amelyet az élet szakaszai követnek az ifjúságtól a halálig. A regölés és természet örökkévalóságával szemben az emberi élet halandóságának tragikuma jelenik meg. Az előző vers az eredeti szöveg első sorát ismétli, a másik vers az eredeti szöveg második sorát, és megőrzi az eredeti refrén sorát. Ennek az Áprily-versnek a címe: *A regösök húrján* keresztes szerkezetbe foglal egy pillanatot, képisége tematizált, a Brueghel-képre való utalás révén. A természet idealizált képét: „Nyúlak, rókák játszadoznak, de hó reme róma. / Mintha fenn a havas erdő tündértanya volna” negatív metaforák sora töri meg: „Hegyes szárnyú ragadozó nyílall át a kéken”, „Már borul is. Viharszelek új havakat hoznak”. A lírai én távolásgartó, megfigyelő szerepe tehetetlenségére utal.

Kovács András Ferenc szövegében újra átíródik a refrén: „...regő reme róka” „de hó reme róka” helyett, a regő-regölés alakja válik hangsúlyozottá.

„Porka havak hulladoznak, regő reme róma,
Csonka gyertyák gyulladoznak, regő reme róma.
Duda dunnyog, kutya nyávog, regő reme róma,
Repedt égről hull a vályog, regő reme róma.
Nem vagyunk mi hitvány népek, regő reme róma,
Csak az élet cibált, tépett, regő reme róma.
Nincs aranyunk, drága mirhánk, regő reme róma,
Fonák, rongyos már az irhánk, regő reme róma.
Hát betértünk a gazdához, regő reme róma,
Kössön minket szamarához, regő reme róma.
Áldassék meg a marhája, regő reme róma,
Kis családja, nagy karámja, regő reme róma.
Ha van néki egy rőt ökre, regő reme róma,
Tele lesz a seprős vödre, regő reme róma.
Ha van szíve s szalonnája, regő reme róma,
Ragyogóbb lesz a dunnája, haj regő-rejtem!”

Ebben a szövegben olyan archaikus rétegek figyelhetők meg, amelyeknek gyökerei a népi drámához, maszkos alakoskodáshoz, a kereszténység előtti pogánynak nevezett népszokásokhoz nyúlnak vissza. A regölés hungarikum,³⁶ a Kárpát-medence magyarságára jellemző, honfoglalás előtti vitatott értelmezésű³⁷ dunántúli és székkelyföldi falvakhoz kötődő termékenységvarázsló rítus. A magyar folklorisztika a karácsonyi ünnepkörhöz kapcsolja a szövegeket, amelyek népszokásaink legrégebbi emlékeihez kapcsolódnak. A regös³⁸ vitatott eredetű szó, de elsődleges jelentése ének-

mondó: „A történeti és folklorisztikai fejtegetések során ki fog derülni, hogy a regösök emléke egész a pogánykorig visszanyúlik, s hogy a nevükkel kapcsolatban levő népszokás eredetileg a téli napfordulat keleti eredetű pogány ünnepéhez tartozott. Ez ünnep maradványai az összes európai népeknél megtalálhatók. Hozzánk a nyugati avar végek hódolói közvetítették. Ezért a végbeli határőrök népszokása lett.”³⁹

A vers zeneisége, a felező nyolcas és az átírt refrén ráolvassászerű ritmikussága a szavak élőszóbeli elsődlegességére hívja fel a figyelmet.⁴⁰ Az alliterációk és a szavak akusztikája felerősíti a hangzást, hangzó szöveg esetében akár a kiáltásig/révülésig fokozódhat beszéd. A refrén ritmizáltsága és a halandzsaszerű szavak is a ráolvassások szertartására hasonlítanak, amely a kognitív tudat helyett a szenzualitásra van hatással. A vers harmadik sorában a hangzás kakofóniába csap át: „*Duda dunnyog, kutya nyávog*” - a ritmus rendezettségét átveszi a káosz, és ehhez a jelentéshez kapcsolódik a negyedik sorban megjelenő kisebbséget érintő trauma kollektív ontológikus tapasztalata: „Repedt égről hull a vályog”, majd az ezt követő sorok: „Nem vagyunk mi hitvány népek... Csak az élet cibált, tépett... Nincs aranyunk, drága mirhánk... Fonák, rongyos már az irhánk.” Ezeket a sorokat követi a regölés dramaturgiájának elmaradhatatlan része, az áldás és a kérés, a történelmi tapasztalat targikumát enyhíti a kollektív hagyományban/nyelvben való létezés.

A következő versben is megjelenik egy Áprily-intertextus, bár rejtetten: *Szabadvendég. Vendégkoszorú egy vendégszonettre*. A verset KAF József Attila költészetének centenáriumára írta egy szonettkoszorú 11. verseként. A vers egy palimpszeszt,⁴¹ József Attila *Légy ostoba* című versének átírata, amely szintén egy szonettkoszorú része. A versforma választása újklasszicista vonulatának megjelenése mindkét költőnél a forma és a hagyomány előtti tisztelgés, ugyanakkor értékítélet is. A szövegben a József Attila századik születésnapjára született szonettjével dialogizálva Áprily Lajos *Tétőn* című verse és Ady ismert sorai elevenednek meg:

„Minden Egész eltörött.” Ady Endre	Ősz nem sodort még annyi árva lombot, / annyi riadt szót: „Minden összeomlott...” Áprily Lajos	A nagybeteg tér téged inhalál, s a névtelenség ajtót nyit nevedben – más végtelenség támad hirtelen benn, hol összeomlott minden, s kint fal áll... Kovács András Ferenc
---------------------------------------	--	--

A világegész elvesztésének modernségtapasztalata a kisebbségi lírában megkettőződik. Az ismert Áprily-sor a transzvilvanizmus egyik alapversévé avatta a szöveget, és posztmodern ekhója a történelmi tragédia mellett az egyéni sorstragédiát fokozza: az el nem ismertség társadalmi tapasztalatát. Az aposztrophé önmegnyugató ekhója a megvalósíthatatlan ideológiákba vetett illúzióval való szembesülés József Attila versében:

„Légy ostoba. Ne félj. A szép szabadság
csak ostobaság. Eszméink között
rabon ugrálunk, mint az üldözött
majom, ki tépi ketrecének rácsát.”

Kovács András Ferenc versének kezdősora: „Légy oly ostoba, mint majd a halál...” a heideggeri halál felé való lét autenticitását hangsúlyozza. Az egyéni élet temporalitásával áll szemben a szó örökléte, lehetséges igazsága. A temporalitás, a társadalom, az ideológiák és az egyéni sors metaforái: a *rács*, az *állatkert*, a *fal* a korlátokat és beszűkültséget jelzik, a lírai én metaforái: a *majom*, az *állatkert közüdvé* a meg nem értettség képei. A kettős tagadással a lírai én tudatában van az el nem ismertség történelmi meghatározottságának, és megfogalmazza azt a kisebbségi ars poeticát, amely a líra, a szó és a beszéd igazságának történelem feletti szerepében hisz.

„Nem lehet soha nem igaz szavad – jó leszel, erős, békés és szabad vendég mult s jövő asztalainál.” József Attila	„s bár páviáni farka közt ugatván, beszélni olykor mégse bölcs mutatvány – nem lehet soha nem igaz szavad.” Kovács András Ferenc
--	---

Ez az ars poetica egybecseng az erdélyi költészetben a kétezres években feltűnő metamodern generáció posztmodernhez való viszonyulásával. Az Erdélyi Híradó Kiadó és a Fiatal Írók Szövetsége gondozásában megjelent *A címtelen föld: fiatal erdélyi metamodern líra* antológiájának előszavában André Ferenc és Horváth Benji az újautentikusságra és őszinteségre hívja fel a figyelmet: „A paródia, a nyelvi játék, a hapaxokban tobzódó szópoétika helyére a mondatpoétika kerül, az íróniát egyfajta naiv őszinteség járja át, az intertextuális kollázsok helyett egy újkomoly, újautentikus megszólalásmód kerül előtérbe, amely már kevésbé írható le kellő érzékenységgel a posztmodern fogalmi keretei közt. A kétezres évek közepén ez az elmozdulás megfigyelhető többek között olyan szerzőknél, mint Antal Balázs, Csobánka Zsuzsa, Fekete Richárd, Kabai Lóránt, Málik Roland, Németh Zoltán, Simon Márton, Szócs Petra, Tolvaj Zoltán, Toroczky András, illetve a Telep csoport tagjai.”⁴² A transzilvanizmustól a posztmodernig az erdélyi líra útkereséseinek kulcsszavai: ideológia, pátosz, tragikum, ironia és intertextualitás. Napjainkban a posztmodern eszközei és irányzatai megkérdőjeleződnek, a metamodern műalkotás egyfajta új autenticitást, új érvényességet keres a lírában. Sánta Miriám címadó verse tükrözi ezt az őszinteséget, autentikusságot:

„Talán el kellene mennem innen,
valahova, ahol ha felnézek az éjszakai égre,
fekete lyukak megsemmisítő ereje tekintene vissza rám
és megnyugtatta: te is egy halott csillag fénye vagy,
benned is az utolsókat rúgja a nap a kései télben,
benned is sokan találnak menedéket akkor,
amikor éppen elfogyni készülsz.”

■ JEGYZETEK

1. Kovács András Ferenc: *Scintilla animae*. Komp-Press, Korunk Baráti Társaság, Kvár, 1995. 74.
2. Emily Apter: *Against World Literature: On the Politics of Untranslatability*. Verso, London, 2013.
3. G. W. F. Hegel: *A szellem fenomenológiája*. (Ford. Szemere Samu). Akadémiai Kiadó, Bp., 1979. 49.
4. Uo. 100.
5. Az első magyarországi nemzetközi komparatistikai lapot, az *Összehasonlító Irodalomtörténeti [Irodalomtörténelmi] Lapokat* (1877–1888) Meltzl Hugó és Brassai Sámuel szerkesztette Kolozsváron. 1879-től *Acta Comparationis Litterarum Universarum* címmel új folyamat kezdett, amit 1884-ben ismét megújított. Cikkeit főként magyar, angol, francia, német, olasz és spanyol nyelven közölte.
6. Kuncz Aladár: *Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában*. Nyugat 1928. 20. sz.
7. Jancsó Elemér: *Erdély irodalmi élete 1918-tól napjainkig*. Nyugat 1935. 4. sz.
8. „Érdeklődéssel olvastam az *Erdélyi Helikon* egyik közeli számában azt az elméletet, mely szerint a mai Európa lelke önmagának igazán egységes és termékeny kifejezéséhez csak éppen a mai országok kultúráinak még kisebb, regionális kultúrákra való szétbomlása, „önmagukat szabadon kifejező regionalizmusok” útján juthat el... Nincs Európában irodalom, melynek számára a saját regionalizmusa előbb, égetőbb, fájóbb problémát jelentene, mint a magyarnak. De talán, ahol ennyire fáj és él ez a probléma, ott kétszeres joggal lehet remélni, hogy a regionalizmus önmagából növeszthet ki valamit, ami több nála, valamit, ami nem csupán partikuláris érdekű, ami az embert és a mai embert mélyen és lényegesen érintheti. A mai Emberség sorsának gyökeréhez bizonyítva annak az irodalomnak van legtöbb kilátása hozzáférközni, amely Nemzet és Ember viszonyát legforróbban átéli önmagában; s a kultúrális válság gyökeréhez az ér, amelyiknek számára

- a saját partikulárizmusa legvitálisabban vált problémává. S itt van a kis irodalmak reménye, hogy fontosat és izgatót mondhasanak ma, amikor a nagyok is alig tudnak ilyent mondani. S itt elsősorban a magyar szellemé: melyet különleges helyzete s egész története predesztinált, hogy különös intenzitással élje át az emberi és regionális kultúra összeütközésének akut drámáját. S köztünk magyarok közt is, ki ismerheti erősebb és tragikusabb ízét e könnyes élménynek, mint, amit ismer az erdélyi lélek? És ez az érzés adja meg talán az erdélyi irodalmi mozgalomnak erősítő, kincses öntudatát”. Babits Mihály: *Európaiság és regionalizmus*. Erdélyi Helikon 1930. 1. sz. 3.
9. Helikon irodalom-és kultúratudományi szemle. 2019. 3. sz.
10. Balogh Magdolna: *Mire jó a regionalizmus*. Helikon 2019. 3. 187–200.
11. Radnai Dániel Szabolcs: *Regionális szemlélet a magyar irodalomtörténet-írásban*. In: Szakkollégiumi Füzetek, a Móra Ferenc Szakkollégium Évkönyve, Szeged, 2019. 285.
12. Berkes Tamás: *Közép-európai komparatiztika egykor és most*. Helikon 2019. 3. sz. 299.
13. Sziráki Péter: *A regionalitás és a posztmodern kánon a XX. századi magyar irodalomban*. In: Görömbei András (szerk.): *Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen*. Kosuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2000. 49.
14. T. Szabó Levente: *A tér képei: tér, irodalom, társadalom. Erdélyiség-képzetek a 19. század közepén*. Komp-Press, Korunk, Kvár, 2008. 68–69., ill. 75.
15. Julia Kristeva: *Nations Without Nationalism*. (Transl. Leon S. Roudiez) Columbia University Press, New York, 1993. 50.
16. Shelley Fisher Fishkin: *Crossroads of Cultures: The Transnational Turn in American Studies*. Presidential Address to the American Studies Association, November 12, 2004. *American Quarterly* 2005. 1. 17–57.
17. Jahan Ramazani: *A Transnational Poetics*. University of Chicago Press, Chicago, 2009.
18. Rákai Orsolya: *Fogalomfossziliák, identitás-közületek: a transznacionális poétika lehetőségei az individuális, a kollektív és az idegen metszeteinek újragondolásában*. Helikon 2015. 2. sz. 241.
19. Uo. 242.
20. Lódi Gabriella: *Regionalitás és intertextualitás az elmúlt két évtized vajdasági magyar novelláiban*. Tanulmányok 2016. 1. sz. 141–142.
21. Pécsi Györgyi: *Tőzsér Árpád*. Kalligram, Pozsony, 1995.
22. Balázs Imre József: *Erdélyi magyar irodalmi olvasatok*. Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, Kvár, 2015. 12–20.
23. Uo. 18.
24. A *Psalmus Transylvanicus*, és sorban tovább a következő versek: *Erdélyi töredék, Erdélyi tél, Szirventesz erdélyi költőkről, Erdélyi iskolák falára, Gúnyirat Andreas Transylvanus ellen, Erdélyi disznó, Álmodik a gyomor: Transzszilván gasztrológiai traktátus-töredéke, Ó, Trenszi, Trenszi, Trenszi!, Minority Blues, Lázár René Sándor: Erdélyi harangok, Az transzszilván tradíciókról* más és más interpretációját és olvashatóságát teremtik meg az erdélyi jelzőnek. Erdélyi magyar költők, kritikusok, akik megjelennek a versszövegek előtti ajánlásokban: Dsida Jenő, Jékely Zoltán, Szilágyi Domokos, Hervay Gizella, Lászlóffy Aladár, Szabédi László, Bogdán László, Balla Zsófia, Markó Béla, Láng Zsolt, Egyed Péter, Farkas Árpád, Ferencz István, Cs. Gyimesi Éva, Kántor Lajos, Balázs Imre József.
25. Szilveszter László Szilárd: *Identitás-reprezentációk a kortárs erdélyi lírában*. In: Balázs Imre József (szerk.): *Kortárs magyar kisebbségi irodalmak. Posztkolonializmus, gender studies, littérature mineure*. Egyetemi Műhely Kiadó, Kvár, 2013. 88.
26. Balázs Imre József: *Az erdélyi magyar költészet az 1920-as években*. Nyelv-és irodalomtudományi közlemények 2007. 1–2. sz. 16–17.
27. Pápay Szandra: *A posztmodern metamorfózisa. A Címtelen föld. Fiatal erdélyi modern líra című antológiáról*. Irodalmi Szemle 2021. 3. sz. 36.
28. „Minden ideológia egy adott társadalmi-történelmi helyzetben élő osztály, réteg, csoport válasza az adott helyzet kihívására: öneszmélés, amely a helyzetbe foglalt adottságok és lehetőségek, a helyzet meghatározta érdekek tudatosítását és az utóbbiakból adódó célok programszerű megfogalmazását, valamint a cselekvés irányelveit tartalmazza.” Cs. Gyimesi Éva: *Gyöngy és homok. Ideológiai értékjelképek az erdélyi magyar irodalomban*. Kriterion, Buk., 1992. 16.
29. Kovács András Ferenc: *Szóból a zúgó rengeteget*. In: Uő: *Scintilla animae*, Komp-Press, Kolozsvár, 1995.
- https://reader.dia.hu/document/Kovacs_Andras_Ferenc-Scintilla_animae-10987
30. Németh László: *Két nemzedék*. Magvető, Bp., 1970. 190–195.

31. Lászlóffy Aladár: *Áprily Lajos*. In: Jánosházy György (szerk.): *Erdélyi panteon* I. Mentor, Mvhely, 2001. 63–66.
32. Lásd még Pataky Adrienn tanulmányát: *Nemes Nagy Ágnes Áprily-képe*. Vigilia 2019. 9. sz. 686–693.
33. Nemes Nagy Ágnes: *Áprily és a természet*. Jelenkor 1988. 4. sz. 343–347.
34. Uo. 343.
35. Mészáros Márton: *Áprily Parajdon*. Korunk 2018. 3. sz. 56–61.
36. <http://www.hungarikum.hu/hu/content/reg%C3%B6l%C3%A9s>
37. Verebéli Kincső: *A regölés hosszú rögös útja*. In: Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel (szerk.): *Aranymadár. Tanulmányok Tánzos Vilmos tiszteletére*. BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet – Erdélyi Múzeum-Egyesület – Kriza János Néprajzi Társaság, Kvár, 2019. 791–809.
38. regös – ‘énekmondó’; ‘jeles napokon a falut járó, énekelő és adománygyűjtő fiatalok egyike’. Származéka: *regöl*. Vitatott eredetű szó. Vagy a rege szó hangutánzó tövből ered, vagy a révül családja tartozik, s annak ősi magánhangzós tövből lett -g névszóképzővel. Az utóbbi esetben a *regölés* az ősi időkre utal, a sámánok révületben előadott szavaira értődött eredetileg. Forrás: <https://www.arcanum.com/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/r-F3964/regos-F39F4/>
- A rejt ige ‘révül’ jelentéssel bírt, az elrejtőzés, a révülés a táltos, illetve a sámán eksztázisát, transzba (megváltozott tudatállapotba) esését jelenti. „Nem halt meg, csak elrejtkezett!” – mondja a magyar szólás a táltosokról, amikor azok megváltozott tudatállapotba kerülnek. A ‘rejtőző, hevítő hely’ jelentésű rejtek áldozatbemutatói szent helyre utalt. A reg, rege, regös, regél szócsoporthoz a ‘melegség, hevület’ alapjelentés köré rendeződött eredetileg, s a sámán hevületére, eksztázisára utalt. A regös tövét alkotó szó, ami a révül (rejtezik) szavainkban is megtalálható, nyelvünk legrégebbi, feltehetően ugor (talán uráli) rétegeből származik. A rege azt jelentette, amit a sámán hevületében, eksztázisában elmondott. A manysik nyelvében a taran réj azt jelenti, hogy ‘isten heve’, és pupi réj: ‘bálvány heve’. Hunfalvy a révül és rejt szó eredetének egy közös rév-, réj- tölt ad meg. E szavak fő jelentésének a ‘lélekben való elragadtatás’-t nevezi meg. (A révületet kifejező boudug, azaz boldog a ‘szent’ fogalom egyik megfelelőjeként a keresztény terminológia részévé vált, a magas fokú vallásos érzésben gyakran fellépő révületet, elragadtatást a szentség egyik jellemző vonásaként megadva... A „Haj, regő rejtem” (Haj, révüléssel révülők) ráolvasó jellegű regölő mondóka első sora szintén a sámán eksztázisának emlékét őrzi. Itt a haj szellemeket magához idéző hívó szó, felszólítja a természetfeletti lényeket, hogy jöjjenek el hozzá, segítsenek neki, mert bármilyen feladatot is kell elvégeznie, csak segítő szelleme vagy szellemei révén teheti.” Sitkei Dóra: *A honfoglaló magyarok hitvilága és a magyar nyelv*. Ingenia Hungarica, ELTE, Eötvös József Collegium, 3., (Főszerk. Horváth László), 2017. 219.
39. Dr. Sebestyén Gyula: *Regös-énekek*, Athaeneum, Bp., 1902. 331.
40. Kosztolányi is figyelmeztet a hangzó szöveg elsődlegességére, l. Kosztolányi Dezső: *Ábécé a hangról és a szavalsárról*. In: Uő: *Nyelv és lélek*. Osiris, Bp., 1999. 438.
41. „Mert az aligha véletlen, hogy a szövegköziségnek elsősorban a palimpszesztust ki-tüntetett változata uralkodik Kovács András Ferencnél. Ez ugyanis arra enged következtetni, hogy nem a térbeliség, az egymásutánosság uralja a szövegek összjátékának itt érvényesített poétikáját. Az egymáson keresztül, egymás által és egymás segítségével feltáru-ló, időben egymás jelentéseit gazdagító és az irodalmi régiséget csak a közbejövő formák beszédében megértető szövegköziség ezért inkább a transztextualitás (G. Genette) egyik poetológiai esetének lehet a példája.” Kulcsár Szabó Ernő: *Poesis memoriae. A lírai mnemotechnika és a kulturális emlékezet „újraírása” Kovács András Ferenc verseiben*. In: Uő: *Az új kritika dilemmái. Az irodalomértés helyzete az ezredvégen*. Balassi, Bp., 1994. 164.
42. André Ferenc – Horváth Benji: *Metamodernizmus az erdélyi fiatal lírában*. Helikon 2020. 18. sz. 10.

BECK TAMÁS

ÚTBAN A BŰN LÉTFOGALMA FELÉ

■ A Heidegger-stúdiumok hallgatói általában valóságos sokként élik meg, amikor a *Lét és idő* lelkiismeret-elemzéseinek feldolgozása közben rádöbbennek a vulgáris lelkiismeret-felfogás tarthatatlanságára. Elsősorban az a heideggeri felismerés hat ránk elemi erővel, miszerint a jelenvalólétként aposztrofált ember bűnös léte eredendő, vagyis minden rossz cselekedet elkövetését megelőzően fennáll már. Kissé szakszerűbben úgy fogalmazhatnánk: a bűn cselekvésfogalmát felváltja a bűn létfogalma. Holott a filozófiatörténetben korántsem Heidegger jut el először ahhoz a felfogáshoz, mely bűnös létünket létszerűen elháríthatatlannak tekinti. A *Lét és idő* szerzőjének újítását inkább abban látom, hogy elsőként ő terjeszti ki a bűn létfogalmának érvényességi körét az etikán túlra, a lételmélet területére. Dolgozatomban a heideggeri bűnfelfogáshoz vezető út két sorsdöntő állomásának bemutatására teszek kísérletet. Immanuel Kantra, valamint F. W. J. Schellingre azért esett a választásom, mert eltérő módokon, de ők vázolják fel talán legmarkánsabban a bűn létfogalmát, ekképpen pedig gondolati teljesítményük a heideggeri koncepció fontos előzményének tekinthető.

Kant

■ Amikor Kant morálfilozófiájának fejlődését bemutatom, elsősorban Tengelyi László monográfiájára támaszkodom. Pályájának első szakaszában, illetve a kritikai korszakot megelőzően Kant etikája nemigen különbözik attól a maga korában közkeletű felfogástól, melyet többek között Platon, Arisztotelész, Descartes és Spinoza is magáénak vall. A szóban forgó etikai rendszerek először is konzekvencialisták abban az értelemben, hogy az erkölcsi parancsok betartását a törvényhez való hűség következményével indokolják. Pontosabban: az erkölcsös élet jutalmát a boldogságban látják, s mivel minden ember boldogságra vágyik, szükségszerűen kíváncsatos a parancsolatok betartása. Másik jellemző vonása a kritikai erkölcsfilozófiának, hogy a königsbergi gondolkodó az ember hajlamait állítja szembe annak kötelességeivel. Alapvető jelenségeként a kötelességek és a hajlamok küzdelmét nevezi meg, másként szólva: ész és érzékiség harcát. Mint említettem, boldogság és erény összekapcsolása, illetve a kötelességekkel szembeszegülő természetes hajlamok képzete már Szókratész fellépése óta meghatározó volt a filozófiai etikában.

Kant ennek az úgyszólván archaikus emberképnek a birtokában alakítja ki erkölcsfilozófiája fogalomkészletét. Megkülönböztet törvényt és maximát: utóbbi cselekvésünk elve, előbbi általános érvényre tart igényt. Kimondja, hogy a törvény csak egy isteni akarat esetében érvényesülhet akadálytalanul, az emberek esetében mindössze imperatívuszról, vagyis parancsolatokról beszélhetünk. A hipotetikus imperatívusz követése valamely cél eléréséhez szükséges, az erkölcsi parancsolatok viszont nincsenek tekintettel céljainkra, ergo a kategorikus imperatívuszt, vagyis az erkölcsiség alaptörvényét akkor is követnünk kell, ha az ellenkezik kitűzött céljainkkal. A *gyakorlati ész kritikájában* található kategorikus imperatívusz leggyakoribb megfogalmazása a következő: „Cselekedj úgy, hogy akaratod maximája mindenkor egyúttal általános törvényhozás elvének is számíthasson!” E felszólítás óriási felelősség birtokosává teszi az embert. Azzal kell kezdenünk, hogy a kategorikus imperatívusz teljesítésének előfeltétele a szabadságunk.

Amennyiben ugyanis cselekvésünk teljes mértékben természeti törvények által determinált, nekünk tulajdonítható erkölcsi cselekvésekre sem lennénk képesek. Ez azonban még csupán „valamitől való”, „negatív értelemben” vett szabadság. Fellelősségünk azonban a „valamire való”, „pozitív értelemben” vett szabadságunkból következik. A kategorikus imperatívusz arra szólít fel bennünket, hogy cselekvésünk magunk választotta maximája egyúttal egy univerzális, mondhatni isteni törvény ismérveivel rendelkezzen. Az embernek tehát saját cselekvése vonatkozásában meg kell szüntetnie maxima és törvény korábban említett különbségét.

Ha viszont Kant szakít az antik etikában gyökerező erkölcsfelfogással, és jó cselekedeteinket már nem boldogságra való törekvésünkből, hanem erkölcsi autonómiánkból eredezteti, óhatatlanul szükséges lesz a morális törvény bennünket kötelező voltának megokolására. Az *erkölcsök metafizikájának alapvetésében* felbukkan az ember feltétlen értékének tézise, melyet a kategorikus imperatívusz egy másik megfogalmazása a következőképpen fejez ki: „cselekedj úgy, hogy az emberiséget mind saját személyedben, mind pedig mindenki másában mindig egyúttal célként is kezeld, sohase pusztá eszközként!” E kanti mű az ember „célkitüntetettségét” nevezi meg minden erkölcs fundamentumaként. A „célkitüntetettség” mint az ember létjellemzője azt is jelenti, hogy ellentétben az eszközként használható dolgokkal, az embernek nem ára van, hanem méltósága. Heidegger *Lét és idő* című művéből kiderül, miért problematikus ez a merev elhatárolás. Most csupán annyit szögezzünk le, hogy a kategorikus imperatívusz előbb említett formulája nem fejez ki egyszerű diszjunkciót, következésképp Kant is tisztában van vele: időnként elkerülhetetlen, hogy az ember az eszközök létmódját vegye fel. Ezt az észrevételt mindenesetre a gyakorlat is igazolja, hiszen számtalan esetben előfordul, hogy a „célkitüntetettség” követelménye írott malaszt marad. Életünk szituációinak nagy részében embertársainkat eszközként használjuk valamilyen cél érdekében erkölcsi autonómiánkból fakadó feladatunk épp egy olyan létállapot megteremtése, melyben az ember „célkitüntetettsége” követelményből (*Sollen*) valóssággá (*Sein*) válik.

Az 1780-as évek folyamán azonban Kant erkölcsfilozófiai gondolkodásában változás megy végbe. Ahhoz az alapeszméhez kritikai korszakában mindvégig ragaszkodik, hogy autonómia és erkölcsi törvény szorosan összetartozik. (Köznapi nyelven szólva: szabadságunk a *jóra való* szabadság.) Az 1785-ben megjelent *Az erkölcsök metafizikájának alapvetésében* ugyanakkor még teleologikus magyarázattal szolgál arra, hogy miért kell engedelmeskednünk az erkölcsi törvénynek. Itt az embernek mint „a célok szubjektumának” a rendeltetése az, hogy minden dologgal valamely célkitűzésének tárgyaként bányon, más személyekkel társulva pedig megteremtse „az erkölcsök birodalmát”. A *gyakorlati ész kritikájában*, mely 1788-ban jelent meg, az erkölcsi törvény viszont már nem nyer céllevű igazolást. Utóbbi műben a morális törvény már igazolhatatlan „faktumként” jelenik meg. Itt az ember nem a természettől rárótt rendeltetését teljesíti, hanem saját maga ad magának „magasabb rendeltetést” erkölcsi autonómiájából fakadóan.

Idáig érve Kant újabb nehézséggel néz szembe. Mivel a *gyakorlati ész kritikájában*, mint láttuk, etika és teleológia együttműködése véget ér, feszültség támad a célszerű világrend és az erkölcsi autonómia között. Holott már a *tiszta ész kritikájának* zárófejezeteiből kiderül, hogy Kant szerint a filozófiának két tárgya van: a természet és a szabadság. Vagyis e koncepció értelmében az erkölcsi törvény és a természettörvények egyaránt az emberi ész törvényhozásából származnak, ennek megfelelően egyazon tudomány keretein belül helyezkednek el. Ez viszont ellentmond Kant korábbi koncepciójának, hiszen ő korábban antinómiát vélelmezett természet és szabadság kapcsolatában.

A német rendszerfilozófus, hogy kikerülje a csapdát, a vallást hívja segítségül. Azt jó előre leszögezi, hogy az erkölcsiség alapvetésében a vallásnak nem juthat

szerep. Az ember autonómiájának eszméje sérülne tudniillik, ha az erkölcsi parancsokat isteni törvényekből eredeztetnénk. A morál ellenben Kant szerint szükségszerűen a valláshoz vezet. *A gyakorlati ész kritikája* ugyan nem szakít nyíltan azzal a korábban deklarált elvvel, hogy az erkölcsi cselekvésnek nem lehet mozgatórugója a boldogság utáni vágy. Elismeri ugyanakkor, hogy minden „eszes, de véges lény” kiolthatatlanul vágyakozik a boldogságra. Mivel azonban jó cselekedeteink eredménye nem ritkán maga a boldogtalanság, szükségünk van egy „legfelső észre”, aki egyedül képes igazságos kapcsolatot létesíteni erény és boldogság között. Isten léte, illetve az ember halhatatlansága így válnak az erkölcsi cselekvés nélkülözhetetlen „posztulátumaivá”. Kant korszakalkotó felismerése, hogy Isten, valamint a halhatatlanság problémája nem a metafizika felségterületéhez tartoznak, hanem etikai vizsgálódásaink teszik szükségessé az ember számára egy „legfelső ész” létét, illetve az örök életet.

Ezen a ponton úgy tűnhet számunkra, mintha a königsbergi gondolkodó egyenesen ellentmondana a valóságnak, amikor a vallást kizárja az erkölcsöt megalapozó tényezők közül. Hiszen mind az emberiség törtéájában, mind az egyén személyiségfejlődésében jóval későbbi fejlemény a tekintélyetikánál az erkölcsi autonómia. Európa történelmének egészen a felvilágosodásig tartó szakaszában a keresztény vallás révén mindvégig egy transzcendens autoritás az erkölcsi parancsok legfőbb forrása. Ugyanezt a morált megalapozó tekintélyt a gyermek 7-8 éves koráig pedig a szülő, illetve a nevelő jelenti a modern neveléstudomány szerint. A gyermeknél a kötelességérzet forrása a felnőtthez fűződő egyoldalú tisztelet, melynek komponensei a félelem és a szeretet. „Ez az egyoldalú tisztelet azonban, ha tényleg a kötelességérzet forrása is, az engedelmisség erkölcsét hozza létre a kisgyerekekben, amelyet elsősorban a heteronómia jellemez. Ez a heteronómia később enyhül, hogy átadja a helyét, legalábbis részlegesen, a kölcsönös tiszteletet jellemző autonómiának.”¹ Kant azonban tökéletesen tisztában van ezzel a fejlődéslélektani ténnyel, és képes azt az egyetemes emberiségre vonatkoztatni, amint arról *Válasz a kérdésre: mi a felvilágosodás?* című, 1783-as rövid írása is tanúskodik. Ennek elején olvasható: „A felvilágosodás az ember kilábalása maga okozta kiskorúságából. Kiskorúság az arra való képtelenség, hogy valaki mások vezetése nélkül gondolkodjék. Magunk okozta ez a kiskorúság, ha oka nem értelmünk fogyatékoságában, hanem az abbeli elhatározás és bátorság hiányában van, hogy mások vezetése nélkül éljünk vele. Sapere aude! merj a magad értelmére támaszkodni! – ez tehát a felvilágosodás jelmondata.”² Kant tehát az emberiség nagykorúságát veszi alapul, amikor *A gyakorlati ész kritikájában* autonómiával együtt az erkölcsi törvényhozás képességével ruhazza fel az egyént. Figyelemre méltó, hogy a modern fejlődéslélektan képviselői ennek kapcsán előszeretettel hivatkoznak Kantra. A 20. századi pszichológia egyik svájci reprezentánsa, Jean Piaget például így fogalmaz: „Kant a tiszteletben egyetlen típusalkotó érzést látott, amely nem egy személyhez mint olyanhoz, hanem csak mint az erkölcsi törvény megtestesítőjéhez vagy képviselőjéhez kötődik. A tisztelet tehát számára a kötelesség következménye, későbbi a kötelességnél.”³ Piaget tehát úgy látja, hogy Kant mégsem egészen egy gyermek mintájára képzel el a kiskorú emberiséget. Kant szerint a felvilágosodást megelőző emberiség ugyanis rendelkezett az isteni eredetű törvények tiszteletével. Egy gyermekben ellenben nincs meg a törvénytisztelet, cselekedetei kizárólag kényszerből, félelemből fakadnak: „a gyerek apját nem a törvény vagy a társadalmi csoport képviselőjeként tiszteli, hanem maga fölé rendelt egyénként, a kényszerek és a törvények forrásaként”.⁴

A célszerűség vonatkozásában felmerült nehézségeket Kant végül egy harmadik „kritikában”, az 1790-ben megjelent *Az ítélőerő kritikájában* próbálja megoldani. Itt egyértelműen kijelenti, hogy természeti törvények és erkölcsi törvény két külön rendszerének egyesítése lehetetlen, műve csupán „összekötésükre” vállal-

kozhat. Ezt a közvetítő szerepet Kant az esztétikára ruházza. A teleológia helyettesítése „az ízlés kritikájával” a világregd célszerűsége eszméjének feladását jelenti. Ez megoldja ugyan erkölcsi autonómia és teleologikus világregd összeütközésének problémáját, de újabb nehézségekhez vezet, melyek a Kant által felépített rendszernek immáron a lényegét érintik, jelesen szabadság és erkölcsiség összetartozása kérdőjeleződik meg. Az újabb probléma megoldására *A vallás a pusztaság határain belül* (1793) című mű tesz kísérletet.

Ebben a vallásfilozófiai munkában Kant először is antinómiát fedez fel történelem és morál között. Meg kell állapítania, hogy az emberiség története, eltekintve a bölcsesség és erény rövid megnyilvánulásaitól, bűnnel, esztelenséggel és szenvedéssel van átitatva. Karl Löwith joggal jegyzi meg: „A legfontosabb alkotóelem azonban, amelyből a történelemértelmezés egyáltalán kialakulhatott, a történeti cselekvés teremtette rosszról és szenvedésről szóló tapasztalat.”⁵⁵ Kant az európai történelem egy olyan szakaszában élt és alkotott, melyben a szenvedés kérdésére adott keresztény válasz érvényben volt még, ugyanakkor megjelent már a haladás kíváncsága is. Az archaikus, illetve a modern történelemfelfogás eltérően kezelte a szenvedés problémáját: „Sem a pogányság, sem a kereszténység nem adta át magát annak a modern illúzióknak, hogy a történelem előrehaladó fejlődés, amely a rossz és a szenvedés problémáját fokozatos megszüntetésükkel megoldja.”⁵⁶ A haladáseszménnyel összhangban a német filozófus mindenestre kifejti, hogy történelme során az emberiség „a jogi természeti állapotból” ugyan a „politikai közösség” felé halad, de utóbbi nem jelenti egyúttal az „etikai közösséget” is. Az úgymond „társiatlan tulajdonságok”, amelyek egyébként előmozdítják a civilizáció és a kultúra fejlődését, állandósítják az „etikai természeti állapotot”. Ebben az állapotban az egyes emberek akarata még jó is lehet, a közösség szintjén mégis a rosszakarat érvényesül. Ennek okát Kant abban látja, hogy amint az egyén más emberek közé kerül, ellenséges hajlamok lesznek úrrá rajta, úgymint irigység, uralomvágy, kapzsiság. A gondolkodó ebből azt a következtetést vonja le, hogy a történelem közege szükségszerűen zátonyra futtatja az egyén mindenfajta erkölcsi erőfeszítését. Innen már csak egy lépés annak kimondása, hogy a történelem az erkölcsiség ellenerejét jelenti. Az egyén azonban hiába igyekszik erkölcsi értelemben tökéletesíteni önmagát, Kant szavaival ez pusztán „morális magánügy”, nem elég a kívánt „etikai közösség” megteremtéséhez. Legalábbis feszültséget fedezhetünk fel azon két tény között, hogy a történelem gátolja erkölcsi erőfeszítéseinket, mégis a történelemben kell megvalósítanunk etikai célkitűzéseinket.

Ez az antinómia rákényszeríti Kantot bizonyos következtetések levonására etikáját illetően. A fentiekből következően nem tudható ugyanis, hogy az ember üdvös munkálkodása valaha célt érhet-e, más szavakkal az „etikai közösség” megteremtéséhez elegendő-e egymagában a szabadság. Kant válasza: az egyének ereje önmagában elégtelen ehhez, vagyis szükséges még egy „magasabb morális lény”, Isten feltételezése, aki minden egyén erejét egyesíti a cél elérése érdekében. Könnyen belátható: ez a gondolati fordulat az ember korábban Kant által sűrűn hangoztatott autonómiáját nagymértékben csorbítja azáltal, hogy erkölcsi erőfeszítéseiben ráutalja Isten segítségére. Tengelyi László sarkosabban fogalmaz: „Kant etikája önállóságát veszti, és vallásfilozófiává bővül.”⁵⁷

A vallás a pusztaság határain belül című művében Kant az erkölcsiség alapvetését illetően is nagy horderejű belátásokra jut. Mint láttuk, a bűn jelenségét korábbi munkáiban egyszerűen azzal magyarázta, hogy az ész egyszerűen alulmarad a hajlamok túlerejével szemben. Azonban álláspontjának felülvizsgálatára kényszeríti most az a felismerése, hogy morális törvény nélkül nem létezhet emberi öntudat, személyiségünkben eleve hely van kijelölve számára. Kant megfigyelése szerint amikor az ember bűnt követ el, akkor nem egyszerűen utat nyit hajlamai számára, hanem a morális törvény helyett saját egoizmusát teszi meg törvényho-

zása alapjául. Tengelyi László kifejezésével élve „az önszeretetet törvényhozása”⁸ lép működésbe. E felismerése viszont arra indítja a német filozófust, hogy feladja a bűn eredetét illető korábbi koncepcióját, mely az ésszel szembeszegülő hajlamok túlerejére épült. Természetünk korlátai helyett a vallásfilozófiai műben az erkölcsi rosszért az a hajlandóságunk (*Hang*) felelős, amely arra indít bennünket, hogy döntéseinkben a morális törvényt figyelmen kívül hagyjuk, és hajlamainkhoz (*Neigungen*) igazodjunk. Más szavakkal: immáron nem az emberi természetben, hanem az emberi szabadságban rejlik a bűn eredete. Ha viszont így van, „a rosszra való hajlandóságáért” (*Hang zum Bösen*) teljes mértékben felelősséget visel az egyén. Kant rámutat, hogy érzékiségünkől származó természetes hajlamaink és az erkölcsi rossz olyannyira különműek, hogy az egyiket semmiképp sem tehetjük meg a másik alapjává.

A hagyományos erkölcsfelfogás, mely még a kriticismus fogalomalkotását is meghatározta, ezen a ponton érvényét veszti. Természetünk korlátait immáron nem tehetjük felelőssé bűnös voltunkért, mivel *mi magunk* soroljuk hajlamainkat kötelességeink elé. Erre indító hajlandóságunk, Kant szavaival élve, maga a „gyökeres rossz”. Kant persze nem azonosul a bibliai felfogással, mely szerint az emberiség összülőinek bűne öröklődik át nemzedékről nemzedékre. De a rosszra való hajlandóság nála is az eredendőség karakterét viseli magán, az emberi nemre általánosan jellemző, s egyúttal minden más bűnünk belőle származik. Az igazi fordulat, mely horderejénél fogva Tengelyi szerint akár kritikainak is nevezhető, azonban akkor következik be, amikor Kant a szóban forgó „ősbűnt” próbálja azonosítani. Mert nem azt a gőgöt teszi meg eredendő bűnnek, mellyel az erkölcsi törvény helyébe „önszeretetünket” állítjuk. Nem is a társas mivoltunkból fakadóan ránk oly jellemző irigységet, melyet pedig az olasz költőóriás, Dante, „minden bűnök anyjának” nevezett az *Isteni színjáték*ban. A vallásfilozófiai tanulmányunk abból a megállapításából, miszerint a bűn az ember természete helyett az emberi szabadságból származtatható, szervesen következik az újdonsült tétel: az egyén szabadsága „jóra és rosszra való szabadság”. Amikor éppen nem vétkezünk az erkölcsi törvény ellen, a bűn potenciálisan akkor is jelen van bennünk – hiszen személyiségünk, mint már említettem, az idős Kant szerint át van itatva a rosszra való hajlandósággal. Ebben a helyzetben könnyedén abba a kísértésbe eshetünk, hogy aktuális törvényszegés híján jónak képzeljük magunkat, és hamis önképünk folyományaként kitérünk eredendő bűnösségünk vállalása elől. *A vallás a pusztaság és határain belül* című műben pedig pontosan ez az önbecsapás van megnevezve „gyökeres rosszként”, miután Kant nemes egyszerűséggel „álnokságnak” titulálja. (Hozzá kell tennünk: Kant alapvetően adós marad rosszra való hajlamunk eredetének magyarázatával, hacsak nem az „eredendő bűn” bibliai motívuma van a kritikába visszacsempészve.)

Nyilvánvaló, hogy ez a korszakalkotó felismerés óhatatlanul kikezdi szabadság és erkölcsi törvény korábban oly sokszor hangsúlyozott egységét. Kant már *A gyakorlati ész kritikájában* kimondja, hogy a felelősség megléte előfeltétele annak, hogy személyiségről beszélhessünk. Most viszont ugyanő arra a felismerésre jut, hogy a „gyökeres rossz” vállalása nélkülözhetetlen felelősségünk szempontjából. Végső soron tehát „bűnösség nélkül nincs személyiség”.⁹ Ez a kanti megállapítás az ember etikai értelemben vett szabadságára nézve is különös konzekvenciával jár. Az új felismerés fényében ugyanis autonómiánk bizonyítéka többé nem kötelességeink teljesítése, hanem eredeti bűnösségünk vállalása. Amint arra Tengelyi is rámutat, e gondolati fordulat révén természet és szabadság Kant által korábban elhárított antinómiája újra felbukkan, de immáron az emberi bensőben nyilvánul meg. Ezt bizonyítja a vallásfilozófiai írás retorikája, hiszen a szerző végső következtetését követően rosszra való hajlandóságunk vonatkozásában eredendőség és szabadság között egyensúlyozik. A bűn létfogalma tehát lényegében megszületik,

bár Kant a további konzekvenciák levonásától visszariad. *A vallás a pusztaság ész határain belül* etikai kulcstézise, miszerint a rossz eredetért felelősséggel tartozunk, implikálja azt a gondolatot, hogy mindenfajta bűn egyedüli forrása az ember szabadsága. Ez azonban a kritizmus szemszögéből nézve metafizikai képtelenség. Azt az embert ugyanis, aki nincs kötelezve a morális törvény által, Kant egy törvények nélkül ható ok analógiájára képzelel el. Mivel pedig ez önellentmondásnak tekinthető, a német filozófus meglévő felelősségünk ellenére sem hajlandó a rosszat szabadságunkból eredeztetni. Tengelyi felhívja figyelmünket arra, hogy például Heidegger felől visszanézve ez az óvatosság megtorpanásnak hathat. Rögtön hozzáteszi azonban, hogy a königsbergi gondolkodó az emberi természet sajátosságait, illetve kiváltképp a szabadságot eleve fölfoghatatlannak ítéli. Magától értetődően utalja tehát a „gyökeres rossz” eredetére vonatkozó kérdést is a misztériumok közé.

Schelling

■ Mivel az ember Istentől kapott szabadsága „jóra és rosszra való” szabadság, Istentől azonban nem származhat semmi rossz, óhatatlanul felmerül a bűn eredetének problémája. További kérdéseket vet fel, hogy Szent Ágoston óta s a középkori skolasztikával ugyancsak összhangban az erkölcsi rosszat rendszerint valamilyen hiánynak, privációnak tekintjük (*privatio boni*), ugyanakkor – a jóhoz hasonlóan – szükségszerűen realitást kell tulajdonítanunk neki, hiszen csak ebben az esetben befolyásolhatja ténylegesen etikai természetű döntéseinket. Arról nem beszélve, hogy a rossz realitása híján ellentétét, a jót sem tarthatnánk valósnak. Ha viszont a rossz egyfajta pozitívitását feltételezzük, hogyan láthatjuk el ezzel egyidejűleg negatív előjellel? E kérdéshalmaz kibogozására, illetve megválaszolására F. W. J. Schelling tesz sajátos kísérletet.

Schelling úgy kívánja a rosszat lételméleti szempontból megalapozni, hogy a rossz realitása biztosítva legyen, ugyanakkor Isten is megőrizhesse vele szemben a maga integritását. *Az emberi szabadság lényegéről* című mű szerzője szerint a rosszra való szabadság ugyan Istentől származik, de maga a rossz eredetét tekintve egy Istenhez valamiképp kötődő, ám attól mégis határozottan elkülönülő *alapban* (*Grund*) gyökerezik. A rossz eredetének kérdése az újkor előtt még Isten jóságának igazolása (*teodicea*) kapcsán vetődött fel. A klasszikus keresztény felfogás többnyire megelégedett annak leszögezésével, hogy a világban fellelhető ugyan a rossz és a szenvedés, maga Isten azonban jó. Ahogyan Odo Marquard röviden összefoglalja ezt a koncepciót: „Létezik a rossz, a szenvedés, a gonosz, Isten mégis jó, mert ő nem tehetett mást, mint hogy megengedje a rosszat, a szenvedést, a gonoszt. [...] Isten ellenfele [a Sátán – B. T.] és az emberi szabadság képezik [...] Isten mindenhatóságának határát, ez Isten alibije.”¹⁰ Az újkor megoldási kísérletei ellenben nem morális, hanem elméleti megfontolásokból próbálják a rossz problematikáját Istenhez kötni. Szintén Odo Marquard ismerteti eme kísérletek közös alapját: „Létezik a rossz, a szenvedés, a gonosz, Isten mégis jó, mert ő nem tehetett mást, minthogy megengedje a rosszat, a szenvedést, a gonoszt; éspedig mindazon dolgok miatt, melyek Isten mindenhatóságának határát magában Istenben képezik.”¹¹ Schelling számára is ehhez jön kapóra az „alap” természetfilozófiából átvett fogalma. Ezért el kell fogadnia azt a posztulátumot, miszerint Istenen kívül nincs semmi, ám a dolgok alapját mégis abban találja meg, ami Istenben nem ő maga (*nicht Er Selbst ist*), abban tehát, ami egzisztenciájának alapja. Megkülönbözteti Isten létezésének alapjától. Ez utóbbi Isten természetének tekintendő, „*tőle elválaszthatatlan, de egyben különböző lényeg*”.¹² Ezt az alapot egyfajta erőként definiálja, mely folyton kifelé irányul, vagyis Istent egzisztálásra és megnyilatkozásra készíti.

Az alap lényegét Schelling abban látja, hogy kezdetektől fogva megtalálható benne egy öröknek tekintett „sóvárgás” (*Sehnsucht*), melyet az „örök egy” képzelete táplál. Isten és az alap viszonya leírható két princípium, fény és sötétség viszonyának analógiájára. Fény és sötétség gyökeresen különböznek egymástól, ugyanakkor egymás nélkül nem is létezhetnek. Bár, mint Francesco Moiso írja, e két pólus közt a kötelék korántsem elszakíthatatlan: „A szabadság Schelling szerint nem egyszerű és viszonyok nélküli, pusztán önmagával összefüggésben lévő tény. A szabadságnak komplex struktúrája van: princípiumok összeköttetése, mégis fennáll a lehetőség, hogy ezek köteléke eloldódjon.”¹³ A sötétségre az értelemnélküliség (*Verstandslosigkeit*) a jellemző; itt lakoznak a vágyak, kívánások és minden, ami értelem révén nem fogható föl. A teremtmények itt nem rendelkeznek realitással. Isten viszont tiszta fényben létezik. A fényt és sötétet Schelling Istenben meglévő kettős affekciónak tekinti, s ez a kettősség majd az emberben is megjelenik. Pontosabban szólva, az ember a fény felé törekszik, vagyis a születés mintájára útja a sötétből a fény felé vezet. Fény felé törekvése közben az ember élményvilágában azonban megvan annak a mély éjszakának az emléke, melyből kitört a létbe. Az értelemnélküliséggel jellemzett vágy tárgya, illetve a törekvés célpontja maga Isten, akinek képzelete egyúttal kiemelkedik a szóban forgó értelemnélküliségből. Isten képzetével együtt tehát az értelem is megszületik a vágyból. Sóvárgás és genezis e kettősségét egyszerre jelenti az „ige” bibliai fogalma, ennek a dupla aktusnak a komponenseit pedig már külön-külön ragadja meg János evangéliuma. („Kezdetben volt az Ige”.¹⁴ „S az Ige testté lett”.¹⁵)

Schelling szerint tehát az első mozzanat Isten természetének, személyisége alapjának létrejötte. A „legfőbb létezőre” kezdetben egyfajta szolipszizmus a jellemző. Ezt követi e koncepció értelmében az erők megkettőződése, vagyis test (*Leib*) és lélek (*Seele*) szétválása. A testet definiálhatjuk „a teremtettt önös akarataként” is, míg a lelket „egyetemes akaratként”. Annemarie Pieper ennél tovább is megy, s előbbi az „alap akaratának törekvéseként” (*Streben des Willens des Grundes*), utóbbit az „egzisztencia akaratának törekvéseként” (*Streben des Willens der Existenz*) határozza meg. Mint írja, e két tényező viszont szétszakíthatatlanul összefügg egymással: „Istenben az erők egyensúlya megbonthatatlan. Az önös akarat és az univerzális akarat eleve viszonyként, önmagához való viszonyulásként következik a szabadságból, s ezért az alap akaratának törekvése, valamint az egzisztencia akaratának törekvése nem választhatóak el egymástól.”¹⁶ Egzisztencia és alap akarata között összhangot csak az egységet (*Einheit*) megnyilvánító szellem tud teremteni; nem véletlen, hogy Istent tiszta szellemként (*Geist*) fogjuk fel. Fontos schellingi megállapítás, hogy fény és sötét dualizmusa magában Istenben nem figyelhető meg, hiszen, mint már említettem, ő tiszta fényben lakozik. (Gyenge Zoltán megfogalmazása szerint „Isten a kezdeti egységben nem jelent semminemű szeparációt, hanem a kifejtetlen azonosság megtestesítője”.¹⁷) Az emberben kell tehát e két princípiumnak szétválnia, de fény és sötét az emberben már nem sóvárgásként, illetve megszületett értelemként jelennek meg, hanem transzformálódáson mennek keresztül, s aztán „jó” és „rossz” kettősségét alkotják.

Schelling gondolatmenete, Istennek és a rossz lehetőségének egyidejűsége ellenére, világosan elhatárolható egy manicheista jellegű felfogástól. A manicheizmusnak, e kihalt és egykoron a kereszténységgel szemben álló világvallásnak egyik alaptétele, hogy fény és sötét, vagyis jó és rossz egyenrangúak, s örök küzdelmet vívnak egymással. Schellingnek a kereszténységhez való hűsége nyilvánul meg abban, hogy jónak és rossznak a szóban forgó egyenrangúságát elutasítja, amikor Istent tiszta fénybe állítja. A rosszat e koncepció értelmében nem magában Istenben találjuk meg, csupán annak alapjában mint lehetőséget. Ugyanis Isten szabadsága is jóra és rosszra való szabadság, ám ennek látszólag ellentmond a keresztény dogmatika azon tétele, miszerint Isten *képtelen* bűnt elkövetni. Ha az ember ugyan-

csak képtelen lenne bűnt elkövetni, joggal vitatnánk el tőle szabadságát, hiszen az emberben benne magában, nem csupán alapjában található meg a rossz. Mivel gondolkodásunk emberléptékű, szinte felfoghatatlan számunkra, hogy valaki saját, szabad akaratából mindig az erkölcsileg jó mellett dönt, holott Istennel éppen ez a helyzet. A bűn az ő számára örökké pusztán opcionális marad. Nem lehet véletlen ugyanakkor szerintem, hogy Heidegger a *Szabadság-tanulmány*ban foglaltakat úgy határozza meg, hogy mindez „a *lételre* mint a rendszer alapzatára vonatkozó kérdés alapvetése”.¹⁸ Leibniz fogalmazta meg a filozófia alapkérdését: „Miért van egyáltalán a létező és nem a semmi?” („Pourquoi y a-t-il quelque chose plutôt que rien?”) Schelling válasza minden bizonnyal az lenne, hogy egy világ létezésének előfeltételeként posztulálnunk kell egy teremítő Isten létezését. Ezzel azonban csupán odébb toltuk a problémát, hiszen rögtön adódik a következő kérdés: mi Isten létezésének szükséges és elégséges feltétele? Evidens, hogy isteni státuszra kizárólag az a létező tarthat igényt, melyet a nemlét semmilyen módon nem érint, illetve nem fenyeget – vagyis se nem keletkezik, sem el nem múlik. Éppen a *Szabadság-tanulmány*ból tudjuk azonban, hogy Schelling a bűnt a betegséghez hasonlítja, tudniillik szerinte mindkettő „ingadozás a lét és nemlét között”¹⁹ (*Schwanken zwischen Sein und Nichtsein*). Mind a bűn, mind a betegség okozta szenvedésem csökkenti ugyanis létem értékét, illetve elviselhetetlenné válva reális alternatívaként állítja elém a nemlétet. Ebből következik, hogy egy feltételezett első és örök létezőben a bűnnek a csírája sem lehet jelen. Egy szabad akaratú rendelkező létező erkölcsi minősége és létképessége, azaz etika és ontológia között ekként teremt a *Szabadság-tanulmány* összefüggést, lényegében már közvetlenül előkészítve a bűn heideggeri létfogalmát.²⁰

A bűnbeesés az ember esetében, mint láttuk, már Kant szerint is elkerülhetetlen. Schellingnél pedig az emberi személyiség éppen a bűnbeesés révén születik meg. Az emberben ugyanis szorongást (*Angst*) kelt az az érzés, hogy mind a „jó”, mind a „rossz” elkövetésére képes. Véleményem szerint afféle szorongás ez, mint később Sartre-nál a tériszony érzése: ott is, itt is önmaga lehetséges döntésétől fél az ember. Ahogyan lehetőségünk van egy háztetőről a mélységbe vetni magunkat, ugyanolyan könnyen hozunk morálisan helytelen döntéseket. A potenciális bűnbeesés keltette szorongás eredménye Gyenge Zoltán megfogalmazása szerint „a centrumból való kiűzetés”.²¹ Visszanyúlva a sartre-i hasonlathoz: a tériszonyos ember segítség nélkül oly módon vet véget gyötrelmeinek, hogy enged a kísértésnek, s leugrik a magasból. Ugyanígy a bűnbeeséstől való szorongás is oda vezet, hogy mintegy megvalósítjuk szorongásunk tárgyát, s a bűn útjára lépünk. Nem szabad ugyanakkor figyelmetlenül túllépnünk azon a mozzanaton, hogy amiként a tériszonyos embert is vonzza a mélység, a romlatlan emberben ugyancsak vonzerőt kelt a bűnbeesés lehetősége. Másként szólva: a keletkező szorongást minden esetben megelőzi egyfajta vágyakozás. A tériszonyos emberben tudattalanul öngyilkos hajlamok munkálnak. Ami pedig a bűnt illeti, a szorongás eredetét kutató Kierkegaard szerint itt szintén tetten érhető a szóban forgó ambivalencia, vagyis egyszerre félünk tőle, s egyúttal vágyunk rá. Ahogy a dán gondolkodó velősen megfogalmazza: „A szorongás *szimpatizáló antipátia és antipatizáló szimpátia*.”²² Látszólag jogosult feltennünk a kérdést: vajon a röpké örömet és temérdek szenvedést eredményező bűn iránt egyáltalán miért ébred az ártatlanság birtokosában vágyakozás? Kierkegaard azonban a bibliai teremtéstörténettel összhangban, határozottan azonosítja az ártatlanságot a tudatlansággal. A romlatlan ember nem ismeri a bűn mibenlétét, ergo a szenvedésről sem lehet fogalma, hiszen ártatlansága révén szüntelen örömben van része. (Ezen a ponton vitatkozhatnánk Kierkegaarddal; hiszen például De Sade márki *Justine, avagy az erény meghurcoltatása* című művében a főhős egészen ártatlan teremtesnek van leírva, mégis annyi szenvedést él át, amennyit rajta kívül kevesen.) Ez az öröm mégsem elégti

ki maradéktalanul. „Az ártatlanság állapotában béke és nyugalom honol; de ugyanakkor még valami más is, de az nem békétlenség vagy harc; hiszen itt semmi sincs, amivel harcolni lehet. Mi van akkor? Semmi. De mi a hatása e semminek? Szorongást szül. Ez az ártatlanság nagy titka, hogy egyben szorongás is.”²³ Kierkegaard Heideggert megelőzve megállapítja, hogy a szorongásnak, a félelemmel ellentétben, nem valamely meghatározott dolog a tárgya. A romlatlan ember sem tudja, mi lehet az, ami vágy és félelem keverékét váltja ki belőle, ezért szorong. További öröme nem vágyhat, hiszen eddig állandóan örömben élt. Mivel pedig a bűn végső soron szenvedéssel kecsegteti, kizárásos alapon kijelenthető, hogy homályos ösztönei révén éppen a szenvedés súlyos terhe után sóvárog. E meghökkentőnek tűnő megállapítást egy esszéisztikus fejtegetéssel támasztanám alá Milan Kundera *A lét elviselhetetlen könnyűsége* című tézisregényéből:

„De vajon a nehéz valóban szörnyű, a könnyű pedig valóban csodálatos?

A legsúlyosabb teher ránk nehezedik, leroskadunk alatta, földhöz lapít bennünket. Csakhogy minden korok szerelmi költészetében a nő arra vágyik, hogy férfitest súlya nehezedjék rá. A legsúlyosabb teher tehát egyben az élet legnagyobb beteljesülésének a jelképe is. Minél nehezebb a teher, annál közelebb kerül életünk a földhöz, annál valószínűbb és igazabb.

Ezzel szemben a teher teljes hiánya azt okozza, hogy az ember könnyebbé válik a levegőnél, immár csak félig valószínű, s bár mozgatai szabadak, semmi jelentőségük sincs.

Akkor hát mit válasszunk? A nehezre vagy a könnyűre?

Ezt a kérdést tette föl magának Parmenidész Krisztus előtt a hatodik században. Úgy látta, hogy az egész világ ellentétpárookra van felosztva: fény-sötétség, finomság-durvaság, meleg-hideg, lét-nemlét. Az ellentétpár egyik pólusát pozitívnak tartotta (fény, meleg, finomság, lét), a másikat negatívnak. Az efféle negatív és pozitív pólusra való felosztást gyerekjátéknak vélhetnénk. Egyetlen eset kivételével: melyik a pozitív, a nehéz vagy a könnyű?

Parmenidész így válaszolt: a könnyű pozitív, a nehéz negatív.

Igaza volt vagy nem volt igaza? Ez itt a kérdés. Csak egy dolog biztos: a nehéz-könnyű ellentét a legtitokzatosabb és legsokértelműbb az összes ellentét közül.”²⁴

E poétikus megfogalmazás mögött véleményem szerint a kierkegaard-i rejtély megoldása rejlik. Mint fentebb kifejtettem, Schelling szerint a bűn és a betegség, mint a szenvedés forrásai, csökkentik az ember létének értékét. Ezt most kiegészíthetjük azzal, hogy a szenvedés súlya ugyanakkor nyomatékot ad létezésemnek. Ennek a tehernek a hiánya viszont megnöveli létem értékét, de megfosztja azt jelentőségétől. A bűntől mentes, tehát maradéktalanul boldog ember súlytalannak érzi magát, szenvedésre van tehát szüksége, hogy jobban érezze: létezik. Ezt a szenvedést reméli ösztönösen a bűntől, mely azonban szorongást is kelt benne, hiszen a bűn egyelőre ismeretlen számára. A boldogság tehát nem parttalan eufória, hanem a létem értékét csökkentő szenvedés, valamint a létemet súlyától megfosztó öröm közti egyensúlyi állapot. Az emberi élet pedig nem más, mint szüntelen oszcilláció e két szélsőséges helyzet között. Ha Isten létképességének legfontosabb előfeltételét a bűn hiányában láttuk, ugyanezt a bűnt egyúttal az ember létképességének egyik előfeltételeként azonosíthatjuk. Ez az észrevétel újabb kapcsolódást eredményez etika és ontológia között.

Az ember bűnbeesése kapcsán Schellingnél érdekes kettősség figyelhető meg. Gyenge Zoltán szerint már Kierkegaard gondolatait előlegezi meg az az elképzelés, hogy a bűnbeesés „egyszerre jelenti azt, hogy *bűnösök* leszünk, és egyszerre azt, hogy bűnösökként *leszünk*”.²⁵ Ez az összetett mondat két állítást tartalmaz, mindkettőben más-más tényre kerül a hangsúly. Egyrészt jóra és rosszra való szabadságunkból, illetve emiatti szorongásunkból elháríthatatlan módon következik a bűn választása. Másrészt éppen a bűnbeesés révén születik meg, és kezd egzisz-

tálni az emberi személyiség. A személyiség egyénre jellemző mintázatát a két princípiumnak, jónak és rossznak az adott emberben meglévő aránya határozza meg. Büntetlen ember Schelling szerint nem létezik, a döntő momentum ezért szerte az, hogyan viszonyulunk eredendő bűnösségünkhöz. Úgyszólván a legtöbb, amit szabadságunkból fakadóan tehetünk, hogy küzdünk bűnös hajlamaink ellen. De ha a bűn mindenképpen jelen van az emberben, vajon mi az a „gyökeres rossz”, ami abszolút módon bűnössé teszi őt? Mint láttuk, Kant az úgynevezett állnokságot azonosította ősbűnként; azon hajlamunkat, hogy az aktuális törvényszerűség hiányát bűnösségünk hiányaként értelmezzük. Tulajdonképpen Schelling is egy téves helyzetértékelést nevez meg legfőbb bűnként. A felfuvalkodott ember Istenhez hasonlóan maga is teremtő erővé akar válni, vagyis maga akarja eldönteni, mi a jó, mi a rossz. (Megjegyzendő: a görögöknél is a „hübrisz” jelent meg legfőbb vétekként, vagyis amikor a halandó az istenekkel helyezte magát egy szintre.) Még pontosabban úgy fogalmazhatnánk, hogy a jó-rossz dichotómiát felváltja a számára kellemes, illetve kellemetlen dolgok szembenállásával. Tetteinek megválasztásakor minden etikai szempontot mellőz, kizárólag az alapján dönt, pillanatnyilag mi kelt benne kellemes érzést. Eklatáns példáját találjuk ennek az inadekvát erkölcsfelfogásnak Sienkiewicz *Sivatagon és vadonban* című regényében, melynek főhőse, Stace fekete szolgáját, Kalit szeretné megtanítani a keresztény erkölcsökre.

Kalinak „a Jó és Rossz felől szintén felettébb afrikai fogalma volt, miért is tanító és tanítvány között egyszer a következő érdekes párbeszéd folyt le:

– Mondd meg nekem – kérdezte Stace –, mi a rossz cselekedet?

– Ha valaki Kalinak ellopni a tehenét, az rossz cselekedet! – felelte rövid gondolkodás után.

– Nagyszerű! – dicsérte meg Stace. – Hát mi a jó cselekedet?

Kali most már gondolkodás nélkül vágta rá:

– Jó cselekedet az, ha Kali lopni el más tehenét.

Stace sokkal fiatalabb volt, semhogy megérthette volna, hogy a jó és rossz cselekedetek ilyenén értelmezését Európában is nemcsak egyes politikusok, de egész nemzetek is hirdetik.²⁶

Ezenkívül a megrögzött bűnös a szabadságtól elvitat minden szükségszerűséget, illetve az igazi szabadságot abban látja, hogy azt tesz, amit akar. Ebből a szempontból tulajdonképpen azt sem mondhatjuk, hogy a megátalkodott ember „istent játszik”. Utóbbi kifejezés két értelemben is használható. Istent tetteiben utánozni erényes cselekedetnek számít, míg mindenhatóságának bitorlása Schelling értelmezésében a legfőbb bűn. A valódi Istent ugyanis mindenhatósága ellenére kötik az erkölcsi törvények. Már Leibniz rámutat a *Metafizikai értekezés*ben: „Továbbá, ha valaki azt mondja, hogy a dolgok nem a jóság valamilyen szabályai miatt jók, hanem csupán Isten akarata következtében, akkor ezzel – úgy vélem – tudtán kívül megsemmisíti Isten egész szerepét és egész dicsőségét is. Hiszen minek dicsérnénk őt azért, amit alkotott, ha éppoly dicséretre méltó volna akkor is, ha az ellenkezőjét hozta volna létre?”²⁷ Vagyis a teremtett dolgok nem azért jók, mert Isten teremtette őket. Ellenkezőleg: Isten azért döntött ezek teremtése mellett, mert önmagukban eleve jók. A szóban forgó oksági sor megfordítása pusztán zsarnoksághoz vezetne a Teremtő részéről. Az önkényeskedő embert azonban téves szabadságértelmezés jellemzi. Nem tűr maga körül korlátokat, maga kíván dönteni jó és rossz kérdésében. Így válik képtelenné a rossz hajlamai elleni küzdelemre. Schelling szerint tehát az ember bűnössége létszerűen elháríthatatlan; végzetes kislátszól, ősi kifejezéssel élve „halálos bűnről” akkor beszélhetünk, ha önmagunknak isteni státuszt tulajdonítunk.

■ JEGYZETEK

1. Jean Piaget – Bärbel Inhelder: *Gyermeklélektan*. Ford. Benda Kálmán. Osiris, Bp., 1999. 112.
2. Immanuel Kant: *Válasz a kérdésre: mi a felvilágosodás?* In: *A vallás a pusztaság és határain belül és más írások*. Ford. Vidrányi Katalin. Gondolat Kiadó, Bp., 1980. 77. (Kiemelés az eredetiben.)
3. Jean Piaget – Bärbel Inhelder: i. m. 111.
4. Uo. 112.
5. Karl Löwith: *Világtörténelem és üdvtörténet. A történelemfilozófia teológiai gyökerei*. Ford. Boros Gábor és Miklós Tamás. Atlantisz Könyvkiadó, Bp., 1996. 41.
6. Karl Löwith: i. m. 42.
7. Tengelyi László: *Kant*. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1988. 130. (Kiemelés az eredetiben.)
8. Uo. 131.
9. Uo. 134. (Kiemelés az eredetiben.)
10. Odo Marquard: *Grund und Existenz in Gott*. In: *Über das Wesen der menschlichen Freiheit*. Hrsg. Otfried Höffe und Annemarie Pieper. Akademie Verlag, Berlin 1995. 58. (Saját fordításom.)
11. Uo. (Saját fordításom.)
12. Gyenge Zoltán: *Schelling élete és filozófiája*. Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő, 2005. 100. (Kiemelés az eredetiben.)
13. Francesco Moiso: *Gott als Person*. In: *Über das Wesen der menschlichen Freiheit*. 189. (Saját fordításom.)
14. Jn 1,1
15. Jn 1,14
16. Annemarie Pieper: *Die Wurzel des Bösen im Selbst*. In: *Über das Wesen der menschlichen Freiheit*. 96. (Saját fordításom.)
17. Gyenge Zoltán: i. m. 104.
18. Martin Heidegger: *Schelling értekezése az emberi szabadság lényegéről (1809)* Ford. Boros Gábor. T-Twins Kiadó, Bp., 1993. 220. (Kiemelés az eredetiben. – Boros Gábor Heidegger szóalkotását [Seyn] így fordítja: létel. Jómagam közérthetőbbnek tartanám a le- és szóalakot.)
19. F. W. J. Schelling: *Philosophische Untersuchungen über das Wesen der menschlichen Freiheit und damit zusammenhängenden Gegenstände*. Union Verlag, Berlin, 1982. 161. (Gyenge Zoltán fordítása, mivel ugyanő a korábbi fordításokat elégtelennek találta.)
20. Megerősíti lételmélet és etika szoros összefüggését Jean Nabert fejtegetése, aki szerint a bűn érzése magát létünket kérdőjelezi meg. E francia gondolkodó egyébként sem elszigetelt törvényszegésnek tartja a bűnt, hanem egyfajta törésnek a létezésben. Vö. Tengelyi László: *Felelősség-etikai és fundamentálistológiai bűnértelmezés*. In: *Utak és tévutak. Előadások Heideggerről*. Atlantisz Kiadó, Bp., 1991. 248.
21. Gyenge Zoltán: i. m. 105.
22. Søren Kierkegaard: *A szorongás fogalma*. Ford. Rácz Péter. Göncöl Kiadó, Bp., 1993. 52. (Kiemelés az eredetiben.)
23. Søren Kierkegaard: i. m. 51.
24. Milan Kundera: *A lét elviselhetetlen könnyűsége*. Ford. Körtvélyessy Klára. Európa Könyvkiadó, Bp., 1996. 11–12.
25. Gyenge Zoltán: i. m. 105. (Kiemelés az eredetiben.)
26. Henryk Sienkiewicz: *Sivatagon és vadonban*. Ford. Mészáros István. Göncöl Kiadó, Bp., 1991. 224.
27. Gottfried Wilhelm Leibniz: *Válogatott filozófiai írásai*. Ford. Endreffy Zoltán, Nyíri Tamás. Európa Könyvkiadó, Bp., 1986. 8.

DEMÉNY PÉTER

FÁBA FEJSZE

Kőríz Imre: *Szárnyalni gyalog. A félhosszú vers poétikája*

■ „Félhosszú vers”. Ez a kategória Tandori Dezsőtől származik, és Kőríz Imre szentel neki egy egész kötetet. A félhosszú vers az a vers, amelyik nem olyan hosszú, mint Juhász Ferenc *Halott feketerigója*, de amelyet a meghatározások garmadájaival sem lehet meghatározni, ezért kell annyi elemzést írni. A „szárnyalni gyalog” Arany megjegyzését variálja, aki szerint a makáma olyan, mintha az ember ezt tenné.

A meghatározás nehézségei eredményeznek tehát egy igazán remek kötetet. Kőríz valóságos monográfiákat ír a tárgyalt szerzőkről, klasszika-filológiai tudása minden elemét beveti, verslábát számol, képet elemez, párhuzamokat állapít meg, kollégái értelmezéseit egészíti ki. Berzenyitől Heltain és Nadányin át Keményig és Tolnai Ottóig terjed a skála, nagy örömeimre Méliusz József is szerepel, érdekes viszont, hogy egyetlen nő sincs, és Varró Dániel szerintem valahogy kilóg a sorból.

A tanulmányok terjedelme 15 és 20 oldal közötti – a leghosszabb az „Egy kényszerkategória”. Tandori kötetének közelében, ez 28 oldal, a *Számvetés és számolás*. Kemény István: *Egy nap élet* pedig 22. Ugyanis Tandori vezette be a félhosszú vers fogalmát *Az erősebb lét közelében* című könyvében, a Kemény-poéma ellenben bizonyára a kortársi érzékenységet mozdította meg és indította be nagyon erősen.

Kőríz egy-egy verset forgat, de valójában életműveket. Kosztolányiról például egész keresztmetszetet kapunk, és ugyanez a helyzet Nadányival, Heltai-

val, Tolnainál szóba kerül a *Költő dísnózsírjából*, stb. Egyáltalán, Kőríz nagyon felkészült, aprólékos és figyelmes, és mindegyre visszatér a félhosszú vers meghatározásának komplexitásához: „Zelk Zoltán *Éjszaka írom* című versében is »akár a holtak, / feküsznek hátukon az emberek«. A díszletezés, a vers kezdő időpontja félhosszú versre vall. A maga tizenhét négy soros strófájával a terjedelem is megvolna, de az egész túl feszes, hiányzik belőle a többfelé nyitottságnak a Tandori által leírt mozzanata, az egyszólamú dialógus hangja, és később a fesztelenség is eltűnik belőle. Mindent egybevetve jó példa arra, hogy miért nem félhosszú vers minden félhosszú költemény.” Ez a 103. oldalon található lábjegyzet a Heltai-tanulmányhoz íródott: Kőríz az egészet nézi, miközben egy műfajt vizsgál.

Azért olyan gyümölcsöző erről a műfajról írni – mert nem is műfaj. Ódákról vagy elégiákról bizonyára nem lehetne ilyen serkentő kötetet írni, a szonettől már nem is beszélve. Markó Béla mondta Székely Jánosról, hogy nyakkendő-svasalt mivoltában tele volt provokációkkal. Valahogy Kőríz is ilyen. Nagy vers a *Hajnali részegség* vagy a *Szeptemberi áhítat*, de hát ezt mindenki tudja. Ki ismeri azonban a *Most elbeszélem azt a hónapot...* című verset? Sokkal kevesebben, mint az előző kettőt.

Tehát miközben van „slágervers” elég – az *Egy nap élet* is az, a *Mi volt kérded a legszebb Dániában* is –, a vizsgáldás egésze nagyon is ismeretlen tá-

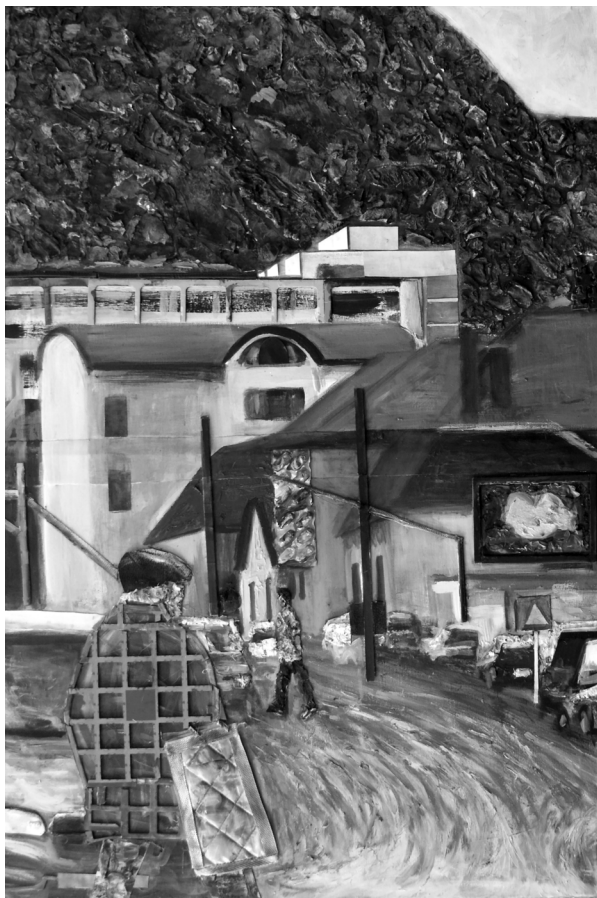
jakra vezeti az olvasót. Például Méliusz József felé, aki Velenecéről írt félhosszú verset. Emlékszem, Tolnai milyen szépen beszélt Marosvásárhelyen a Temesváron született és élete nagy részét Bukarestben élő költőről, és Kőríz idézi a Méliuszt idéző Takáts Józsefet: „Van olyan elmélet, hogy a sűrítés az írás titka. Fiatalkoromban megpróbáltam. Ez a recept nekem nem jó. A reá-
rakás, a kiegészítés és a mélyítés: a modellálás alakítja ki azokat az írásaimat, amelyek talán jók. Asszociatív író vagyok, de ez nem a villanatot jelenti csupán, hanem a folyamatot.” (221.)

Egy félnapos kirándulás – talán ez is jó metafora lehetne. Az ember nem akarja az egész vasárnapot a Bükkben vagy a Mecseken tölteni, kísétál inkább a Herástráuba, ott bóklászik, bekuk-

kant a japánkertbe, hallgatja a madarakat, nézi a tavon úszkáló kacsákat. Levegőzésnek pont elég, és még sincs este, amikor hazatér.

A *Szárnyalni gyalog* megnyit egy vizsgálódási területet. Most, hogy a cölöpöket lerakták, már bárki számba veheti a további félhosszú verseket, hiszen kétségtelenül születni fognak még, ha netán elfogadjuk is, hogy Tandori segítségével Kőríz minden eddigit elemzett. Meghatározásainak villódzásaiban rokonszenves műfaj, gondolkodó és asszociatív, és mint ilyen emlékezetes képeket szül.

És nem kevésbé emlékezetes elemzéseket eredményez. A *poeta.doc* után Kőríz Imre új fába vágta a fejszéjét. És milyen jól!

NAGY STEFÁNIA ANDREA

IRODALOMTÖRTÉNETI VÁNDORLÁS

Gömöri György: *Magyar vándorok Angliában 1572–1750*

■ Gömöri György tanulmánykötete izgalmas, új perspektívát nyújt az 16–17. századokban peregrináló magyarokról. Az 1956 óta Angliában élő szerző hungarológiai kutatásai eredményeként megszületett tanulmányok, publikációk fontos téglákként épültek be a magyar irodalomtörténet várfalába. Többek között a *Bujdosó Balassitól a Meggyászott Zrínyi Miklósig* (1999), vagy *A rejtőzködő Balassi* (2014) részletei nélkül nem tudnánk annyi mindent Balassi utolsó lengyel útjáról, de a költő kapcsolati hálójáról sem. Az irodalomtörténész ezúttal könyvtári és levéltári kutatásai nyomán olyan kapcsolati hálózatok felvázolását tűzte ki céljául, amelyben az angol–magyar kulturális átjárások körvonalozódnak.

A *Magyar vándorok Angliában* című tanulmánykötet fényt vet a 16–17. század korszakának sajátos művelődéstörténeti összefüggéseire, ahol nem beszélhetünk csupán egyoldalú Nyugat–Kelet irányú kulturális hatásról, hiszen a magyar peregrinusok, főleg latin nyelvű művek révén, ugyancsak hozzájárultak az angol oktatás és kultúra gazdagításához. Gömöri György olyan találkozások, levelezések, bejegyzések hálózatát építi ki tanulmányaiban, amelyik eddig jobbra elkerülte az irodalomkutatók figyelmét.

A kötet húsz tanulmánya olyan kora újkori magyarországi, illetve erdélyi peregrinálók életébe nyújt betekintést, akik rácáfolva a rájuk aggatott *tengerfőldő népek* megnevezésre, hajóra szállnak, és Angliában folytatják tanulmányaikat. A tanulmánykötet első része, a

Tengerre Magyar? (16–18. század) egy rövid áttekintéssel kezd, s olyan magyarok neveit sorakoztatja fel, akik szárazföldön is megközelíthető destinációk helyett Anglia szigetének vonzáskörébe kerülve indultak hajós útra. Ám ami e tanulmányt többé teszi, mint csupán hosszas kutatások adatainak felsorolásává, az az utazók személyesebb benyomásainak és megéléseinek rögzítése, ami tulajdonképpen végigvonul az egész tanulmányköteten. Így például Skaricza Máté és útítársai Angliába utazásának nem csupán célját ismerhetjük meg, hanem a tengeren töltött idejük viszontagságait is, amely nem lehetett csekély, hiszen hamburgi partaszállásukat követve megkönnyebbülten, zoltárokból adott hálát, s élményeiket egy négysoros epigrammába öntötte:

„Béke veled, tenger s vihar! Én már partra jutottam, / Tenger zsarnoka, szél! Immár béke veled! / Ajkam hálaimát zeng híven az égi atyának, / Ahogy segedelmével láttam e helyeket” (8.) Ugyanakkor II. Rákóczi Ferenc hajóútjairól is szó esik a tanulmánytömbben, amelyek szintén nem voltak vihartól, széltől s hosszú rosszulléttől mentesek.

Az Angliába peregrinálók leggyakrabban Hollandia kikötőiben szálltak hajóra, s partraszállásukat követően leginkább látogatott városai a szigetnek London, Oxford s Cambridge voltak. Nem meglepő, hiszen ezen városokban már akkor virágzott a tudományos és akadémiai élet, gazdag könyvtárak álltak az utazók rendelkezéseire – akik gyakran maguk is ajándékoztak egy-egy

kötetet az általuk látogatott könyvtárak részére. Ugyanakkor a peregrinálók túlnyomórészt protestáns felekezethez tartozóak voltak, akik gyakran vallási hovatartozásuk miatti üldöztetések során menekülnek Angliába, vagy kerülnek kapcsolatba angol protestáns lelkészekkel. A tanulmányokat olvasva fény derül arra is, hogy nem csupán a magyarokat vonzotta az angol kultúra s annak prominens alakjai, hanem kölcsönös nyitottsággal fogadták a szigetre érkezőket, s a peregrinálók nemcsak levelezőtársakat, de pártfogókat találhattak az angol tanárok, lelkészek, politikusok s más nagy befolyású emberek között. Az *Edmund Waller verse Buda felszabadításáról* című tanulmány épp egy olyan esetet vizsgál meg közelebbről, amikor az opportunista angol költő Buda 1686-os felszabadítását is megénekelte, s ezt, valamint az európai békét az éppen trónon lévő angol király hatalmának tulajdonítja.

Gyakran anyagi támogatás, gyűjtés céljából kerestek meg egy-egy angol akadémikust. A *Thomas Barlow magyar kapcsolatai és egy ismeretlen Tarczai levél* című tanulmányból kitűnik, hogy Thomas Barlow számos peregrináló magyart támogatott. Anyagi segítség mellett jótanácsokkal is ellátta a fiatal utazókat. Nadányi János, Adami János, Szilágyi-Sylvanus mind olyan magyar illetve erdélyi peregrinálók voltak, akikkel Barlow kapcsolatban állt. Ugyanakkor Tarczai Pál egy levelében kéri William Sancroftot, hogy a magyarokat mindig szívesen támogató teológus intézze el számára, hogy tandíjfizetés nélkül tanulhasson az oxfordi egyetemen, s ez majd Barlow segítségével meg is valósul. (63.)

Gömöri kötetének minden egyes tanulmánya egy-egy érdekes kapcsolódást emel ki, amelyek kulturális vagy politikai szempontból is meghatározóak lehetnek, s általuk nemcsak az említett egyének életének egy színes kontúrja rajzolódik ki, de a kor szellemiségét és fontos történelmi pontjait is részleteiben ragadja meg. A magyar–angol kapcsolatok számos vonatkozás-

ban születhettek meg, s ezekről legtöbb-ször levelekből, naplóbejegyzésekből, könyveddikációkból vagy albumbejegyzésekből tudhatunk. Többször is előfordul, hogy egy-egy kötet borítóján található monogramból fejődik meg, hogy melyik magyar utazóról is van szó. A *Magyar peregrinus 17. századi zsoldároskönyve Oxfordban* című tanulmányban egy ilyen példával találkozhat az olvasó, hol Szenci Molnár Albert *Psalterium Ungaricum*ának az angol könyvtárban talált példánya borítóján egy P. P. F. monogram nem más, mint Pankotai Ferenc szalontai rektort fedi.

Ugyanakkor, ha a politikai és történelmi eseményeket nézzük, ilyen viszonylatban is születtek kapcsolódások: a török háborúk nem csak az éppen harcoló hatalmakkal voltak relevánsak, az angolok is figyelemmel követték az eseményeket, több angol lapban is publikáltak a harcokról. Politikailag elsősorban az angol–francia viszonylatban volt fontos a háború, viszont Gömöri – egy új perspektívából megközelítve – az Angliában kialakuló Zrínyi-kultuszra vet fényt.

Talán legérdekesebbként a *Fumifugium – avagy az első környezetvédő röpirat* című tanulmányt tudnám megnevezni, hiszen nemcsak történeti kapcsolatok születhettek meg ebben a fejezetben, de időben is sikerült találkozni a közös pontokban, mely alatt értendő a tanulmány ma is releváns témája és problematikája: a környezetvédelem. Angliában már 1273-ban törvény korlátozta a fűstszenyezést, majd később, 1661-ben publikál a témában írást a sokoldalúan művelt és világhírneves John Evelyn, röpirata pedig nem csupán kritikát fogalmaz meg a füstfelhőbe burkolódzott Londont tekintve, hanem gyakorlati tanácsokkal is szolgál. A város és környéke zöld területeinek bővítésében és a manufaktúrák – a fűstszenyezésért leginkább felelősek – kitelepítésében látja a megoldást. Ma már világszerte újra aktuális a tizenhetedik században megfogalmazott kritika és tanács.

Gömöri György *Magyar vándorok Angliában* című tanulmánykötetének olvasata tehát nem csupán az iroda-

lomtörténészek és a témában már felettebb jártas olvasók számára nyújthat élvezetet, hanem minden érdeklődő számára, aki még többet szeretne tudni a korabeli magyar–angol kapcsolati hálózatról – méghozzá olyan részleteket vagy megközelítéseket, amelyekről eddig ritkán vagy egyáltalán nem olvashatott. A kötet nyelvezete sem okozhat akadályt az olvasó számára, hiszen egyszerűen szólal meg, számos magyarázattal szolgálva. Az író ráadás-képp, ahol szükséges, latin vagy angol szövegek lefordításával teszi hozzáférhetőbbé az egyes témákat.

A kötetet olvasva részletes betekintést nyerhettem a korabeli peregrináló magyarok életébe, akik a közhiedelemmel ellentétben nem csupán a közelebbi, kulturálisan virágzó európai városokban kerestek és kaptak lehetőséget tanulmányaik elvégzésére, hanem Anglia messzi partjaira is eljutottak. Kiváló eredményeik, sikeresen befutott karrierjük, valamint értékes irodalmi és tudományos publikációik során nem csupán egy szétágazó és bonyolult kapcsolati hálót hoztak létre, de a magyarok hírét is sikerült öregbíteniük a nagyvilágban.

NAGY ANITA APOLLÓNIA

EGY OMLADOZÓ HÁZ, MELYNEK ZEGZUGAIBAN ÚJJÁÉLED A MÚLT

Ruff Orsolya: *Volt egy ház*

■ Csirkelábú baziliskusz? Tényleg ő az egyetlen, aki a ház összes titkát ismeri? Helyet változtató kandalló? Egy beomló fal? Visszatérő nyöszörgő hangok? „Olvashatatlan”, megsárgult levelek és kopott naplóbejegyzések? Egy kulcs, ami egyetlen zárat sem nyit? Nana miért rezzen össze, ha valamit a házzal kapcsolatosan említenek? Ki rajzolta a jeleket a diófába, és ezek miért nem vezetnek sehova? Meg aztán: mit akar ez a bicegő, félszemű kalóz, aki folyton itt téblábol? Talán szövetezik a mindig pedáns, sunyi Babi nénivel? Ilyen és hasonló jellegű kérdéseken morfondírozik Emma, a tizenkét éves kiskamasz, a *Volt egy ház* című regény főhőse.

Az újságíró, műfordító és szerkesztő Ruff Orsolya *A zöld macska titka*¹ című meseregényével 2018-ban lépett be a gyermekirodalmat művelők sorába. A mű kislánya tizedik születésnapjára készült, és oly nagy sikernek örvendett, hogy azóta trilógiává nőtte ki magát.² Kislánya generációjának kezét a szerző a háromkötetes alkotásának lezárásával azonban nem engedte el, hiszen jelen regényével a kiskamaszokat invitálja az omladozó ház rejtelseinek felderítésére, ezzel együtt a transzgenerációs történetek puzzle-darabjainak kirakására.

A *Volt egy ház* olyan természetközeli, elszigetelt világot idéz, amely szinte teljes mértékben mentes a külvilágból érkező ingerektől. Mindezt meg is teheti, mert a burkon belül rengeteg teendő akad, ami nemcsak a ház felújítását övező, lépten-nyomon korlátokba ütköző folyamatra vonatkozik, hanem a felszín alatt rejtőzködő titkok felderítésé-

re is. A regény főszereplője, Emma tizenkét éves kiskamasz, aki édesanyja halála után költözik az omladozó házba. Ezt természetesen nem egyedül teszi, hanem szűk családi körével együtt: édesapjával, anyai nagymamájával, Nanával és két totyogó testvérével, Kamillával és Áronnal. A házat övező titkok felderítésének folyamatát szinte deus ex machina módon el is kezdheti Emma és vele együtt az olvasó. A szerző nem kerülgeti sokáig a forró kását: már regénye felütésénél elszórja morzsáit, amelyek azon nyomban felkeltik érdeklődésünket a megoldandó rejtélyek sora iránt. Ezek felsejlése tehát párhuzamosan történik a ház felújításával: „A házat évek óta nem lakja senki. [...] A ház évtizedes lakói ugyanis megbújnak, beleolvadnak a környezetükbe és arra várnak, hogy jöjjön valaki és felfedje a titkaikat.” (6.)

Hősnőjének megalkotásában Ruff Orsolya a kiskamaszkorra jellemző életkori sajátosságokkal operál. Szimpatikussá teszi főszereplőjét, kihasználva a gyermek- és a kamaszkor közti átmenetre halmozottan jellemző kíváncsiságot („Emma érezte, hogy a kíváncsiságtól bizseregni kezd a fejbőre.” – 23.) és az ezzel járó kalandvágyat, illetve kihívások keresését („...ha megint naplót vezetne, akkor mindent megjegyezne. Nem melleleg pedig feljegyezhetne minden gyanús jelet. Így csinálják az igazi nyomozók is, nem? Sosem lehet tudni, mi vezet majd eredményre.” – 53.). Azonban nem huny szemet a tizenkét évesek tipikus vonása, az ismeretlentől való gyakran jelentkező féle-

lem felett („A meleg tavaszi napsütés ellenére Emma megborzongott. Elhúzódt az ablaktól.” – 29.) sem. Továbbá, figyelembe veszi a szimbolikus világképben való gondolkodást, amely ideig-óráig jellemzi még a kiskamaszok gondolatvilágát („Ilyenkor azt képzelte, hogy a kert felett lebeg.” – 25.).

Az életszakasz jellegzetes ambivalens ismérveivel: a családhoz való kötődéssel, de ezzel egy időben az önállóságra való törekvés mezszyéjén mozogva („Az ikrek összerendeztek a babakocsiban és sírni kezdtek. Emma felsóhajtott, de tulajdonképpen boldog volt. [...] Mosolyogva hajolt fölējük...” – 23.; „Emma hiába mondta, hogy ő már nem gyerek, hanem kamasz és tapasztalati úton kell megismernie a lakóhelyét.” – 98.) sugalmazza a szerző, hogy a határok áthágásának néha pozitív hozadéka is lehetnek, például barátokra tehet szert a tinédzser, vagy éppenséggel felfedheti a családja generációin átívelő titkokat. Mindezt azonban nem didaktikus célzattal vagy értékítélettel közvetítő szándékkal teszi, hanem rábízva olvasójára a számára kifizetődő személyiségjeggyel való azonosulást.

A szereplők sorából erőteljes női karakterek emelkednek ki, amelyek közvetett vagy közvetlen módon alakítják a történet kifutását. Nana, Emma anyai nagynénje, a kislány édesanyjának halála után egyetlen női példakép maradt a tinédzser számára. Ennek megfelelően, Nana kellő szigorral, kedvességgel és gondoskodással próbálja jó útra terelni az unokáját. Mindezt azt eredményezi, hogy a kiskamasz szorosán kötődik nagymamájához és követendő mintaként tekint rá, noha olykor cinkostársaként tekint rá tervei megvalósítása érdekében. Kiegyensúlyozott kapcsolatukat szemlélteti a következő leírás: „Cinkosan hátrapillantott, és megszorította az öregasszony kardigánján a legelső gombot. Emma és nagymamája szavak nélkül értették egymást. A lány néha úgy érezte, mintha egy titkos jelrendszert használnának, amelyet rajtuk kívül nem érthet senki sem. Nana most sem szólt egy szót

sem, csak előre nyújtotta erős, ráncos kezét...” (9.)

Az erős karaktervonások és pozitív attitűd felmutatása ellenére a szerző nem elfogult a női karaktereket illetően, és a mesékre hajazva beemeli a gonosz mostoha szerepét, amely ezúttal apa testvéreként, azaz nagynéniként ölt testet. A mindig pedáns, tökéletesen kicicomázott, kosztümöt és magas sarkú cipőt viselő Babi néni mindenáron el szeretné adni a „romhalmazt” (7.), és ezzel együtt megakadályozni, hogy testvére abba beköltözzön családjával. A legpiszkosabb, folyamatot megakadályozó, hátsó intézkedések szemtanúja lehet a fiatal olvasó, aki könnyűszerrel elmondhatja majd a történet befejezésével, hogy nem szeretné, ha a csakis a saját érdekeit szem előtt tartó, folyamatosan kritizáló és hátsó szándékkal feltűnő Babi néni lenne a nagynénje.

A női karakterekkel ellentétben, a férfiak nem kapnak annyira hangsúlyos szerepet a műben. Ennek ellenére sarkításoktól mentes a leírásuk, illetve döntő módon befolyásolják a titkok felderítését. Vince bácsi, azaz a *kalóz*, a legkomplexebben megformált mind közül. Mindig a legváratlanabb szituációkban bukkan fel, mindenről tud, Nanával és apával jó viszonyt ápol, sőt ő válik a ház kertészévé, emellett a ház felújításában is részt vesz. Emma számára a történet nagy részében kiismerhetetlen figura, és ennek következtében a kislány ambivalens, de leginkább ellenszenves attitűddel viszonyul az idős szomszédhoz. A kertész halláskárosodásának fényre derülése után a kislány számára minden arckifejezés, mozdulat és tett magyarázatra lel, és olyannyira jó kapcsolatot alakít ki az öreg úrral, hogy az, a mesebeli segítőkhez hasonlóan, jó tanácsokkal látja majd el őt a rejtélyek felderítésének folyamatában. Ennek eredményeképp lehull a lepel a múltban történetekről.

Gyula bácsi az angyalbőre bűjt ördög, aki némi anyagi juttatásért cserébe szövöttezik Babi nénivel, és kiderül, hogy nem is olyan kétbalkezes, mint amilyennek mutatkozik a ház körüli

feladatok végrehajtásában. Karaktere megkerülhetetlen a történetben, hiszen nélküle nem omolna le a fal, és táruina fel a paradicsommadaras szoba, ami döntő fontossággal bír a puzzle-darabok összerakásában, továbbá nem kerülnének felszínre Babi néni sunyi intézkedései, amelyek a ház felújítását gátolják, és annak eladását célozzák.

A mérnöki végzettséggel rendelkező apa éjt nappallá téve azon dolgozik, hogy minél rövidebb idő alatt felújítsa és otthonossá varázsolja a házat, így érthető okokból kifolyólag, nem kap kiemelkedően fontos szerepet a titkok felderítésének folyamatában.

Szerkezetileg a regény a kiskamasz olvasók életkori sajátosságaira apellálva, rövid fejezetekre tagolódik, amelyek egy prologus, illetve epilógus keretei között kapnak helyet. A huszonhét rövid fejezet napló- és levélrészletekkel bővül ki. Ezek, Emma fejlődéstörténetén kívül, bevezetik a tinédzserket az egyik felnőtt szereplő gyermekkorába és a vele kapcsolatos történetekbe. A felnőtt jellemének kiderítése Emma titokfeltárása mellett, képezhet egy újabb rejtélyt a kiskamaszok számára, hiszen a gyerekek (Emma és Félix) is vezetnek naplót, emiatt a valódi személytől eltérítő jellege is lehet azoknak. A rövid, érdekfeszítő és feszültséggel telített fejezetek mellett a figyelem és érdeklődés felkeltését szolgálják az illusztrációk, amelyek jelzésértékűek. A mindenik fejezet előtt megjelenő, látszólag sárkány alakját öltő mitikus lény jelzi egy újabb fejezet kezdetét, valamint felerősíti azt a képzetet, hogy a rejtély megoldásához csupán általa lehet eljutni. A kötetben belül elkülönített naplóbejegyzések, levelek és táviratok sajátos köntöst kapnak, amelyek

elősegítik a tinédzser olvasók értelmezését. Az említetteken kívül nem lehetünk el a borító magával ragadó külalakja mellett sem. A középen elhelyezkedő ház utalhat a felújításra váró, titkokkal telített családi fészekre, amely generációkon át menedéket nyújtott a családnak, ugyanakkor rámutathat Emma kedvenc meséjére, *Csipkerózsikára* is. Az egzotikus madár, a levél, a könyv, a toll, valamint a sárkánykígyó a rejtély megoldásához hozzásegítő eszközöket/csatornákat sejteti.

A történet olvasója a titkok felderítése közben könnyen ráismerhet a Grimm-fivérek meséire, amelyek említés szintjén: „Mintha Holle anyó rázta volna ki a dunyháját, gondolta magában.” (63.) „Így érezhették magukat a királyi udvarban a mesebeli emberek, amikor *Csipkerózsika* ujját megszurta az orsó.” (117.), vagy motívumrendszerükben kapnak helyet (ház, amely hosszú éven át őrző titkok őrzője; kert mint élet-szimbólum, sárkány mint félelmetes gonosz; gonosz mostoha, jószágos apa; segítő szereplők). A tájékozottabb olvasó mindemellett felismerheti Anne Frank³ történetét is a naplóbejegyzések és levelekből kibontakozó felnőtt gyerekkorának ismertetése révén.

Ruff Orsolya *Volt egy ház* című kötete olyan család-, fejlődés-, és megszelídített detektívregény, amely a tizenkét éves kiskamasz, Emma fejlődés- és gyászfeldolgozó történetét kíséri végig az omladozó családi ház felújításával és a transzgenerációs puzzle-darabok kirakásával párhuzamosan. A kirakós számtalan meglepetéssel és a második világháború eseményeire való utalással várja a lelkes és kíváncsi, Emma mellé szegődő, nyomozó olvasókat.

■ JEGYZETEK

1. Ruff Orsolya: *A zöld macska titka*. Manó Könyvek, Bp., 2018.
2. Ruff Orsolya: *A zöld macska és a titkos átjáró*. Manó Könyvek, Bp., 2019 és *A zöld macska és a hét domb kincse*. Manó Könyvek, Bp., 2020.
3. Anne Frank: *Anne Frank naplója*. Park, Bp., 2022.

Tamás Beck

■ ***Towards the Concept of Sin***

Keywords: *sin, Heidegger, philosophy, ontology, existence*

In my thesis I examine certain historical antecedents of the Heideggerian concept of sin. More precisely, I select two important precursors of Heidegger from the modern German philosophical tradition to show how, following the changes in their ethical concept, they leave behind the concept of action of sin after a while, reaching the idea of the originality of our sinful existence. I must touch upon the relationship of the two authors to religion or to modern educational theory, and I will also attempt to draw some surprising conclusions about human autonomy and the possibility of happiness using examples from fiction. In my work, I keep in mind that ominous authors have always developed their work within the realm of ethics, and only Heidegger will transform the concept of sin into an existential term, opening a new era in universal ontology.

Lilla Bocskor-Salló

■ ***Transylvanianism and Identity***

Keywords: *identity, intertextuality, imitation, irony, Transylvanianism, authenticity*

András Ferenc Kovács's poetry is unique because it stands at the threshold of a significant era, not only from a poetic but also from a historical-political perspective: the turning point of 1989 significantly reshapes Transylvanian Hungarian literature as well. In this rather complex situation, a new, highly fruitful lyrical discourse is born. This poetry is made unique by the peculiar historical-political-social situation stemming from minority existence.

In the paper, I examine whether these texts contain mere role-playing, irony, and imitation, or if behind the texts emerges an authentic discourse stemming from the unique Transylvanian situation. I believe that poetry reclaims Transylvanian Hungarian poetry's place in both Hungarian and global literary canons through its distinctive form and content. Behind the intertexts and masks, András Ferenc Kovács's Transylvanian

consciousness reflects an authentic poetic identity.

Ágnes Gálfalvi

■ ***Book Publishing in the Hungarian press in Romania in Recent Years***

Keywords: *minority, publishing industry*,
The paper analyses the presence of Hungarian book publishing as a theme in the Hungarian written press in Romania in the last two years (2022-23). The author investigates the extent to which information on the state of Hungarian publishing in Romania reaches the wider public who follows the print and online press. Looking at a year's worth of publishing reports, major book events stand out and set the rhythm of book publishing in Romania. News articles tend to discuss the issues referring to book publishing connected to these events, highlighting current problems, but also positive attitudes.

Artemisz Harmath

■ ***"What Brings the Professional World Together": Discussing the Possibilities of Institutionalising Contemporary Children's Culture***

Keywords: *children's culture, criticism, institution, programme*

In an interview with Imre József Balázs, literary critic Artemisz Harmath discusses the new possibilities created through the institutions she created: IGYIC and MeseCentrum are currently the most important hubs of children's culture in Hungary. As Harmath argues, she always tried to create the projects of IGYIC by linking at least two audiences, for example, linking university education and secondary education, or parents and secondary education. Another objective was to link the different (online and written) channels through which they convey their messages. The main objective is to disseminate knowledge, with quality contemporary literature and literary education as the two main pillars of a larger plan, which includes also professional literary criticism of the youth genres.

Zoltán Hermann

■ ***"Sick, very sick was this country...": Ilona Sziklári of Mrs. Vachott, a historical story for the youth (1861)***

Keywords: *adaptation, historical novel, literary prize, literature for girls, youth fiction*

In the two decades after the defeat of the 1848-1849 Hungarian Revolution, Mrs. Mária Vachott (her husband, Sándor Vachott was a famous literary editor in the 1840s and at the time of the revolution the secretary of Lajos Kossuth) successfully carried out a programme of disseminating Hungarian language youth literature, especially for girls. She edited anthologies and started a series of books (*Vachott Sándoré ifjúsági iratai – Mrs. Vachott's Papers for Young People* etc.). These include her historical patriotic novel for girls from 1861, *Ilona Sziklárty*. At the suggestion of her mentor, the writer-politician, Baron József Eötvös, Mrs. Vachott wrote the story as set at the end of the 16th century, during the reign of the Turks in Hungary. However, the story is an adaptation: the turning points in the plot strongly resemble to those of the plot of Christoph von Schmid's biedermeier novel *Rosa von Tannenburg* (1823). Von Schmid was also a popular writer in Hungary, widely read in both German and Hungarian, and in 1850 the '*Tannenburgi Róza*' was published in Hungarian. It is a curious fact that neither the critic of Mrs. Vachott's novel, Ferenc Salamon in 1861, nor the members of the committee that awarded the literary prize to this novel, offered by Countess Karolin Zichy, didn't recognise the obvious plagiarism – or tried to conceal the similarity.

Ronald Erik Hochhauser

■ **BookTok and 'dark academia'**

Keywords: *BookTok, dark academia, trend, video, visuality*

Visual aestheticization of literature on TikTok has been trending during the last couple of years. The videos encountered by users are color-coded and equipped with light filters, and book covers included into these videos have similar designs. This gives rise to increasingly popular aesthetic trends on the platform, such as "dark academia aesthetic" or "cottage core aesthetic." While these trends did not necessarily originate in the field of literature, each of them is centered around a work of fiction that

incorporates the defining elements of the trend. In the case of 'dark academia', *The Secret History* by Donna Tartt serves as the central piece for the trend. Both BookTok and the dark academia trend gained noticeable popularity during the first wave of the 2020 COVID pandemic. This popularity is understandable as the isolation and suddenly imposed change in lifestyles left people craving for some meaningful reading experiences. The article describes and contextualizes the main elements of the trend.

Anna Juhász

■ **"Anyone Can Be Topical, Who Captivates You"**

Keywords: *event, experientiality, literature, reading, youth culture*

Discussing her literary events organized in different countries, Anna Juhász answers the questions of Imre József Balázs, highlighting that the key to her events is the personal involvement. Contemporary authors participating in such events mediate this involvement, but such connection can be developed similarly with classical authors. Events consisting of discussions, readings and music follow the same logic: aiming to ensure that all generations are represented in these programmes, to organize events where high school students, adults and grandparents can all experience art and literature.

Péter Zoltán Kovács

■ **New Opportunities in the Sociology of Literature: Towards Exploring the Characteristics of Reading Patterns among Hungarian High School Students in Transylvania**

Keywords: *sociology of literature, reading habits, high school generation, comparative analysis, textual analysis, generational studies*

My paper is related to my doctoral research, in which I examine the textual characteristics of literature popular among high school students. The basis of this examination is formed by the literature of the field from the past decades. My paper also includes a review of research in the field. Furthermore, I demonstrate where the caesura lies that separates today's high school generation

from previous generations, and I also answer what the basis of this division might be. I present previous studies conducted in Hungary, and I also address the lack of data regarding research focusing on young people, particularly Hungarian youth in Transylvania. I outline the methodology and the questions that any new research must ask if it is curious about what and how the high school generation reads. I also endeavour to present contemporary methods through which these reading habits can be analysed and compared with those of previous generations. Finally, I propose that any new research should not only be preoccupied with the analysis of reading habits but also the comparative analysis of the works read, which is the focus of my doctoral research.

Katalin Lakatos-Fleisz

■ ***The Relationship Between Image and Text in Contemporary Children's Poetry Books***

Keywords: *children's poetry books, text, illustration*

The study examines the connection between text and illustration in contemporary children's poetry books. In most cases, illustrations employ some form of visual enhancement or stylization. Even when they faithfully follow the themes of the texts, they establish their own visual language. Stylization thus emerges as a crucial creative element, uniquely belonging to the medium of the image. Stylization reveals that image and text can never fully coincide, even if the image depicts the same subject matter as the text. The question then becomes to what extent the illustrations align with the spirit of the text or diverge from it. To what extent do they consider the reader as a co-creator, and how much do they engage with the possibility of symbolic decoding? Children's poetry books, compared to prose, offer greater freedom, and enable broader, more metaphorical connections with images. A separate area of examination is the realm of children's drawings and adult illustrations imitating children's drawings, encompassing aspects such as the technique, color

palette, and typographical solutions employed in the images.

Kinga Makkai

■ ***Read it and Play with Us! A Decade of a Reading Contest for Children***

Keywords: *book fair, childrens' culture, contemporary literature, reading contest, youth culture*

In previous writings, the author discussed the extracurricular possibilities for fostering readership and some methodological characteristics to achieve positive results. This article presents the issue through the experience connected to a reading competition. Among the well-known methods for promoting readership, the approach of reading competitions is particularly appealing to children for several reasons. Firstly, children enjoy activities outside the school setting; they appreciate the opportunity to venture beyond the familiar school environment. Additionally, the voluntary nature of these activities is a key factor. Secondly, competition and rivalry are popular forms of utilizing and applying academic knowledge among students, especially when they can participate in teams. The reading competition is capable of satisfying both of these preferences. The author discusses the history of a reading competition organized annually in Marosvásárhely/Târgu Mureş, at the local bookfair.

Márton Mészáros

■ ***The Language of a Picture Book: Interpreting the "Kufli" phenomenon***

Keywords: *dialogue, generational studies, humor, picture book, visuality*

The improbable popularity of the "Kufli" series by András Dániel raises questions about its causes. What makes this absurd and unlikely fairy-tale world captivating for both a five-year-old and an adult art historian or literature scholar? The "Kufli" universe is unlike the conventional fairy-tale realm. Its main characters are amorphous, the plot is entirely arbitrary, and the illustrations deliberately defy the traditional beauty ideals of children's books. Moreover, the moral lessons, or rather the lack thereof, go against the norm, as acknowledged even

by the characters within the stories themselves. The series manages to engage the interests of both young children and adults, challenging conventional storytelling norms and aesthetic expectations. The author analyses patterns of the dialogue between text and visuality in the series, that may answer some of the questions discussed above.

Dóra Péczely

■ ***“Anyone who is a reader can find many points of connection with other readers”: Discussing Literary Anthologies for Young Readers***

Keywords: *anthology, classical literature, contemporary literature, music, youth culture*

In a dialogue with Imre József Balázs, Dóra Péczely, editor and literary therapist discusses the possibilities of approaching young readers through specific selections of literature. Four successful anthologies of both contemporary and classical literature, conceived by Dóra Péczely, had a thematic, but also generational approach to what young readers expect to enter the field of reading.

Eszter Szabó

■ ***The 21st Century Reader's Labyrinth and Some Magical Helpers***

Keywords: *book club, contemporary literature, podcast, social media, youth culture*

As an organizer of book clubs, and as a radio editor who runs a literary podcast, the author discusses the possibilities of such endeavours in present-day Transylvania. The goal of these activities is to promote sophisticated literary texts in a widely accessible and understandable manner. This approach has been experimented with extensively in various forms and across age groups, ranging from adults to practically all age brackets: adult book clubs, events for children, operating a Bookstagram page, and a podcast, with a growing sense of professionalism.

Levente T. SZABÓ

■ ***Has the Hungarian Girls' Novel Ever Been radical?***

Keywords: *Backfischroman, feminism, girls' novel, 19th century literature, radicalism*

Although a successful bourgeois marriage was the typical goal of a girls' novel in the period, and thus for the young girls who read the works, my paper argues that a more invisible, and more radical paradigm of the girls' novel emerged at the turn of the 19th and 20th centuries. This was very much linked to the German Backfischroman, with its rebellious girl-heroes, seen as repulsive in the Hungarian girls' novel. This emerging subgenre is difficult to recognise because in some cases it so subverted the schemata of the standard girls' novel that the texts associated with it were not even called by that term (although they clearly functioned in relation to the girls' novel, playing on it, and subverting its solutions). I argue that this particular, hitherto unrecognised radical corpus of the Hungarian girls' novel can make visible the more subversive young female ideal of modernity, which moves the bourgeois girls' novel towards feminism, naturalism or socially sensitive intellectual trends.

Márta Zabán

■ ***Sonic Boom Beyond the Smudgy Mountain***

Keywords: *children's literature, verse novel, 19th century literature, cancel culture*

The contemporary landscape of Hungarian children's literature production is characterized by various contexts that reshape, confine, and channel the evolution of children's literature along predetermined trajectories. The verse novel, as a genre, possesses an adequate amount of reflexivity and complexity to formulate responses on multiple levels and to provide a metalevel perspective on these inquiries. In my article, stemming from the interpretation of Dániel Varró's work *Túl a Maszat-hegyen* (Beyond the Smudgy Mountain) I attempt to delineate the literary processes to which Varró's work responds in its poetic and thematic solutions.

SZÁMUNK SZERZŐI

A lapozást szerkesztette:
Balázs Imre József

Balázs Imre József (1976) – irodalomtörténész, egyetemi docens, BITE, főszerkesztő-helyettes, Korunk, Kolozsvár

Bács Emese (1978) – képzőművész, Budapest

Beck Tamás (1976) – doktorandusz, ELTE Filozófiai tudományi Doktori Iskola, Zalaegerszeg

Bocskor-Salló Lilla (1977) – doktorandusz, ELTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola, Budapest

Demény Péter (1972) – költő, főszerkesztő, Mátca, Bukarest

Gálfalvi Ágnes (1970) – doktorandusz, BITE, Kolozsvár, kiadóvezető, Lector Kisfő, Marosvásárhely

Gömöri György (1994) – kultúr, irodalomtörténész, London

Harmath Artemisz (1979) – kritikus, programvezető, IGYEC-MesseCentrum, Budapest

Hermann Zoltán (1967) – irodalomtörténész, habilitált egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest

Hochhauser Ronald Erik (2004) – egyetemi hallgató, BITE, Kolozsvár

Juhász Anna – irodalmár, kulturális menedzser, Kárpát-medencei programok vezetője, Petőfi Kulturális Ügynökség, Budapest

Kovács Péter Zoltán (1998) – doktorandusz, BITE, Kolozsvár

Lakatos-Fleisz Katalin (1978) – irodalomtörténész, PhD, egyetemi adjunktus, BITE Pszichológia és Neveléstudományok Kara, Szatmárnémeti

Lázár Kinga (2001) – költő, Kolozsvár

Makkai Kinga (1974) – pedagógia szakos tanár, Mihai Eminescu Pedagógiai Főgimnázium, Marosvásárhely

Mészáros Márton (1977) – egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest

Nagy Anita Apollónia (2001) – mesterképzés hallgató, BITE, Kolozsvár

Nagy Stefánia Andrea (2003) – egyetemi hallgató, BITE, Kolozsvár

Pécsely Dóra (1968) – irodalmi szerkesztő, irodalomterapeuta, Budapest

Szabó Eszter (1993) – rádiós hírszerkesztő, bemondó, az Okulusz irodalmi podcast műsorvezetője, Sepsiszentgyörgy

T. Szabó Levente (1977) – irodalomtörténész, habilitált egyetemi docens, BITE, Kolozsvár

Wierzyński, Kazimierz (1894–1969) – langyos költő

Zabán Márta (1982) – irodalomtörténész, PhD, egyetemi adjunktus, BITE, Kolozsvár

TÁMOGATÓK

MAGYAR
KULTURÁLIS
ALAPITVÁNY

MIHAI EMINESCU – NAGY ELEG
ALAPITVÁNY

„Nagyon felpörgetett az életmódunk, és az olvasáshoz lelassulás szükséges. Azért kell reklámozunk az olvasást, mert magát ezt a fajta tevékenységet: az elmélyülést, a kontemplációt, a lassúságot igénylő tevékenységeket is reklámozunk kell. A slow foodtól a slow szövegig. Ezt nem lehet megúszni, hogyha föl akarunk valamit fogni, és el akarunk rajta gondolkodni. Azt a pár percet rá kell számunk.”

(Harmath Artemisz)

ISSN 1222 8338

10 LEJ
850 FT

CULTURA LECTURII – LITERATURA TINERILOR
THE CULTURE OF READING – YOUTH LITERATURE